

ילקוט ווהליך

וועגן ילקוט * משה בורקו ז"ל
שירים של אמיר גלבע
הנס של קיבוצי הכשרה
יהודי ווהליך בשואה ובמרי
דער לעצטער כל-נדרי
עליה בשנית לקבר אבות
נייע ביכער וועגן וואל. יידן
על לוחמי קולק - סופיובקה
בריוו פון ניו-יורק - לאס אנג'
דערציילונג פון העלען בורקא
בכנס * באגוד * באירגונים
בריוו אין רעדאקציע
מותם של נערים לוחמים

כסלו תשמ"ד, דצמבר 1983

ילקוט ווהליון

כרך ד', קובץ ל"ו

- מי ומה בילקוט, מפינקס העורך, 3
און איך שטיי נאָך דאָרטן (ליד), אמיר גלבע, 6
הנס של קיבוצי הכשרה, חיים דן, 7
יהודי ווהליון בשואה ובמרי, ד"ר שמואל ספקטור, 12
דער לעצטער כל-נדרי, יהודה מערין, 14
עליתי לקבר אבות, מרדכי גאייר, 17
מיסתורין במז'ריץ-גדול דוהליון, משה אריון, 19
נייע ביכער וועגן וואַלינער יידנטום:
1. עפאפייע פון אומקום, קאמף און גבורה, יצחק לודען, 21
2. פארטיזאנער פון קאַלק און סאפיוווקע, דניאל כץ, 23
אויף קבר-אבות, דערציילונג, העלען בורקא, 26
פון סארנער פאַלקלאָר, משה יוז, 33
אַ בריוו פון ניו-יאָרק, יעקב עלבירט, 34
אַ בריוו פון לאַס-אַנדזשעלעס, ישעיהו קיפניס, 35
בכנס העולמי, מדברי נחום פלדמן, 35
בכנס העולמי, מדברי אליעזר שוסטק, 36
על נעדרים ז"ל, נחום פלדמן, 37
באיגוד העולמי בישראל, חיים פינקל, 40
היכל יהדות ווהליון, אברהם גל, 40
בארגונים, המצבה לקדושי קובל, צבי רזניק, 41
מפגש פרטיזנים, בארגון מנייביץ-פוברסק, י.מ., 42
מכתבים למערכת (ר. ברענער, י. מרין, י. כ"ץ), 42
47, The heroic death of two young friend, Z'ev Rabinovitz
48, Requiescat for Yossi (Song), Amir Gilboa

העורך — נתן ליבנה

מזכיר המערכת — יהודה מרין

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב
גבעתיים — ניו-יורק — לוס-אנג'לס

מען האיגוד : היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב : Federation of Wolynian Jews Inc.,

2672 East 7th Srt. Brooklyn N.Y. 11235 Tel. 891-3323.

מען האירגון בלוס אנג'לס :

Wolyner Society South Rexford Dr. Beverly Hills, Calif. 90012. Suite 8

Phone : 276-4333. 273-2741

המען (זמנית) למשלוח כתבי-יד :

ליבנה, מעגל 38, רמת-גן 52-472, ישראל

טל. המערכת 729824

ארויסגעבן דעם ילקוט. ציען אויפסניי דעם פאפירענעם בריק צווישן דער גרויסער וואלינער משפחה אין ישראל און אין דער גארער וועלט, א פאפירענער בריק וואס איז זיכערער און שטארקער און דויערהאפטיקער פון איי-זערנע בריק, ווייל צדיקים גייען אויף אים א דורך פאר אונד-זערע אויגן, לויט אן אלטע יידי-שע לעגענדע, און דערפאר דער-ציילט ער און פאראייניקט אונז מער און אנטוישט ווייניקער...

★

מן הישר אז ס'זאל זיך אפ-רופן צווישן אונז א נדבן, אדער 2-3 נדבנים, וואס זאלן פאר-בינדן זייער נאמען מיטן ילקוט — א סגולה צו אריכות ימים פאר זיי און פארן ילקוט. דאכט זיך אז ס'עס וואס לוינט זיך דווקא, וכל הקודם זוכה. א רשימה פון לאנדסמאנשאפ-טן און יחידים וואס וועלן שפעט-דן פארן ילקוט וועט געבראכט ווערן. ווי אויך וועלן גערן אָנגע-נומען ווערן אָנאָסן, בפרט וועגן פאמיליע-געשעענישן און ברכות.

דער צוזאמענפאר

דער קליינער צוזאמענפאר פון אונדזער גרויסער וואלינער מש-פחה איז געוויס געווען א דבר בעתו. דער עצם פאקט וואס פאמיליעס, און אפילו גאנצע פא-מיליעס, קומען זיך צענויף פון פארשידענע שטעט אין אמערי-קע, קאנאדע און ישראל אי-נעם היכל ווהלין אין ישראל (צוליב ארגאניזאציע פעלערן זע-נען ניט געקומען געסט אויך פון פראנקרייך, דרום אמעריקע אאז"וו), כדי צו זאגן צוזאמען קדיש נאך די קדושים און אויס-הערן א ביסל איינער דעם צווי-טן — דערווארעמט דאס הארץ,

דעם צווייטן. און כמעט יעדער לאנדסמאנשאפט האט געלאזט שרייבן און דרוקן גראבבייכקע ביכער פול מיט בילדער וועגן זייערע חרובע קהילות; און זע-קעלעך ביינדלעך און אש האבן זיי געבראכט פון די ברידער-קברים קיין ישראל און אויפ-געשטעלט דא אין בית-עולמ'ס איינדרוקספולע מצבות. און דער וועלט פארבאנד — יעדער ווא-לינער ייד פון אומעטום לייגט צו א האנט — האט א פרעכ-טיקן בני-היכל אויפגעבויט אין גבעתיים ישראל — פאר אונז איז אים גארניט אפצושאצן — וואס טראגט דעם נאמען פון וואלי-נער יידנטום; און שטאטישע און אלגעמיינע אַזכרות ווערן אי-נעם בנין אפגעהאלטן; און שול-יוגנט און אנדערע קומען אהער הערן-און-זען-און-געדענקען; און א ילקוט, א כמעט פירטליאר-אויסגאבע (ערשטער רעדאקטאר אריה אבטיחי ז"ל) האבן מיר א שיינע פאר יאר ארויסגעגעבן און יעדער איינער האט געקאנט דארטן לייענען און שרייבן וועגן אלץ וואס ס'אים נאענט און טייער —

„אלץ איז אפהענגיק אין מזל, אפילו א ספר תורה אינעם הי-כל" האבן געזאגט חז"ל — און דער קליינער ילקוט, וואס יע-דער פון אונז האט אים גע-וואלט און געזוכט און געהאפט אים זען פון מאל צו מאל שענער און בעסער און וואס האט זיך גענויטיקט נאר איז איין פרא-מיל פון אלע אנדערע אויסגאבן — אט דער קליינער ילקוט איז נעבעך אינמיטן שטיין געבליבן, ניט האבנדיק אויף זיין קנאפער חיונה ביז ער וועט זעלבשטענ-דיק ווערן... פארוואס?

איצט פרווון מיר נאך א מאל

מיר פרווון באנייען דאס א-רויסגעבן דעם ילקוט. אפשר וועט אים דאס מזל צושפילן א ביסל מער ווי ביז איצט.

א סך מעשים טובים האט זיך איינגעגעבן אונז, וואלינער יידן, אויפטון. מיר, גליקליכע, וואס האבן באצייטנס באוויזן זיך א-

מפינקס הערד:

מ ו מ ה ב י ל ק ו ט

רויסרייסן פון דער אלטער היים אין דער גארער וועלט אריין, ווער קיין ארץ ישראל און ווער אין די אלע אנדערע באקאנטע גלות לענדער און שפעטער — די שארית הפליטה. מיר אלע, וואס זענען אדאנקער-גאט לעבן געבליבן און זוכה געווען דער-ציען ווייטערדיקע דורות, כן ירבו.

און ווען סאונדז אנגעקומען אויף קלאר די שרעקליכע בשורה וועגן גרויסן גרויזאמען אומ-גליק, גרויס ווי חורבן בית שני מיט אלע זיינע נאכווייענישן, אז ס'האט זיך פשוט ניט געוואלט גלויבן און א טיפער טרויער האט איינגעהילט אונז א לעמען — וואס האבן מיר ניט אויפגעטון כדי צו פאראייניקן דעם אנדענק פון אונדזערע טייערע טיף אין הארצן און אין אונדזער בלו-טיקער געשיכטע; מיר האבן זיך ארגאניזירט אין אזוי-געווענע לאנדסמאנשאפטן, פון יעדער ש-טאט און שטעטל. און די לאנד-סמאנשאפטן, האבן זיך פאר-אייניקט אין איין וועלט-פאר-באנד, ווי איין גרויסע משפחה וואס האבן זיך געפונען איינער

דער געטרייער מיטארבעטער פון ילקוט, חיים דן, חבר פון קיבוץ עינת אין ישראל, וואס א סך פון דער חלוצישער באוועגונג אין וואג-לין איז אים צו פארדאנקען.

משה בורקו ז"ל

לאט לאט נפרדים מאתנו מ' יסדי האיגוד שלנו ומנהיגיו: אר-יה אבטיחי, צבי ברגר, ניסן פי-רר, השופט פנחס אבישר, ליאו צ'קוור ועוד. ועכשיו גם משה בורקו. כולם זכורים לטוב.

וזכור לטוב משה בורקו על נאמנותו לרעיון האיחוד-האי-גוד, על פעילותו הרבה למענו, על שקדנותו, יוזמתו, תרומתו והתרמותיו לבניית ההיכל ועל היותו לרבים מאתנו במשך שנים — מוסד. שהרי הסבנו אתו לעתים מזומנות על כוסית, או על כוס חמין או קרים בביתו, בבית קפה, בהיכל או בכל מ'קום-מיפגש שהוא, כשאנו, בעי-קר, מטים אוזן לסיפורי חייו המרובים והשונים. אם מחיו בסארני, בוורשה, בבריה"מ ב' עת ובתום המלחמה בנאצים — ואף מחיו כאן, בישראל. ואתה אווית לשמוע, למרות שהקשבה ממושכת מעייפת לעתים. וכל כך למה? מפני שמכל סיפוריו, שיחותיו ואישיותו בלטו פעילות ועירנות לענייני יהודים ויהדות. ראינו בו חסיד של אידיאות ר' איש-מעשה כאחד, החכמה היא, כמובן, לדעת גם לבצע רעיונות. ואכן, משה היה לא פעם ביצר-עיסט טוב של רעיונותיו הוא, אם כי לפעמים בפחות הצלחה, שכן כאן, בישראל, כולנו חכמים, וחכמים כידוע, נוהגים תמיד לש-קול לכאן ולכאן. מהססים הר-בה. וגם אנשי איפכא מסתברא הם, ומושכים, כל אחד, לצדו הוא.

עוד בימי נעוריו בסארני היה נוטה לפעילות ציבורית, אך הוא

נעמען שטענדיק דעם גורל אין די אייגענע הענט און ערשט דער-נאך האפן אויף גאטס הילף.

אזוי האט געטון דער גרעס-טער טייל פון דער יידישער יו-גנט אין מזרח אייראפע צווישן ביידע וועלט מלחמות. זיי הא-בן זיך ארגאניזירט אין פארשי-דענע ציוניסטישע יוגנט-ארגאני-זאציעס, רעכטס און לינקס, וואס זייער הויפט-ציל איז געווען זיך צוגרייטן, פיזיש און גייסטיק, עולה זיין קיין ארץ ישראל. „לב-נות ולהיבנות בה" איז געווען זייער רוף-געזאנג. דער גורל האט עס פארטייטשט אנדערש: „בא-לעבן און לעבן בלייבן". די ציו-ניסטישע יוגנט אין וואלין איז געווען צווישן די ערשטע חלוצים, סהייסט פון די וואס זענען גע-שטאנען אין דער שפיץ פון דער פיראמידע.

מ'האט ניט גערעדט וועגן רע-פארטיאציע, מ'האט פשוט געש-טרעבט „עולה זיין". עולה זיין פאר יעדן פרייז. און ווייל „ארץ" נויטיקט זיך אין ארבעטער ממש, כדי איר אויפבויען און אויפלעבן, איז דארף מען קודם כל זיך מכשיר זיין דערצו; און הונדער-טער און טויזנטער יוגנטליכע הא-בן איבערפולט פארשידענע הכ-שרה-פונקטן.

דאס איז געווען א נס. ווייל א דאנק דעם רעאלוציאנערן ד-ראנג זענען טויזנטער עולה געווען — און אזוי ארום, קודם כל, לעבן געבליבן. ניט אלע האבן געקראגן סערטיפיקאטן וואס זיי ענגלישע מאנדאט-רעגירונג האט פארטיילט, אבער אויך סערטיפי-קאטן-לאזע זענען עולה געווען אויף פארשידענע דרכים, ווייל דאס איז געווען די לאזונג, דער איינציקער ציל אין לעבן.

וועגן אט דעם נס פון קיבו-צי-הכשרה אין וואלין שרייבט

אזוי אז פארשידענע קליינע פע-לערן, וואס זענען געמאכט גע-ווארן סיי מצד די געסט סיי מצד די אויפנעמער, ווערן במילא בטל בששים און דארפן בשום אופן ניט שטעלן אין שאטן דעם צוזאמענפאר.

דער הויפט-טעות איז געמאכט געווארן צוליבן אזוי גערופענעם „צעבראכענעם טעלעפאן", אפשר א פועל-יוצא פונעם „צעבראכע-נעם" ילקוט. וואלט דער ילקוט דערשינען פארן אדער לכבוד דעם צוזאמענפאר, וואלט דער אר-גאניזאטארישער טייל, און גע-וויס אויך דער אידעאישער טייל פונעם צענויפקומען זיך, געקו-מען צום אויסדרוק דורך חברים אין אויסלאנד און ישראל און די אזכרה, מיינונגען-אויסטויש און טעטיקייטס-פלענער וואלטן געוויס זיך איינגערעמט איינס אינעם צווייטן און געבילדעט איין גאנצקייט. א שאד. איז לאמיר האפן און טון אז דער ילקוט זאל זיך מער ניט אפשטעלן און אז מיר זאלן אלע נאך זוכה זיין צו ווייטערדיקע צוזאמענ-טרעפן זיך ווי קרובים און פ-ריינד. א באגלויבטער מיטלפאר-קער דערצו זאל טאקע זיין דער ילקוט.

און אז מיר דערמאנען שוין דעם צוזאמענפאר, איז זאל אויך פארציכנט ווערן: געדאנק-טרע-גער און אינציאטאר פונעם צו-זאמענפאר איז געווען פריינט יעקב עלבירט, פארזיצער פון וואג-לינער פעדעראציע אין ניו יארק, און דאס — ערב און נאך אן הארץ-אפעראציע. איז קומט אים טאקע א הארציקן יישר כוח!

באלעבן — און לעבן בלייבן

„מ'פארלאזט זיך ניט אויף א נס" האבן געווארנט חז"ל. דער-מיט האבן זיי געוואלט עצה'נען, סיי דעם יחיד סיי דעם כלל,

ללכת בשקט ובהכנעה אל בור המוות כמו, ילד טוב ירושלים? מה פתאום? אכן, לבני הנעור רים הגיון משלהם.

אך עם הזמן יצאו עוד מרצעות מן השק. היו רבים שלא נכנעו לגורל המר. היו שנמלטו ליערות ולביצות, ומשם לחמו עד חרמה באויב האכזר. מלחמת מכבים של המאה העשרים. גם ילדים ונערים לחמו. כל אחד לפי כוחו ויכולתו ולמעלה מזה, כפי שאפשר לראות ולהיווכח מהסיפור הקצר שאנו מביאים בילקוט זה באנגלית לנוער ה' דובר בשפה זו. הסיפור אוטנטי ואמין והוא לקוח מתוך הספר „כאורנים גבהו — פרטיזנים יהודים ביערות ווהלין“, בהוצאת האיגוד של יוצאי ווהלין בישראל ראל והפדרציה בארה"ב ובעריכת כתבות שורות אלו. אדרבה, יקראו הנערים והנערות וישפטו הם. המשכים יבואו.

א וואלינער טליענדיקע קויל

וואלין האט ווי באוואוסט, ארויסגעגעבן גרויסע העברעישע און יידישע דיכטער און שרייבער. סאיז א לאנגע רשימה און מיר האבן זי צו ביסלעך געב'ראכט אין אונדזערע ילקוטים. ביאליקן וויל איך דאך דערמאנען. איז ער דאך עד היום, אונדזער נאציאנאלער דיכטער.

אבער, צי לעבן און שאפן אויך היינט גרויסע דיכטער פון וואלינער אפשטאם? דער בשורה-דיקער ענטפער איז — יא. איינער פון זיי, בערעלע, האט יינגל-ווייז געלעבט אַמאָל אינעם וואלינער עפשטאם? דער בשורה-עולה געווען איז ער ווי אַ חלוץ אין די דרייסיקער יאָרן. געדינט אין דער יידישע בריגאדע אין קאָמאָ קעגן די נאציס און אין צה"ל — פאַר אונדזער אונא-

שלושה עשר ספרי סיפורים ו-רומאנים פירסמה הלן עד כה ביידיש ובעברית, מהם תורגמו והופיעו באנגלית ובגרמנית. ו-עוד ידה נטויה. לפי עדותו של חבר המערכת שלנו, מר משה אַריוו, מחנך ותיק וספרן, מרובים הקוראים מבני הנוער, ה' מחכים בתור לספריה, בספריה עליה הוא ממונה.

כתיבתה קולחת ופשוטה, לכ' אורה, אך „עיניה בראשה“, ו-היא רואה בה את אשר צריך לראות. הנה, בסיפורה, שאנו מביאים בחוברת זו היא עולה, באחד מימי אלול, לקבר-אבות בחולון, לרגל המצבה שתחתה טמון שיק האפר שהובא מה' בורות שם... מסתכלת היא ב' מצבה בעינים בוהות, דומה ש' אינה רואה כלל את לוח האבן שעל תל העפר, שהרי אבן — כאבן שותקת ואילו לנגד עיניה עוברים בסך כל ימי ילדותה ו-נערותה בסארני, כל האנשים, גדול וקטן, שרק הספיקה לה' כיר, על אורח חייהם ומאוייהם, כולל בית הוריה ונהגם הם. כ' לל ריח החגים והמועדים שעמד בבית וברחוב. כולם והכל עוב'רים בסך לנגד עיניה, והיא מ' רימה לפנינו את מסך-הערפל ל' מען נראה ונדע גם אנחנו.

ישפטו ילדינו

במשך שנים שנינו לעצמנו ו-לבנינו: הובלנו והורגנו כצאן ל' טבח, זקנים, נשים וטף וגברים במלוא אונם. וכאשר שאלונו ילדינו סיפרנו להם על מרד בג'טאות. אמנם, נער יספרן, מר' דות אלו. נואשות, שגורלן נח' רץ מראש. ועל מעשי-גבורה של בודדים, פה ושם. כל מה ש' ידענו ולא ידענו סיפרנו להם. אך סיפורינו לא סיפקו את ה' דור הצעיר: „גם בני-צאן, לו ידעו לאן הם מובלים, היו מת' פזרים לכל רוח, אז איך זה

אהב, בעיקר, פעילות בקנה' מידה נרחב, למען הציבור כולו. למען „העם“. וכך הגיע, והוא עדיין עול-ימים, עד לפטלורה, לשיחה עמו על מניעת פרעות ביהודי סארני.

אך הוא הגיע גם אל אישים יהודים, בתום המלחמה, במוס' קבה, לשם פעילות משותפת ל' מען יהודים. למען התארגנות מהירה, ובסודי-סודות — למען עליה ארצה.

בישראל היה מראשי הפעילים בוועדה להוצאת כתבי יצחק גרינבוים, שכן ידידו וחברו היה כל השנים, שם בפולין, וכאן. והיה מעורה גם בענייני הנהלת איגוד עולי פולין ועושה למענו. אכן, משה אהב עסקנות לשמה, שלא על מנת לקבל פרס. אדר' בה, הוא היה תמיד גם תורם משלו. הוא אהב גם לכתוב לעת מצוא. מאמרים ופרקים קצרים מזכרונותיו שפירסם בחוברות ילקוט ווהלין וכן דברים אחרים שנשארו עמו בכתובים, שופעים הומור קל, עצבות ואהבת יש' ראל. אהבתי להכליל דברים מ' שלו בילקוטים, למרות שהיה נוהג להתווכח תמיד על תיקוני עריכה, גם על קוצר-שליוז, א' פילו כשנוכח שאינו צודק.

את עולמו בקרב הווהלינאים קנה לו בנאומו הנלהב והממצה בעת חנוכת ההיכל ברחבה ש' לפני הבית לפני קהל רב מישראל ומחו"ל, הזכור לרבים מ' אתנו עד היום הזה.

חכמה עינה בראשה

הסופרת הלן בורקו היא יל' דת הכפר קרפילובקה שליד סא' רני. כאשר מלאו לה שבע שנים, הזמן, לכל הדעות להתחיל ל' מוד בבית ספר ולא רק אצל המורה הכפרי, עקרה המשפחה כולה לסארני העיר, שהיא „מקום תורה“.

אינה-וראינה ארויס אדער פון טייטשחומש וואס זיי פלעגן זיי באנעצן לייענענדיק מיט זייערע טרערן. אמיר גלבע באמיט זיך צוימען די ווערטער און איינ-האלן די טרערן, אבער זיי גלאנ-צן דאך ארויס. אין אריגינאל קלינגען זיינע לידער, דאך און דארטן, ווי פונעם סידור'ל אויס-געדאוונט.

און א ליד זיינס אויך פאר די ענגליש-לייענער.

„...ס'האט נאך איבערגעלאזן גאט

אויף א גרויסער פליטה

א טליענדיקע קויל

אין דער קופע אש...”

אמיר גלבע איז, יעדנפאלס פאר אונדז וואלינער, די „טליענ-דיקע קויל“. אדרבא, לייענט זיי-נס א ליד אין יידישער איבער-זעצונג און זאגט אליין צי סקלי-נגט ניט, דאך און דארט, ווי פון אונדזערע באבעס און מאמעס צ-

בהענגיקייט. אין ישראל רופט ער זיך אמיר גלבע און איז פון די גרעסטע ישראלדיקע פאעטן דאך היינט צו טאג. לאורעט פון פרס-ברנר, פרס-ביאליק, פרס-יש-ראל, און נאך עטליכע בכבוד'י-קע פרסים. ווי אזו האט געש-ריבן ביאליק אין זיין „דער מתמיד“

אמיר גלבע

און איך שטיי נאך דארטן

און אויב כ'בין אַוועקגעגאַנגען, פון דעמאלט שטיי איך נאך דארטן ווי דער שאַמעס וואָס דרייט זיך אַ גאַנצע נאַכט ארום ארום דער טומאה. געבלאָזן האָבן ווינטן פיינענדיק און בלינד געמאַכט זיינע אויגן. און ווען ליכטיק, אינדערפרי, האָט מען אים געפונען אָן אַן אַטעם. ליגט. אז וויי צו די אויגן וואָס האָבן אים געזען אזוי-אַ, ווי ער וואָלט זיך בוקן צו דער טומאה.

אַז אַלע זיינע יאָרן האָט ער גאָט געדינט מיט ליבשאַפט און מין ציטערניש און אַט וואָס סאים באַשערט געוואָרן דעם גאַטספארכטיקן. איז וואָס אַז אויב איך שטיי נאך דארטן וויל פאַרשטיין די וועגן פון דער השגחה וואָס אַזוי באַלוינט זי אירע ערליכע וואָס האָבן ניט געקוויינקלט זיך און אין טעג אין זוניקע זענען זיי געגאַנגען ווי בלינדע אין דער פינצטערניש און האָבן גאָט געדינט מיט ליבשאַפט און מיט פורכט. און איך שטיין נאך אַלץ דארטן.

יידיש נתן ליבנה

הנס של קיבוצי הכשרה

חיים דן

במדינת פולין שקמה לתחיה באו ימי סבל ומצוקה ליהודים. האנטישמיות השתוללה באין מפריע. היהודים היו השעיר לעזאזל ובהם תלו השליטים את קולר האשמה בכל הצרות והפורענויות. היהודים נדחקו בשיטתיות מעמדותיהם הכלכליות על-ידי הפולנים, בעזרת השלטונות; זכויותיהם הלאומיות נשללו לאט-לאט ודלות והתרוששות, דיכוי והשפלות היו מנת חלקם כל הימים.

אך על אף כל הגזירות והלחץ ידעה יהדות פולין חיי ציבור ערים ופעילים מבפנים. שגשגה תרבות יהודית עשירה ומגוונת. צצו ועלו על פני השטח מפלגות שונות, פלגים חילוניים — בצדם של פלגים דתיים. בתי-ספר עבריים נאבקו על קיומם, אך לא נכנעו בפני רוחות עוינות שמסביב. המסורת הרוחנית העתיקה נתנה אותותיה בצורות שונות גם בסדרי חייהן של תנועות מודרניות. בעבר היתה יהדות פולין ועוד יותר, יחסית, יהדות ווהלין, מבצר החסידות העממית — והשפעתה ניכרה גם בזמן החדש: הדבקות והכיסופין לגאולה, העממיות והפשטות, שמחת החיים על אף כל התלאות, הזמר והריקוד — תכונות שמצאו להן אחיזה והמשך גם בין יהודים חילוניים שנימנו עם הזרמים החדשים, מה שהמתיק, ולו במעט, את החיים. במציאותם העגומה שאבו היהודים את עיקר נחמתם ממפעל התקומה בארץ-ישראל, מן הציונות המתגשמת. המולדת העתיקה ההולכת ונבנית הוינה את רוחם ואתה היו בימי ששון כבימי אסון; לידיעות מן הארץ ציפו יום-יום, כשותפים ישירים למפעל התחיה. הרגשת שותפות זו העמיקה את התחושה הלאומית, אך הלכה למעשה, מן הכוח אל הפועל, רק בקרב העולים לארץ-ישראל, החלוצים היוצאים להשתתף במפעל בנייתה והגנתה של ארץ-ישראל. חלוצים אלה היו הגילוי החדש בציבוריות היהודית. תנועת „החלוץ“, בעיקר, היכתה גלים בקרב הנוער. היו, כמובן עוד תנועות נוער משמאל ומימין, אך על כולן — הסתדרויות הנוער החלוציות, קיבוצי ההכשרה — כפרוץ דור לארץ-ישראל.

יצירת חיים חדשים ששמה הכשרה

חניכי תנועות הנוער החלוציות קשרו את

היציאה לקיבוצי הכשרה —

מהפכה בחיי הנוער

בין שתי מלחמות העולם היתה יהדות פולין, כולל רובה של יהדות ווהלין, המרכז הפורה והתוסס ביותר בקרב עם ישראל בגולה.

במלחמת העולם הראשונה נספו כתצי מיליון יהודים — בקרבות, במגפות ובפרעות. בתום המלחמה החלה תקופה חדשה. רוחות אביב נשבו אז בעולם: מהפכה ברוסיה; מהפכות ותמורות חברתיות בארצות אחרות; שחרור ועצמאות לעמים משועבדים זה שנים רבות. למיעוטים הלאומיים הובטחו זכויות להגדרה עצמית, זכויות תרבותיות ודתיות שנכללו ב"חוזה השלום בוורסיל ואושרו בחבר הלאומים. ואז גם הבזיקה כברק הבשורה על הצהרת בלפור — ובעולם היהודי רבתה השמחה, בייחוד כשפשטו גם שמועות על מדינה יהודית וממשלה יהודית שקמו בארץ-ישראל, בעקבות הצהרה זו.

עד מהרה באו האכזבות. יהדות רוסיה בת המיליונים, שהיתה מקור-לא-אכזב לחיי הרוח והתרבות של האומה, עמדה על סף חורבן ו"נותקה לגמרי, לפי צו מגבוה, מגוף היהדות בעולם וממפעל התחיה בארץ-ישראל. זכויות המיעוטים נרמסו ברגל גאוה והעבדים לשעבר היו לאדונים חסרי רחמים לנתינים „הזרים" שבתוכם, קרי ליהודים במיוחד. הדדה אז קרי-אתו של ויצמן „עם ישראל — איך?!" אך עם ישראל ענה בקול חלוש; פרצה אמנם ה"עליה השלישית שהזרימה ארצה כוחות צעירים, יוקדים ביקוד הכמיהה לגאולה, רובם ממזרח אירופה, אלא שהמוני העם חזרו למסלול חייהם הרגיל ושיקעו בחיי היום-יום ובדאגות פרנסה.

(ובסוגריים: בשנת 1919 היה מספר ה"יהודים בעולם כ-14 מיליון; מזה ברוסיה 3.5 מיליון, בפולין 3.1 מיליון ובארה"ב (בצפון) 3 מיליון. אך יהדות רוסיה נותקה, כאמור בכוח מהגוף היהודי העולמי; יהדות אמריקה היתה רחוקה מבחינה גיאוגרפית ונמצאה בתהליך של התהוות. מרכז הכובד התרבותי והרוחני עבר אפוא ליהדות פולין, שהפכה להיות נושאת המורשת הלאומית של יהדות רוסיה לשעבר).

לארץ הביאו אתם רובם ככולם, מטען נפשי ורעיוני של סולידאריות אידיאולוגית עם ציבור הפועלים המאורגן ונכונות לשותפות אישית במפעל ההגשמה הציונית. מהם באו בוני ישר"ב בים חדשים ומשלימי ישובים קיימים; הם היו בין כובשי העבודה בכפר ובעיר, בפרדס, בנמל, ברכבת ועל פיגומי הבנין; הם היו בחפירות המגן בימי מאורעות ומהם באו רוב המתנדבים לשרות במלחמת העולם השניה, בצבא, ב"פלמ"ח ובנוטרות, הם גם בנו והרחיבו את ה"תנועה הקיבוצית בארץ.

קלוסובה שבוהלין —

מרכז ההכשרה היותר בולט בפולין

במפת ההכשרה החלוצית בפולין ייחדה קלוי"סובה מקום לעצמה וכבשה לה מעמד חשוב באחד ממרכזי ההכשרה הבולטים ביותר.

קלוסובה — הנקודה — מקומה בקצה ה"ספר המזרחי של מדינת פולין, לפני מלחמת העולם השניה, סמוך לגבולה עם ברית-המועצות בימים ההם. במקום נמצאו מחצבה ומנסרה בבעלותם של יהודים, שהעסיקו מאות פועלים נכרים. ב-1924 חדרו לעבודה במחצבה גם חלוצים צים והונח היסוד לקיבוץ הכשרה, ששמו יצא עד מהרה ברבים, ברחבי התנועה החלוצית בפולין.

"קיבוץ חוצבי אבנים ע"ש יוסף טרומפלדור" בקלוסובה נוסד באביב 1924, ע"י חברי "הח"ל" מסארני הסמוכה והצטרפו אליהם גם חברי "החלוצ" במקום. סוג העבודה של ה"קיבוץ — חידוש היה בן. בדרך כלל בחרו חברי "החלוצ" בחקלאות כמקום הכשרתם ל"חיי הארץ. לעבודה במחצבה היה גוון ארצי-ישראלי-כיבושי; החציבה באבן טיפוסית לח"לוצי העליה השלישית בארץ, לסלילת כבישים ולבנין. המחצבה היתה, איפוא, מקום להכשרה לעבודה יצרנית חשובה בארץ והחדירה לתורה וההתמחות בעבודות האבן נתקבלו ברצון ובהתלהבות ע"י חברי "החלוצ", למרות שה"מעבר לעבודה במחצבה היה כרוך בתנאים קשים ובמאמצים.

ההכשרה בקלוסובה היתה בתחילה עונתית. מחזור יוצא ומחזור בא בכל כמה חודשי עבודה במקום. בראשית 1925 עלו לארץ יוצאי קלוי"סובה הראשונים וכעבור זמן מה באו אחרים במקומם. המעבר מההכשרה העונתית להכשרה כקבוצה התחולל בקלוסובה בשלהי שנת תרפ"ו (1926) וחלק מיוחד במעבר זה לבני מרשק, שלימות החגים לא נסע הביתה כי אם נשאר

גורלם האישי ועתיד חייהם בעיקר עם ציבור העובדים בארץ-ישראל. ההגשמה האישית היתה להם צו חיים. הם חשו כי היאוש מכרסם בשרשי הקיום היהודי. העיירה היהודית — גוועת וחייה חיי שעה, ריקנות וקדרות. סכנות אורבות לחיי היהודים בגלות והאדמה רועדת מתחת לרגליהם. והמוצא היחיד הוא בעליה לארץ. אליה יש לחתור ולהעפיל על אף כל הקשיים והסכנות.

היציאה להכשרה סימלה ראשית ניתוק מן הסביבה הישנה והתקרבות למטרה הנכספת. בעצם היציאה להכשרה היה משום מיבצע מהפ"כני, ויותר משהיתה מציאות היתה ביטוי לח"לום, למשאת-הנפש — עלייה. בהכשרה, נר"קמו חיים חדשים, חיי ארץ-ישראל על אדמת נכר בדרך. קשים היו התנאים בהכשרה, אך מסירות ללא גבול ונכונות לשאת בעול וב"סבל, הן שקיימו את מפעל ההכשרה החלוצית בפולין שהזרים ארצה אלפים ורבות מבני הנוער, רבים מהם משטחי ווהלין, והצילם מניווך וכלייה.

היציאה להכשרה היתה משום היחלצות ופריצת דרך והליכה לפני המחנה — פשוטו כמש"מעו; יצירת הווייה חדשה למען המוני העם המתייסרים ביסורי גלותם; היתה זו חווייה מיוחדת מראשית צמיחתה ועד לסופה הטראגי, כאשר עלה הכורח על חיי היהודים בפולין וב"מזרח אירופה. דור צעיר נתן לעצמו ולממשיכיהם בדרכו יצירת חיים ששמה הכשרה, כמשען ל"חלוצים עולים וכמשכן לחיי רוחם, מלאי צפיה לעתיד — בתנאי מחסור ועוני. שירה חדשה השתפכה על פני עיירות דלות ונדחות; מנקודות ההכשרה החלוצית נישאה בשורה חדשה לעם היהודי הצעיר.

קיבוצי ההכשרה נעשו כלי-קיבול לצעירי-חלוצים אלה. ברית נאמנה נכרתה בין המאויים שבלב לבין המציאות החדשה הזאת מקרוב, השביל למולדת הרחוקה. הרבה תלאות ידעו בדרכם ולא נעלמו מעיניהם הפגימות ש"ביקשו תיקון — ואעפ"כ כל הווייתם היתה קורנת בשארת-רוח על אף מצוקותיהם. קשים היו תנאי החיים בהכשרה, אך קומתם לא נתנמכה בתוך תנאי העוני ידעו לשמור על צלמם, על כבודם וחלומם. דור החותר אל חוף חדש ו"מעצב לעצמו חיים חדשים. קסום קסמה להם ארץ-ישראל העובדת, הנבנית, אליה נכספה נפשם ולאורה התחנכו בגולה גם בטרם יצאו ל"הכשרה — וביחוד בבואם אליה. בלבם נחרתה תקופת ההכשרה החלוצית בפולין כגילויי-פלאים...

החלה העליה החמישית. בין ראשוני עליה זו היו גם יוצאי ההכשרה הקבועה בקלוסובה. הם עלו פלוגות-פלוגות החל מינואר 1929 ונק' לטו ברובם בקיבוץ המאוחד. תחילה ראו אנשי קלוסובה את עצמם כרורבה ל"קיבוץ ווהלין" בארץ. כאשר הוקם הקיבוץ המאוחד באוגוסט 1927 נמנה עם ראשוני מיסדיו גם "קיבוץ ווהלין" בחדרה. לפי אפיו העממי, הפתוח, ה"כובש והמיישב" — קרוב היה הקיבוץ המאוחד בארץ לרוחם של אנשי קלוסובה ובו ראו את המשכם בארץ.

תוך שנת 1929 עלו לארץ כמעט כל ראשוני ההכשרה הקבועה בקלוסובה, אך הם דאגו להשאיר גרעין של חברים, שעל-אף הוותק ש' להם וכשירותם לעליה — ישארו עוד במקום ויקלטו חברים חדשים ויעשו לחינוכם ברוחה של קלוסובה. שיטת ה"גרעין" שיצאה מקלוסובה אף היא התפשטה והפכה להנחת-קבע בכל גושי ההכשרה של "החלוץ" בפולין.

אחרי מאורעות תרפ"ט בארץ — גבר זרם היציאה להכשרה ורבו הבאים לקלוסובה. מעשרות חברים בהתחלה — הגיע מספר החברים למאות. החדשים שבאו לקלוסובה נקלטו ב"עבודה ובקיבוץ והיו ממשיכים נאמנים ושומרי המורשת של קלוסובה. אף הם עמדו במבחן והחזיקו מעמד במקום נוכח "גזירת פספילד" על העליה לארץ במאי 1930 ולא נרתעו מגזירת "הספר הלבן" ב-8 בספטמבר בשנה ההיא. ציבור החברים בקלוסובה גדל ובאו ימי גאות. גברה הפעילות התרבותית והעמיקה התחושה התנועתית. תרמו לכך רבות שליחי הארץ, ש' רובם ככולם ביקרו בקלוסובה ובנוכחותם התקיימו שיחות ואספות על בעיות כלליות ומקומיות. הם אף עשו לשיפור סדרי החיים במקום ולהידוק יחסי החברות בין הוותיקים והחדשים והשפיעו על תפישתם הרעיונית-מחשבתית של החברים.

במאי 1931 ניתנה גזירה חדשה על קלוסובה — והיא אשר חרצה את גורלו של הקיבוץ ב"מקום; שלטונות פולין החליטו לנשל את ה"יהודים החלוצים מעבודתם במחצבה ולהעבירה לידי פועלים פולנים, שהובאו למקום ממחוזות שונים. בעלי המחצבה היהודים — הוצרו צע' דיהם אף הם ונאלצו להיכנע לגזירות הרשות. חברי הקיבוץ נדחקו מעמדותיהם בעבודה ב"מחצבה — ולאחר מכן גם במנסרה. מספר החברים פחת. המובטלים נשלחו לפלוגות חדשות. הנשארים במקום נאבקו עם רוע הגזירה תוך סבל חמרי רב. קשים במיוחד היו חדשי החורף של שנת 1931; האבטלה היתה שלמה

בקיבוץ — ושימש בכך דוגמה ליתר החברים. שיטת ההכשרה הקבועה יצאה מקלוסובה ונתקבלה כדרך חדשה לכל גופי ההכשרה החלוצית בפולין.

משבר העליה הרביעית והפסקת העליה לארץ מאוקטובר 1926 ואילך — נתנו דחיפה לביסוס ההכשרה הקבועה כמוצא יחיד לריכוזי החלוצים, לשמירת כוחם ולטיפוח שאיפתם לעליה לארץ. אילו היו חברי ההכשרה נשלחים לבתייהם בעיירות השונות לאחר זמן מסוים — היו מתפורים לכל רוח ונבלעים מחדש במציאות הגלותית שממנה ביקשו לצאת וכל העמל והמרץ שהושקעו בחיי ההכשרה, היו מתבזבזים לריק.

שיטת ההכשרה הקבועה הביאה להעמקת יסודות ההכשרה. לראשיתם של חיים חדשים עד שתנתן האפשרות לעליה; חיי עבודה וקיבוץ שהמשכם בארץ. ההיאחזות במקום והצפייה לעליה, ש"גם אם תאחר, בוא תבוא" — עלו ביסורים רבים, אך חלוצי ההכשרה הקבועה בקלוסובה גילו כוח עמידה ללא רתיעה. בשנות המשבר 8—1926 שימשה קלוסובה כמגדל-אור לחלוצים צעירים במקומותיהם, שהיו כ"שבילים בודדות בתוך מדבר שממה מבחינת האידאל הציוני והחתירה להגשמה חלוצית. קלוסובה הלהיבה את דמיונם של בני הנוער החלוצי לא רק בוהלין, אשר שמרו אמונים למקור חינוכם ולמאוייהם ועל נר החלוציות שלא יכבה.

קלוסובה היתה קיבוץ פתוח לכל המבקשים לעלות ארצה, גם אם לא השתייכו קודם ל"אחד מסניפי "החלוץ" ולא קיבלו עוד כל חינוך חלוצי; גם אם באו מאירגוני נוער מן הימין או כפרטים. רבתה האמונה בכור ההיתוך של קלוסובה, שבו יחושלו כולם, ויהא מוצאם אשר יהא, לקראת חייהם בארץ. הקיבוץ הכיל ב"תוכו "סתם חלוצים" יחד עם חניכי "החלוץ-הצעיר", "השומר הצעיר" ו"גורדוניה".

שמו של הקיבוץ בקלוסובה יצא ברבים כ"סולל דרך חדשה בהכשרה. בפגישה הראשונה של קיבוצי ההכשרה שנערכה בקאיאנקה ב"1927, נתקבלה דרך קלוסובה ע"י כל קיבוצי ההכשרה של "החלוץ". במרוצת הזמן אומצה שיטת הקביעות בהכשרה ע"י תנועת "החלוץ" כולה.

"קיבוץ ווהלין" בחדרה בין ראשוני המייסדים של הקיבוץ המאוחד

בסוף 1926 נפתחה מחדש העליה לארץ;

קלוסובה היתה דגל לקנאות ציונית, חלוצית, קיבוצית. שמה ופעלה של קלוסובה התפשטו ברחבי „החלוץ“ בפולין כסמל וכדוגמה. ב-1934, במלאת עשר שנים ליסודה של קלוסובה, הפך חג עשור זה לחגו של „החלוץ“ כולו. בקיבוצי ההכשרה של „החלוץ“ נערכו כינוסים לכבוד המאורע — ובהם העלו על נס את מפעל קלוסובה כסמל לממשיכים. בארץ, ביחוד ביישובים קיבוציים, נערכו כינוסים חגיגיים ועצרות לציון התאריך ולהערכת המפעל. הכול ביקשו לשאוב מקלוסובה עידוד בימי מבחן ומשבר.

גם לאחר שחוסל „קיבוץ חוצבי אבנים“ ב-קלוסובה — הוסיפו שמו וסגולותיו להיות נכס יקר לתנועת „החלוץ“. גם לאחר חיסול הקיבוץ במקום — הוסיף שמה של קלוסובה להתנוסס על פלוגות „הגוש“ שהוקם על ידה, „גוש קלוסובה“.

פלוגות הכשרה ברחבי ווהלין

מראשית קיומה היו לה לקלוסובה פלוגות בנות בסביבה: רוקיטנה, דומברוביצה, טומש-גרוד ועוד. בשנות 1929—1930 נוספו פלוגות ביאנוב שע"י פינסק, קליבאן, רובנה, אוסטקי, סחוב וטופיק. לכל הפלוגות היתה קלוסובה האם כמרכז. עקב הרדיפות של השלטונות על הקיבוץ בקלוסובה — גברו ועלו התנופה והיזמה להקמת פלוגות חדשות לקליטת החברים המנושלים מעבודתם בקלוסובה. כל אלה יחד היוו את „גוש קלוסובה“.

„גוש קלוסובה“ הוקם בשנת 1931, השנה שבה התחיל המסע לכיבוש הערים והעיירות להכשרה החלוצית. נוסף לגזירת הנישול על קלוסובה, פרץ או משבר בתעשיית-העץ, ש-עליה בעיקר התבססה ההכשרה החלוצית. קיבוצי ההכשרה נשארו ללא עבודה וסימן שאלה גדול ריחף מעל קיומה של ההכשרה החלוצית. במאמצים רבים נפתח או המיבצע לכיבוש הערים למען ההכשרה החלוצית — הלא הוא מיבצע „הכיבוש הגדול“.

בזו אחר זו הוקמו או פלוגות עירוניות מסוגנות לקלוסובה. דחיפה מיוחדת לתנופת הכיבוש וההתפשטות ניתנה ע"י מועצת קיבוץ קלוסובה, היא — המועצה הראשונה של ה-„גוש“ שנתקיימה בח' דצמבר 1931 בדומברוב-ביצה. פלוגות חדשות הוקמו בשורה של ערים ועיירות בוהלין ובפולסיה ואף בגליציה המזרחית. ה„גוש“ גדל והתפשט והחלק העירוני תפס בו את המקום העיקרי.

ורק 12 איש נשארו לשמירת המקום. ואכן, באביב שוב גדל מספר החברים ושוב חדרו למחצבה. אך מזימות הנישול של השלטונות ביחס לקיבוץ עמדה בעינה. הנגישות והרדיפות של השלטונות — הלכו והחמירו, ולא הניחו כל הודמנות כדי להציק לקיבוץ ולחבריו — עד אשר בסוף שנת 1937 נאלץ הקיבוץ בקלוסובה להתחסל.

חלוץ — חוצב בקלוסובה

„קיבוץ חוצבי אבנים ע"ש יוסף טרומפלדור“ בקלוסובה התקיים 13 שנה ורבה היתה השפעתו על תנועת „החלוץ“. בכל פגישת, בכל התכנסות של „החלוץ“ היו הקלוסובאים במרכז תשומת-הלב וכל הנוכחים היטו אוזן לדברם.

עם הפסקת העליה באה תקופה של רפיון-רוח, אך קיבוצי ההכשרה החזיקו מעמד. מאידך גיסא גברה התסיסה לעליה בכל דרך שהיא ו-חברי הקיבוצים לחצו על מרכז „החלוץ“ לחדש את העליה הבלתי-ליגלית, שנפסקה מאז כשלון „וולוס“ ב' ב-1934; קיבוצי ההכשרה הקבועים שימשו כוח מדרבן לעליה ב'.

בסוף שנת 1937 חודשה עליית המעפילים לארץ, וקיבוצי ההכשרה העמידו את חבריהם לרשותה. גוש קלוסובה תרם לעליה ב' ממיטב חבריו. בדרך זו עלו עד לשנת 1939 ועד בכלל רוב החברים הוותיקים מן ההכשרה לארץ. שוב באו ימי עליה והתחדשות לקיבוצי ההכשרה. במקום הוותיקים היוצאים לעליה לארץ באו לקיבוצי ההכשרה חברים צעירים מסניפי „החלוץ“, ועם בואם התרענן הרכב ההכשרה, הרכב שבישר לבלוב חדש, אך התמורות שהתחוללו במצב הכללי שיבשו ושינו את מהלך ההתפתחות להבא.

★

בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה. הגרמנים התוקפים פלשו לפולין הקונגרסאית, והחבלים המזרחיים נמסרו לסובייטים. יהודי ווהלין ופולסיה וגליציה המזרחית ניצלו לתקופת מה מהכובשים הנאצים ושמחו לבואו של הצבא האדום. באזורי הספר המזרחיים הוטל משטר סובייטי וכל הכרוך בעקבותיו. עם בוא הסובייטים התפורו מוסדות הציבור היהודיים, נפסקה הפעילות הציונית, נסגרו בתי-הספר ה-עבריים והחברים שנמצאו בקיבוצי ההכשרה של „החלוץ“ חשו להם מפלט באשר יכלו. שארית הפליטה של ה„גוש“ התרכזה אז בשני מקומות — בקובל ובלוצק. לקובל אף הגיעו מ-וורשה ומהסביבה חברי גרוכוב, ואנשי המרכז של ה„חלוץ“, „החזק“ צ'פריהייט ופוע"צ-צ"ס. פעולת „החלוץ“ נמשכה במחתרת. נוכח התנאים החדשים חיפשו דרך לעבור את הגבול לרומניה ומשם לעלות לארץ. כאשר עברה וילנה לתחומה של ליטא העצמאית — עברו לשם החברים שהתרכזו בקובל ובלוצק. עם היציאה לוילנה התרוקנו לגמרי האיים האחרונים של „גוש קלוסובה“ מיושביהם.

קיבוצי ההכשרה בערים הועמדו בפני בעיות חדשות ומבחינים רבים. קשה היה כיבוש העבודה ע"י החלוצים גם בקרב האוכלוסיה היהודית. חברינו נתקלו ביחס של אי-אמון וזלזול. וכך עד שידעו להעריך את יכולתם ואחריותם של חברי הקיבוץ בביצוע עבודות שונות שקיבלו על עצמם.

גוש קלוסובה השתייך לגוש הכללי של קיבוצי ההכשרה בפולין והיה בו הגוש הגדול ביותר במספר פלוגותיו וחבריו. מזכירות הגוש נמצאה בקלוסובה (זמן-מה אף בדומברוביצה) ומשם היו חברי המזכירות יוצאים לביקורים תכופים בפלוגות. מפעם לפעם הוצאו חוזרים, אגרות וביולטינים ואף במה ספרותית בשם „בסלעים“ — שזכו להדים חיוביים.

בסוף 1932 התקיימה בלוצק המועצה השנייה של גוש קלוסובה — ולאחריה הועברה מזכירות ה„גוש“ לקיבוץ בלוצק, עיר הגליל של ווהלין, הקרובה מבחינה גיאוגרפית לרשת הפלוגות של ה„גוש“. בלוצק נכנסו לפעולה במזכירות חברים חדשים ומזכירות הגוש חלשה על עשרות פלוגות. הגוש גדל והתרחב, עד שראו הכרח ב-1934 לחלק את הגוש הגדול לגושי-מישנה של קלוסובה: לוצק, דומברוביצה, ורבה ובריסק.

בעקבות מאורעות תרצ"ו-צ"ח בארץ צמח צמו שלטונות המנדט הבריטיים באופן ניכר את מכסות הסרטיפיקטים והעליה לארץ כמעט נפסקה כליל. שוב פקדו משברים את תנועת „החלוץ“. הזרימה מהסניפים לקיבוצי ההכשרה הצטמצמה וב-1936 הוחל בחיסול הפלוגות ב-עוירות הקטנות — וחבריהן הועברו לקיבוצים בערים הגדולות.

בסוף 1936 תוכננה מחדש רשת ההכשרה של „החלוץ“ בפולין. במפת ההכשרות נתחוללו שינויים. קיבוצים שונים נפרדו מגושיהם וצורפו לגושים אחרים, לפי הקרבה הגיאוגרפית שביניהם. כעבור זמן-מה אף חוסל „גוש-מישנה דומברוביצה“. בגוש קלוסובה, שמרכזו בלוצק, נשארו רק קיבוצים בכמה מן הערים הגדולות, והבולטות בהן — לוצק וקובל.

יהודי ווהלין בשואה ובמרי

ד"ר שמואל ספקטור

אופן ההתנהגות ויחסם של „שליטים“ יהודים אלה אל הציבור הם פרק בפני עצמו. אך כל-לית אפשר לציין, שברוב המקרים נכללו ב-יודנראטים עסקני ציבור לשעבר, אנשים בעלי נסיון-חיים. הוטל עליהם לטפל בנושאים ש-מוסדות הקהילה לא עסקו בהם: תברואה, ברי-אות, סדר, חובת-עבודה, והנורא מכול — דיני-נפשות (בעקיפין). מתוך נסיון של דורות ניסו להילחם בגזירות בדרך השוחד והשתדלנות, ולא השכילו להבין שהפעם לא יעזור הדבר. לא כל העסקנים ביודנראטים השכילו לעמוד במבחן המוסרי בתקופת אימים זאת. על-פי ההערכות של הניצולים, הרוב התנהג באורח חיובי, ורק חלק קטן ממנהיגים אלה פעלו באורח שלילי. החיסול של יהודי ווהלין ב-1942 החל ב-אקציות נגד „יהודים בלתי-יעילים“, היינו, ילדים נשים זקנים וחולים. מסוף מאי 1942 נערכו אקציות בהושץ, קוריץ, מזיריץ, דוב-נה, ראדזיווילוב, קובל, קוזין ועוד. ביולי 1942 באה ההשמדה הסופית, וראשיתה ברובנה ואר-ליקה, ובין ה-10 באוגוסט ועד ל-15 באוקטובר 1942 הפכה ווהלין כמעט ל„ידען-ריין“ (נקייה מיהודים).

יהודי ווהלין הגיבו על ההשמדה בצורות שונות: במחבואים ספונטניים, בבריחות המו-ניות ועוד. הגנרל-קומיסאר של ווהלין-פודוליה האוברגרופנפירר (גנרל) ס"ס שאנה מצוין במכ-תבו לרייכסקומיסאר של אוקראינה ב-25 אוגוסט 1942: „התוצאה היא אי-שקט כללי בערי-השדה בין האוכלוסיה היהודית. היהודים מנסים לפרוץ מהגיטאות שבעיירות הקטנות“. צורה אחרת של התנגדות אצל יחידים התבטאה בהצתת בתי-הגטו, כפי שעשה זאת יושב-ראש היודנראט בקוריץ, או בהתנפלות על ה-רוצחים בידים בלבד. — חנקו ושרטו בצפרנים. ויש מי שהצטייד בסכין או בגרזן, וכך קצב יהודי בלוצק רוצץ את ראשו של קצין משטרה; האחים הבנאים בריל מוולאדימירץ הרגו בגר-זינים כמה שוטרים גרמנים ואוקראינים. אחרים, כפי שמתאר זאת חסיד-אומות-העולם הגרמני גרבה, חסמו את דלתות בתיהם, והגרמנים נאלצו לפרוץ ברימונים וחומר-נפץ. על פי עברי הבור נשאו רבנים או מורים נאומים אנטי-נאציים קצרים, כמו המורה יוסף אברך מקובל, שאיים על הגרמנים בנקמת אחיו, ו-

ב-22 ביוני 1941, כאשר עברו הגרמנים את הבוג, חיו במחוז ווהלין, בערים, בעיירות ובהרבה כפרים, כ-250,000 יהודים. איש לא תיאר לעצמו שהגרמנים זוממים השמדת היהודים, ולכן ניסו רק מעטים, יחסית, לברוח. גם התוהו-ובוהו שהשתרר עקב ההפצצות, ההפ-גזות וההתקדמות המהירה של הצבא הגרמני, גרמו לכך שרק כ-5% מיהודי ווהלין עזבו את האזור בדרכם מזרחה.

כבר בימי הכיבוש הראשונים החל גל פרעות ביהודים. בכפרים ובעיירות הן נערכו בעיקר על-ידי אוקראינים מקומיים, ובערים נצחו על-ידי הגרמנים מהאיינזאצקומאנדו 40, (בלוצק, קרמניץ ועוד). באקציות ובפרעות אלה ניספו כ-15,000 יהודים, ביניהם גברים צעירים רבים, מנהיגים ונכבדי העדה.

מתחילת הכיבוש ירד מבול של גזירות על הציבור היהודי: החרמות, קונטריבוציות, הג-בלות תנועה, נשיאת סרט שרוול, שהוחלף אחר-כך לטלאי-צהוב, והגרוע מכול — עבודת כפייה. כל זה התרחש כשווהלין היתה עדיין תחת מימשל צבאי. ב-1 בספטמבר 1941 הוקם ה-מימשל האזרחי בדמות הרייכסקומיסאריאט אוק-ראינה, ובתוכו הגנרל-בצירק ווהלין-פודוליה. אז מתחיל השלב השני בדרך היסורים היהודית: כליאת היהודים בגיטאות וכן גל חדש של רצי-חות המוניות (באוסטראה, קוסטופול, רובנה וכו'). הנוראה מכולן היתה האקציה ברובנה, שכן ה-רייכסקומיסאר אריך קוך קבע בה את בירתו, וכנראה שעל-פי דרישתו הושמדו רוב יהודי רובנה. ב-6 וב-7 בנובמבר 1941 נורו כ-20,000 יהודים, היינו, כ-80% מכלל יהודי העיר. באותו גל ניספו יחד כ-30,000 איש (כ-12%), ועד שלהי 1941 נרצחה חמישית של יהודי ווהלין.

מדצמבר 1941 ועד יוני 1942 היה שקט יחסי, כלומר, לא היו רציחות המוניות. היהודים נכ-לאו בגיטאות בתנאי צפיפות קשים, כ-15—20 איש בחדר, יצאו יום-יום לעבודת-כפייה מפ-רכת, לרוב הרחק ממקומות מושבם. ברעבונם הם מכרו מה שרק אפשר היה, כדי לקיים את נפשם. הגיטאות הסגורים אורגנו כביכול כ-יחידות נפרדות עם יודנראטים ומשטרה יהודית, אשר למעשה נצטוו למלא פקודות השליטים הגרמנים והאוקראינים.

להצטרף ליחידות סובייטיות. חלק מהקבוצות, בעיקר אלה שבמרכז ובדרום ווהלין נעלמו או נתדלדלו מאוד לאחר קרבות מרים, כיוון שלא יכלו להצטרף לפארטיוזקה, כי לא הגיעה לשם.

בצפון ווהלין התחילו יחידות פארטיוזיות מקומיות את פעילותן, כשבשורותיהן רוב של לוחמים יהודים. כך התחיל מקסים מיסירה ל-הילחם בראש 10 יהודים, וכך החלו גם מיקולה קונישצ'וק (קרוק), ויוף סובייסיאק (מאקס). ליד היחידות האלה נתלקטו מחנות אורחים ו-בהם יהודים קשישים, נשים וילדים, שעבדו ו-סייעו לפארטיוזנים מבחינה משקית ולוגיסטית. מאוחר יותר כשהאופ"א האוקראיני (הבנדרוב-צים), החלו לרצוח פולנים, נסתפחו יהודים ש-התחבאו בכפרים פולנים להגנות העצמית (ב-כפר פאנסקה-דולינה שליד דובנה ועוד). באפריל 1944 גייסה הארמיה-קראיובה הפולנית את כו-חותיה למסגרת הדיוויזיה ה-27 הווהלינית, כדי להתחיל במבצע „סערה“. הצטרפו אליהם יהו-דים שרידי גיטאות לודמיר והסביבה.⁵

כ-1900 מיהודי ווהלין נלחמו בשורות הפאר-טיוזנים הסובייטים בתקופות שונות של קיומה. כ-1500 יהודים ניצלו במחנות אורחיים שליד יחידות אלה. יהודים נלחמו כחבלנים, סיירים, פרשים, ופקדו על יחידות (משה גילדנמאן, אלכסנדר אבוגוב, משה איידלשטיין, דב לורבר, חיים ווטצ'ין ואחרים). חשובה מאד היתה הש-תתפותם של היהודים בשירות הרפואי, כמו הד"ר ארליך מדומברוביץ שהגיע לדרגת מפקד בשירות הרפואי של שתי האוגדות הרובנאיות,

קרא ליהודי העולם לא לשכוח לנקום את הדם השפוך. רק חלק קטן ממעשי מרי אלה הגיע אלינו, כי מקהילות רבות לא ניצל איש מאקציות ההשמדה.

המרי המאורגן בוהלין התבטא בשתי צורות עיקריות: המרד בגיטאות וארגון קבוצות מזו-יינות ללחימה ביערות.

1. המרידות בגיטאות טוצ'ין, מיוז'ק' קרמ'-ניץ ובמחנה העבודה בלוצק, נתרחשו כמעט שמונה חדשים לפני המרד בגיטו וארשה. ה-תנאים בגיטאות הקטנים של ווהלין היו קשים יותר מאשר בערים הגדולות. מארגני המרידות בעיירות הקטנות הבינו בשכלם הישר שב-גיטו קטן שבו רחוב אחד עם כמה עשרות בתים, אי אפשר להתגונן במשך תקופה ארוכה. תכניתם התבססה אפוא על הצתת בתי הגיטו, פתיחה באש מכלי הנשק (המעטים) המצויים בידי המורדים, ובדרך זו ליצור מבוכה ב-שורות האויב, ואז לארגן בריחה המונית ליע-רות הקרובים. לצערנו, רק מעטים ניצלו מבין רבבות הבורחים, בגלל התנאים הקשים ביע-רות, ועוינותם או אדישותם של התושבים ה-מקומיים, בעיקר האוקראינים.

2. כ-40 קבוצות נתארגנו בגיטאות ווהלין. הן היו קטנות ודלות בנשק, דוגמת קבוצתו המפורסמת של משה גילדנמאן (דיאדיא מישא) מקוריץ, שמנתה 12 איש וכל נשקה היה שני אקדחים וסכין קצבים. כשהגיעו הקבוצות ל-יערות לא מצאו כמעט פארטיוזנים סובייטיים, ונאלצו להיאבק לבד עד דצמבר 1942, עת יכלו

שלב ראשון של הנאצים בהשמדת היהודים בוהלין :
תליית האינטליגנציה בראש חוצות (זוויה)

בונב לארגן את יושבי-הראש של היודנרא-
טים באוסטראה ומיוז'ן, לאסוף זהב וכסף כדי
לשחד את הגביטסקומיסאר של זדולבונב.

2. המכתב נמצא בשרידים של אוסף של מפקד
הסיפ"ץ והס"ד — רובנה. כלולים בו גם נתונים
על השמדת יהודי נפת קרמניץ בקיץ 1942. ה'
אוסף מצוי בארכיון הוועדה לחקר פשעי הנאצים
בווארשה.

3. מתוך עדותו של המהנדס גרבה בפני בית-הדין
הבינלאומי בנירנברג — מסמך 2992PS.

4. תיאורים על המחנות האזרחיים שליד לחמי
מאקס וקרוק — ראה בספר „כאורנים גבוה,
פרטיזנים יהודים ביערות ווהלין“.

5. ראה עדותם של הד"ר יקורה, של מפקד הדי-
וויוזה שטומברק-ריכטר, של החייל צ'רבינסקי,
ועוד.

או הד"ר יקורה שניהן כמפקד רפואי גדודי
בדיוויזיית הא"ק הפולנית.

שחרור ווהלין התחיל ב-3 בינואר 1944 ו-
נסתיים ב-21 ביולי 1944 עם שחרור שאצק.
כ-3500 יהודים יצאו מהמחבואים.
נעשו נסיונות לארגן מחדש חיים יהודיים, ב-
עיקר ברובנה, שם נתלקטו בחדשי השחרור ה-
ראשונים כ-1200 איש. אך מהר מאד הם נש-
תכנעו שאי-אפשר לחדש את החיים על החורבות,
ובשלב הראשון של הרפאטריאציה לפולין ב-
סוף 1944 עזבו רובם את ווהלין לפולין, בדרכם
לארץ-ישראל ולארצות אחרות במערב. וכך
נסתיים פרק של חיים יהודיים של הרבה מאות
שנים בוהלין.

1. בהשראת חסיד-אמות-העולם הגרמני גרבה,
נסה שליפשיין יושב-הראש היודנראט בזדול-

דער לעצטער כל-נדר

יהודה מערין

דערגרייכט זיין העכסטע מדרגה דעם 17טן סעפ-
טעמבער ווען סאוועטישע עראפלאנען האבן
זיך באוויזן איבערן שטעטל און איבער די
מחנות פון מיליטער און פון פליטים — און
האבן אראפגעווארפן פלוגבלעטלעך מיטן אג-
זאג, אז די רויטע ארמיי גייט באפרייען די
אלע געביטן פון מערב-ווייסרוסלאנד און מערב-
אוקראינע.

ס'שווער צו באשרייבן די ווילדע פאניק,
וואס די דאזיקע בשורה האט ארויסגערופן,
בפרט ביי די פוילישע מיליטער-לייט און פלי-
טים, וואס זענען אנגעקומען אהער פון מערב.
ווי מיט א כישוף-שטעקעלע האט זיך דער שט-
ראם פון די אנטלופנדיקע אויסגעקירעוועט צוריק
אין דער ריכטונג פון וואנען זיי זענען געקו-
מען: צוריק צו די געביטן פון מערב-פוילן,
וואס זענען שוין געווען אקופירט פון די דייט-
שן. מענטשן האבן אוועקגעווארפן לוקסוס-
אויטאס, ווייל קיין בענזין איז נישט געווען,
און גליקלעך זענען געווען די, וואס עס האט
זיך זיי איינגעגעבן אויסטוישן זייערע גרויסע
אויטאס און לימוזינעס אויף פערד און וועגע-
נער. די פאניק פארן אנקומענדיקן באלשעוויק

1939. היטלערס חילות און „מעסערשמידטן“
האבן צעשמעטערט די פוילישע ארמיי. אירע
רעשטלעך זענען געלאפן אין די מורח-געביטן
פון פוילן. דארטן, האבן זיי געחלומט, זיך
ווידער ארגאניזירן. צענויפשטעלן פון די אנט-
לאפענע צעשפליטערטע אייגנהייטן באגייטע
פארמאציעס, וואס זאלן זיך שטיצן אויף די
טייכן סטיר, סטאכוד און אנדערע, און אויף
די פאלעסיער בלאטעס, ווי נאטירלעכע פעס-
טונגען, כדי אפצוהאלטן דעם טרוימף-מארש פון
דער דייטשישער ארמיי, און אפשר אויך עפע-
נען א קעגן-אפענסיווע.

אונדזערע תמיד שטילע מורח-געביטן זענען
אין יענע טעג פארוואנדלט געווארן אין א
כאאטישן רוישיקן לאגער פון לויפנדיקע פלי-
טים — זעלנער, יידן און פאליאקן. אויך אין
אונדזער שטעטל מאגניעוויטש האט זיך גע-
קאכט אז אן אויפהער, בייטאג און ביינאכט.
די ארטיקע מאכט איז געווען אומבאהאלפן,
ניט געווען אימסטאנד צו שיצן די איינוווינער
פונעם שטעטל פון די כלערלי רויבערס, באג-
דיטן און גנבים, וואס האבן געבושעוועט אין
דער געגנט. דער דאזיקער כאאס האט אבער

ראט, אליין א הויכער אפיציר אין דער פוילישער ארמיי, האט אנגעהויבן אונטער-צוהאנדלען מיט די הויכע אפיצירן, און צופעליק האט ער צווישן זיי געטראפן חברים פון זיינע שול-און יוגנט-יארן. ער האט זיי איבערצייגט, אז די באפעלקערונג פון שטעטל איז א פרידלעכע און אז ער אליין גאראנטירט פאר דער לאיאליטעט פון די איינוווינער. אין צווישנצייט האבן איבער דעם גארניזאן זיך באוויזן צוויי עראפ-לאנען, וואס זענען געפלוין גאר הויך און האבן אן אויפהער ארומגעקרייזט איבערן שטעטל. ניט קלאר וואס עס האט באוויגן די קאמאנדירן פון דער דיוויזיע צו פארלאזן דאס שטעטל — די פארזוכערונגען פון דעם פוילישן שטאט-פארוואלטער, אדער די צוויי שטאלענע פייגל וואס האבן זיך שפעטער ארויסגעוויזן אלס „שליחים" פון סאוועטישן לופט-פלאט. די דיוויזיע האט זיך אריבערגעטראגן אין דער ריכטונג פון דעם שכונתדיקן דארף האראדאק, און די יידן פון מאניעוויטש האבן פריי אפ-געאטעמט.

*

יידן האבן אנגעהויבן, ווי דער שטייגער איז ערב יום-כיפור, זיך צוגרייטן צום פאר-פאסטן. פלוצים האט א היליכקער רעש זיך געגעבן א לאז אראפ איבער דעם שטעטל. עטלעכע צענדליק עראפלאנען מיט רויטע שטערנס האבן אדורכגעשניטן דעם הימל און זיך געלאזט אין דער ריכטונג פון דער פוילישער דיוויזיע. א מינוט און סהאבן זיך דערהערט אויפרייסן פון באמבעס און א שיסעריי פון מאשין-געווער. דאס האט געדויערט אזוי א קנאפע האלבע שעה, און די עראפלאנען האבן זיך צוריקגעקערט אויף מזרח, אדורכשניידנדיק דעם הימל, איבערן שטעטל. אין שטעטל איז גלייך באוואוסט געווארן, אז די סאוועטישע עראפלאנען האבן באמבארדירט די פוילישע די-וויזיע, מחמת זי האט זיך ניט געוואלט אונטער-געבן.

*

בין השמשות. די שולן זענען פול געפאקט. א סך פרעמדע פנימער מיט בערעטן און טיכ-לעך אויף די קעפ צווישן דעם עולם מתפללים. דאס זענען יידישע פליטים, וואס זענען אנט-לאפן פון זייערע היימען אויף די געביטן, וואס זענען אקופירט געווארן דורך די דייטשן. הייס זענען געווען די תפילות, דער חזן האט אנגע-הויבן זאגן כל נדרי מיט א ציטערדיקער שטים, אין וועלכער סאזי געקומען צום אויסדרוק דער פחד פאר די אנקומענדיקע טעג. נישט ווייט

— בפרט ביי די פוילישע אסאדניקעס און ביי העכערע באאמטע און אפיצירן — איז געווען אזוי גרויס, אז זייערע פרויען און קינדער האבן ממש ספאזמירט. מענטשן האבן זיך אנגעהאנגען אויף די טרעפ פון די וואגאנען, זיך געש-טופט אין די עשאלאנען, וואס זענען אן אויפהער גלעאפן צוריק אויף מערב — צום דייטש, אבי ווייטער פון דעם רוס, אבי ניט אריינפאלן אין זיינע הענט.

אין דעם מאמענט האט מען געקאנט זען ווי ווייט עס איז געווען איינגעפלאנצט אין די הערצער פון די פאליאקן די שנאה און דער פחד פאר די באלשעוויקס. אין שטעטל איז אבער געווארן רויקער, זיכערער. סהאט מיט-געהאלפן צו דעם דער פוילישער פארוואלטער פונעם שטאט-ראט, דאמיני. סאזי ארגאניזירט געווארן א בירגערלעכע מיליץ, אין וועלכער סהאבן זיך באטייליקט מערערע יידישע יונגע-לייט, די אויפגאבע פון דער מיליץ איז געווען אפהיטן דאס שטעטל פון רויב און פון פאגראמען. די יידן אין שטעטל האבן ניט געוואוסט וואס צון טון; געווארט אויף דעם אומבאוואוסטן, וואס דער מארגן וועט ברענגען. האבן זיך פארלאזט אויף נסים.

אין שטעטל האבן זיך פארשפרייט קלאנגען וועגן א פוילישער דיוויזיע פון זשאנדארמען און פאליצאנטן, וועלכע האבן אנגעהויבן בודק זיין די לאיאליטעט פון די איינוווינער צום אלטן פוילישן רעזשים. אין קעגנזאץ צו די אנדערע איינהייטן פון דער פוילישער ארמיי, וועלכע זענען זיך צעפאלן און צולאפן אין אלע ריכטונגען, האט די דאזיקע דיוויזיע קאנצענט-טירט ארום זיך צוריקגעקערט דעזערטירן און אנגעווענדט א ווילדן טעראר קעגן די אלע, וואס מהאט זיי חושד געווען אז זיי זענען ניט געבליבן געטריי דער פוילישער רעפובליק. ערב יום כיפור זענען אנגעקומען אין שטעטל די ערשטע פארפאסטנס פון אט דער ווילדער דיוויזיע. זיי האבן איבערגעריסן די טעלעפאן-פארבינדונגען, און גלייך נאך זיי האבן זיך באוויזן אויף די גאסן פונעם שטעטל מאסן זעלבער פון אט דער דיוויזיע.

א פחד איז באפאלן די יידישע איינוווינער פונעם שטעטל. אפיצירן האבן אנגעהויבן זיך נאכברענגן ביי די ארטיקע פאליאקן וועגן די צוגרייטונגען, וואס מען מאכט אין שטעטל, כדי אויפצונעמען די רויטע ארמיי, ווער זענען די אינציאטארן א.א.וו.

א נס, וואס דער פארוואלטער פון שטאט-

פון די יידישע הייזער האבן נאר די קוימענס ארויסגעסטארטשעט. מיר האבן זיך צוגערוקט גאנצטער. אלץ שטייט פארברענט. א בארג פון אש און פון קוילן. נאר די אויוונס זענען כמעט גאנץ, און אין זיי... דאס גאנצע עסן, וואס מ'האט צוגעגרייט צום פארפאסטן.

א שרעק באפאלט אונדז. ווו זענען זיי? צי איז עמיצער כאטש לעבן געבליבן, צי דארפן מיר זיי זוכן צווישן די אנצאליקע הרוגים?

און שטייענדיק אזוי איבער דעם טליענדיקן, רויכערדיקן בארג אש און קוילן, דערזען מיר פלוצים אן אלטע פויערטע וואס שלעפט א זאק מיט פארברענטע מיליטערישע בגדים. זי דערנענטערט זיך צו אונדז און גיט א פרעג: „א, וועמען זוכט איר דא, די יידן? יא! זיי האבן מזל געהאט, זיי זענען אלע געבליבן לעבן.“

זי האט זיי געזען, זאגט זי, אנטלויפן אין וואלד. זיי האבן גארניט באוויזן מיטצונעמען מיט זיך. און זי דערציילט, אז דער אלטער נוסיע (מיין פעטער!) האט ארויסגעכאפט פון פייער ארויס צוויי גרויסע „מאליטוועניקעס“ — דאס האט זי געמיינט ספר-תורה'ס — און געלאפן מיט זיי אין וואלד אריין...

א נייע נשמה האט זי אין אונדז אריינגעגעבן, די אלטע פויערטע. מיר זענען אוועק זוכן די יידן אין די ארומיקע וועלדער. לאנג האבן מיר זיי געזוכט, א גאנצן טאג, און ערשט פארנאכט-צו האבן מיר זיי ענדלעך געפונען פארזאמלטע ערגעץ אין א כוואר.

זיי האבן געהאלטן ביי נעילה...

און נאך נעילה — ווהיין גייט מען? צוריק-גיין אהיים איז נישטא נאך וואס, דארט איז אלץ פארברענט, אלץ איז חרוב. אפגעווישט זענען געווארן אלע שפורן פון דעם אלטן יידישן האראדאק!

אין יענער נאכט האט מען מער נישט געהערט דארט דאס אויסלייזנדיקע בלאזן פונעם שופר נאך נעילה. און א נאכט פריער צום ערשטן מאל נאך הונדערטער יארן, האבן יידן מער נישט געזאגט כל נדרי...

פון דער שול, א מרחק פון עטליכע קילאמעטער, הערן זיך אויפרייסן. דער הימל איבער האראד-דאק איז אנגעצונדן, רויט. שטיקער פייער רייסן זיך אין הימל אריין און צעגייען זיך אין שווארצן רויך, און דאס ליכט פון די פלאמען דרינגט אריין דורך די פענצטער פון דער שול און ווארפט א רויטע שרעקעוודיקע שיין אויף דער מאסע מתפללים, אוינגעהילטע אין די ווייסע טליתים. די ווענט ווערן פון מאל צו מאל אויפגעטרייסלט פון די באמבעס-אויפ-רייסן, און די הערצער ביי די מתפללים צי-טערן צוזאמען מיט די פלעמלעך פון די אנגע-צונדענע ליכט. די הייסע תפילות מישן זיך אויס מיט די געוויינען, וואס דערטראגן זיך פון דער ווייבער-שול. יעדער איינער גיסט אויס אין דער תפילה זיין צעווייטיקט יידיש הארץ.

א גאנצע נאכט האבן די אויפרייסן נישט אויפגעהערט. די יידן אין שטעטל זענען געווען וואך און אומרויק. בפרט אין די הייזער מיט גרעסערע משפחות. יידן האבן געציטערט איי-בערן גורל פון זייערע גאנצעס אין האראדאק. ווער ווייסט וואס עס טוט זיך דארט מיט זיי אין דעם ברענענדיקן גיהנום!

פארטאג האבן מיר, דריי יונגע בחורים פון מאניעוויטש, זיך געלאזט גיין צום דארף, אפשר וועלן מיר מיט עפעס העלפן, עפעס וואס טאן פאר זיי. אבער נאך גאנץ ווייט פונעם דארף האבן מיר שוין דערזען די סימנים פון דעם גרויסן חורבן: א סך דערהרגעטע זעלנער און אויך ציווילע מענטשן, נעבן די פגרים פון דערהרגעטע פערד און בהמות אויף די וועגן. ענדלעך קומען מיר אריין אין צענטער פון דארף, אופן זאמד, ווו עס זענען געווען קאנג-צענטירט די הייזער פון די דארטיקע יידן. אנשאט די הייזער האבן מיר דערזען א שלאכט-פעלד, אויף וועלכן סהאבן זיך געוואלגערט קאסטנס אמוניציע, פארברענט געווער און חרובע מיליטערישע כלים פון כל-המינים. און צווישן זיי — פארקוילטע, אפגעברענטע נא-קעטע קערפערס פון מענטשן, פון זעלנער, וואס די באנדעס האבן שוין באוויזן איבער נאכט אראפשלעפן פון זיי די קליידער, אפילו די אונטערוועש.

מרדכי גאיר

עליתי לקבר אבות

אחרי ליל שימורים אותו ביליתי בתחנת הרכבת, אני מתחיל את סיורי בעיירה, הזרה והשונה, ובכל-זאת, כל-כך קרובה לי...

ה"מעבר מזה" של העיירה השתנה מאוד. מעל לפסי הרכבת נבנה גשר המקשר את שני חלקי העיירה. כבישי אספלט ותאורה חשמלית ברחובות. על-יד בית מלון יהודי הוקם תיאטרון ובית קולנוע, רחבי-ידיים. פה ושם, אני מזהה בתים שנותרו... בבתיים החדשים שנבנו מתגוררים אוקראינים, בעיקר מכפרי הסביבה, הבתים מוקפים גינות עצי פרי. קריאות תרנגולים עולות מהחצרות...

אני מגיע ליער ה"דאצ'ה". יער האורנים ששימש מקום קיט למאות. זכורני: משחקי ספורט, פעולות תרבות שונות, חלומות הנרקמים בין העצים. עליה לארץ ישראל, אהבות ואכזבות נעורים... אך שוב אין זה אותו יער. נעלמו העצים התמימים, הגבוהים, הדשא, המשתחים הירוקים הטבעיים. אלה נעקרו ונהרסו על-ידי טרקטורים ומכונות. את מקומם נטלה תחנת טרקטורים מ.ט.ס. שהוקמה מעברה השני של העיירה.

הנה מתקרב אני למגרש הספורט, שהלהיב בשעתו ומשך אליו את בני הנוער היהודי מן העיירה. כאן התקיימו תחרויות ספורט של "חשמונאה" המקומית עם קבוצות יהודיות מן עיירות הסביבה. כאן ניצחה כמעט תמיד קבוצת הכדורגל היהודית את הקבוצות הפולניות המקומיות. לעיתים קרובות גרם נצחון הקבוצה היהודית השתוללות של פורעים פולנים ואוקראינים, שביקשו לפרוע את עלבון תבוסתם. עתה הגיעו למגרש הספורט תלמידים עם מוריהם, ילדים עליזים ככל ילדי העולם, פרט לכך ששוב אין ביניהם משה'לך, שלמה'לך, רח'ל'לך ושרה'לך...

אני חוצה את פסי הרכבת, ומגיע לצד ה"יהודי" של העיירה — הקטן יותר. אני נתקל במצבת זכרון עצומה, בראשה חקוק כוכב אדום, לזכר חיילי הצבא האדום שנפלו בסביבה בקרבות עם הגרמנים. מוצא אני כאן שמות רבים של יהודים-חיילים שנפלו. שמות כל-כך קרובים ומוכרים... ברוגשטיין וולף, וויגנר, לופה שמואל, מרין אברהם, גורודצ'ר, מלניק פסח ואחרים... אלה פרטיונים שנפלו בשורות הצבא

לראשונה אחרי השואה ביקרתי במנייביץ' ב-1956. אז אפשר היה עוד לראות זכר ממנייביץ' היהודית...

בבית העלמין נותרו עדיין פה ושם מצבות, אם כי מרביתן נלקחו על-ידי האוקראינים. עדיין עמד "הגל-עד" הפשוט שהוקם לזכר קדושי מנייביץ' והסביבה על ידי ניצולי השואה: פריטיזנים יהודים, או פליטים, שחזרו מרוסיה, רו-בס-ככולם מצאו דרכם לארץ-ישראל.

רק שריד בודד מאותו ישוב עדיין התגורר במנייביץ', אליהו ליברמן שמשום מה נתקע ב"בית העלמין" הגדול... היה עדיין המורה ה"זקנה" — הפולניה דומברובסקה, שגידלה דור שלם של תלמידים יהודים, וראתה אותם באבי-דגם. עתה, כ-30 שנה מאז השחיטה וכ-18 שנה מאז ביקורי האחרון — אני עומד לבקר שם שנית, לעלות לקבר-אבות.

★

עומד אני בפרוודור קרון-הרכבת סארני-קובל. הרכבת גומאת את המרחקים השרויים בתוך החשיכה. אני מסתכל דרך החלון במרחבים החשוכים, רק הכוכבים מנצנצים כאן תמיד ללא שינוי. עצי האורן הדלילים על החול הלבן מחזירים אותי לאותו נוף מוכר עוד משחר ילדותי. פעמים אין ספור עברתי דרך זו בילדותי, בנעורי ואחר כך בפעם האחרונה בשנת 1941, בזמן הנסיגה המבוהלת כחייל בצבא ה"אדום". הנה המנסרה הנראית לי עתה כה גמדית... נקישת גלגלי הרכבת אינה מרפה, אך דומה שליבי הולם יותר מהר. כבחלום עובר הכול: ילדות, נעורים, ציפיות ואכזבות, בתים, רחובות, ההורים, ידידים, שכנים. כל העיירה צפה ועולה לנגד עיני. על שמחותיה וצרותיה. הנה גם אורות מנצנצים מרחוק, אלה נורות חשמל המאירות את העיירה ואת תחנת הרכבת המוכרת לי כל כך. פעימות ליבי גוברות כשגלגלי הרכבת מאיטים.

ברור. איש אינו מחכה לי, אך אני מתכוונן לפגישה. חסר מנוחה. אולי יקרה נס? ! אני יורד לרחבה. עמי יורדים מספר אוקראינים. הם מתרחקים במהירות ונבלעים בחשכה. אני עומד בודד, זר בחשכת הליל.

★

שאלתי את נציג העיריה, מדוע? מדוע לא השאירו את האבן היחידה כזכרון? תשובתו הלאקונית היתה, שהחוק קובע, שאם במשך פרק זמן ממושך לא שומרים על בית עלמין — יש לחסלו. לאחר מכן הוסיף בשקט, כלאחר-יד, „במיוחד אחרי, מלחמת ששת הימים“, כשהיהוֹדִים התקיפו את הערבים“.

ניסיתי לשוחח עם התושבים האוקראינים על התנועה הפרטיונית שפעלה ביערות הסביבה, בה השתתפו יהודים רבים, אך כל מאמצי היו לשוא. הדור הצעיר אינו יודע מאומה על פרטיונים יהודים. לא שמע ולא קרא. והמבוגרים מתעלמים מכך ביודעין.

★

עליתי לרכבת המחזירה אותי למוסקבה. איש לא ליווה אותי. כשם שאיש לא קיבל את פני. ה„פרון“ שהמה פעם נוסעים יהודים היה עתה שומם. הרכבת זזה.

מבטי נעצר על בתים יהודיים. הם נראים משום מה כפופים, כאילו ביקשו לומר „מה לנו כאן?“ מבט ימינה — כאן היה פעם בית ה־עלמין, מבט שמאלה — חורשת עצי אורן דלי־לה. מאחורי החורשה — רק אני יודע מדוע המשטח שם מוגבה קימעה ומכוסה עשבי בר... שוב אין אני רואה דבר. דומה שפני הקדור־שים מלוות אותי בדרכי. פניהם חרושות קמטים מדאגות פרנסה קשה. זו היתה מנת חלקם כל הימים. עיניים כבויות ומבוהלות, ביניהן גם של אבי, אמי, של ידידי, בני עיירתי.

הרכבת חולפת על פני תחנות ואני קורא: טרויאנובקה, פובורסק, סטבלה. פעם אמר לי זה משהו. קרובים וידידים ומכירים חיו שם. עכשיו כלום. כתובות מאירות עיניים באותיות קיריליות, שמאחוריהן אין כלום. שממת חלל. מקומות שהיו לי פעם כה יקרים וקרובים. עתה כל כך זרים. שנואים. אני עוזב אותם לעולמים. רק את זכר יושביהם מלפנים אני לוקח עמי, בתוכי עמוק.

האדום, אליו התגייסו לאחר הפרטיונקה... מ־שום־מה, שמות רבים קשה לזהות. הגשם, ה־שלג והרוח הספיקו לטשטשם.

אני צועד הלאה לקראת... ביתנו. הנה רחוב לודובה. הנה, ביתה של המורה דומברוסקה, שבינתיים כבר מתה בגיל מופלג. הנה, ביתנו, בית הורי. לא. זה לא ביתי. הוא איננו עוד. במקומו עומד בית אחר, זה. וגוי גר בו. אני אוור כוח ואומץ, ונכנס לשיחה קלה עם בעל הבית החדש... מתקבצים סביבי שכנים אוקראי־נים סקרנים. הם יודעים לספר כי יהודי מניי־ביץ' רובם ככולם נרצחו. וכאן, עומד בפניהם יהודי ממנייביץ', שהגיע ממוסקבה, כדי לראות את בית... הם אדיבים כלפי ואף משתתפים בצערי, אך קשה לי לשפוט אם אמנם כנים הם ברגשותיהם.

★

קבוצות, קבוצות, הובלו לבורות עמוקים ו־ארוכים, ירו בהם וכיסו אותם בעפר, ועליהם שניים ושלישיים... וכך עד שחסלו את כולם... על העבודה ניצחו הגרמנים, אבל את העבודה השחורה ביצעו בשקידה האוקראינים והפולנים. קשה להכיר שכאן — קברי אחים של אלפים. הזמן עושה את שלו, ביחוד כשיש מסייעים לו. ועשבים ירוקים. מצבת האבן הפשוטה, שראי־תיה בשנת 1956, נעלמה כלא היתה. מסביב שורר שקט. „אמי נמה, נרדם אבי“... אני עומד כאילו כפאני שד. רוצה אני לומר משהו למלווי ואינני יכול... וכך, בלי מלים, באלם, אמרתי את ה„קדיש“, ה„קדיש“ האחרון ליד קבר ה־אחים של קדושי מנייביץ' ופובורסק וטרויאנוב־קה וכל היתר.

עז רצוני להעיף מבט על בית העלמין הישן, אבל אין אני מוצא אותו... שטח בית העלמין נהפך למחסן גדול של זבל מלאכותי. השטח יושר והוקף בגדר גבוהה. אני עובר סביבו ו־נתקל ברסיסים של מצבות עם שברי אותיות יהודיות מרובעות.

משה אריון

מיסתורין במז'יריץ-גדול דוהלין

סודו של ר' יעקב-קאפיל איש-ליפשיץ

ראנקיזם.* בספריו הביע התנגדות חריפה לשב-
תאים. בין היתר כתב:

„...תיפח רוחם של מחשבי קיצים, והם
לכרם ישראל לקוצים”.

יחסו, לפי כתביו, וכפי שידוע גם לפי הת-
נהגותו בחיי יום-יום, היה יחס של התנגדות
קיצונית ומוחלטת מתוך ראייתו את השבתאות
כמכשלה קשה של מינות, רשע וכסל.

ראשי החסידות הבעש"טית מגלים הערצה
נלהבת כלפי רי"ק, וספריו נדפסו על-ידיהם
במשך שנים לאחר מותו. ר' לוי-יצחק מבר-
דיצ'ב כתב ב„הסכמה” ל„שערי גן-עדן”: „...ו-
כבר נודע ביהודה ובישראל, גדול שמו, שהיה
מקובל נאמן ושכל דבריו נאמרו ברוח הקודש”.
ב„הסכמת הלומדים דביהמ”ד דמז'יריטש” שכתב-
היד של הרי”ק היו גנוזים שם, הם מכנים
אותו „הרב החסיד, מוה”ר המפורסם, בוצינא
קדישא, איש אלוקים, מופת הדור”. גם ה-
בעש”ט עצמו התייחס בהערצה לרי”ק „וקרא
בהם (בספרי רי”ק) פה הקדוש (הבעש”ט) ו-
חיבקם ונישקם ולקח דברי הקדוש הנ”ל וישם
מראשותיו, שמאלו תחת לראשו וימינו תחבקנו,
וניענע בראשו „אשרי העם שככה לו”.

מחקר מדעי-בלשי
של פרופ' תשבי

מתוך דברים אלה מצטיירת דמותו של רי”ק
כאיש קדוש ומקובל מפורסם, שזכה להערצת
הבעש”ט וגדולי ישראל. משנתו בנויה על
קבלת ר' משה מקורדובירו והאר”י הקדוש ו-
מכוונת במפורש נגד שבתי צבי ומריעיו ו-
תורתם.

ואולם, למרות כל הנאמר לעיל, טוען פרופ'
תשבי, שלאחר שבדק את ספריו של נתן העזתי
(נביאו של ש”ץ), נוכח לתדהמתו לדעת, שה-
מחבר רי”ק היה שבתאי מובהק ולמשך מאות
שנים הצליח להסתיר זאת. והנה, במחקר-
בילוש מדעי-קפדני, לאחר כ-300 שנה, הצליח
תשבי להסיר את המסווה מעל פניו של רי”ק.

לומדי תורה בביהמ”ד במז'יריץ-גדול נשארו
אלמונים, גם אם שמותיהם הובאו בשערי ספ-
רים. לא כן ר' יעקב-קאפיל איש-ליפשיץ, ש-
בלט משכמו ומעלה בקרב הלומדים, תלמיד-
חכם ובר-אוריין, מחבר ספרים הרבה ונודע
בספרות הקבלה בשם קאפיל ממז'יריטש. עד
היום מופיעות מהדורות מצולמות מספריו, ב-
יחוד מספרו „שערי גן עדן”, והוא נחשב לאחד
מגדולי התורה המעטים שחיו ופעלו במז'יריץ.

אם אכן, צודק פרופ' ישעיהו תשבי, המק-
דיש פרק מיוחד על ר' יעקב-קאפיל בספרו
„נתיבי אמונה ומינות” * — הרי שמתבקש ממש
לפתוח את סיפורנו כמו בספר איוב, למרות
שלא עבר האיש טרגדיה אישית או משפחתית
כאיוב.

„איש היה במז'יריץ-גדול ור' י.ק. איש-ליפשיץ
שמו. והיה האיש ההוא תם וישר וירא אלוהים
וסר מרע...”

תלמיד-חכם היה ר' י.ק. והרבה לעסוק ב-
חכמת-הנסתר, בתורת הקבלה ומז'יריץ היתה
בימיו — ובהנהגתו — מרכז של תורה ו-
קבלה. ואם אמנם צודק פרופ' תשבי בגירסתו —
אולי גם מרכז של שבתאות...

חיבוריו המרובים של רי”ק הם מספרי ה-
יסוד החשובים והמעניינים ביותר של יהודי
פולין בשטח הקבלה והם עוררו פולמוס חריף
בין חוקרי הקבלה והשבתאות בימינו.

ספריו הידועים ביותר הם: „ספר שערי גן-
עדן” (גה”ע בגימטריא יעקב) והוא הסבר שי-
טתי, רחב ומקיף לתורת הקבלה העיונית ב-
רוח תורת האר”י. הספר זכה לתפוצה רבה
והופיע בחמש מהדורות; „סידור קול יעקב”
שהוא עיבוד כוונות האר”י לסידור התפילה.
לסידור זה נודעה השפעה רבה עוד לפני ש-
ראה אור; פירוש על ספר „הזוהר”, נחלת
יעקב; פירוש לדיני סופרי סת”ם לפי הקבלה
מאת ר' משה זכותא („קול הרמז”). יצויין
גם שהרי”ק חי לפני כ-300 שנה, בשלהי תקו-
פת השבתאות ועל סף צמיחת החסידות והפ-

שמז'יריטש-גדול שימשה מרכז חשוב של תורה וקבלה עוד לפני תנועת החסידות ולפני ש"המגיד הגדול" ר' דוב-בער יורשו של הבעש"ט קבע בה את מושבו. אנו למדים על תלמיד-חכם דגול, בין אם היה שבתאי ואם לאו, ש-הקרין מאישיותו על יהדות פולין כולה ולא רק על יהודי מז'יריץ בלבד. החיד"א כותב על רי"ק בהתפעלות ובהערצה בחיבורו הביבליו-גרפי הגדול, "שם הגדולים".

רוב חוקרי החסידות תוהים מדוע בחר ר' דוב-בער כמרכז החסידות דווקא במז'יריץ — והוא הרי נולד בטורצ'ין (וי"א בטולקאץ). בלשון החסידים, "השכינה נטלה מקלה ותרמילה ונדדה אחרי פטירת הבעש"ט ממז'יבוז' למז'יריטש"). קרוב לוודאי, וכך גם טוען פרופ' תשב"י, שר' דוב-בער חי ופעל במחיצתו של ר' קאפיל. הוא הכיר את האיש, למד תורה מפיו, הושפע מאישיותו, הכיר את בני העיר והם הכירו אותו והוא כונה, "המגיד ממז'יריטש" עוד לפני הצטרפותו לבעש"ט והיה מיועד ל-רשת מקומו של הרי"ק! החסידות הפכה אמנם את מז'יריץ למרכז רוחני-יהודי, אלא שהיא היתה כזאת הרבה שנים עוד לפני "המגיד". תנועת החסידות רק הגדילה מרכז רוחני זה. ר' יעקב קאפיל איש-ליפשיץ נפטר במחצית המאה ה-18, (1740?) וקרוב לוודאי שנטמן במז'יריץ באחד ה"אוהלים" בבית העלמין ה-ישן, שנהרס ונחרש כולו בידי הנאצים וה-אוקראינים.

והרי עיקר טענותיו של פרופ' י. תשב"י: בסידור "קול יעקב" מובא נוסח של "אני מאמין" כפי שתוקן ע"י נתן העזתי; רי"ק הושפע מאחיו המבוגר ממנו, ר' חיים לייב מ-אוסטראה, שהיה שבתאי מובהק, והדברים בול-טים בכתבי רי"ק (תשב"י, 207); רי"ק פיתח ועיבד את תורתו של נתן העזתי בשיטתיות ואיש לא הרגיש בכך, שכן עד ימינו אלה לא בדק איש את כתבי היד של נתן העזתי. מתוך השוואת כתביו לספריו של רי"ק קל להיווכח שאמנם, דגל רי"ק בשבתאות, שכן הוא הירבה להשתמש בביטוייו של העזתי. בעזרת צנזורה עצמית, בלשון מתוחכמת ובמונחים כשרים ו-מסורתיים הצליח רי"ק לפתח את הקבלה ה-שבתאית.

רי"ק הצליח יותר מבר-הפלוגתה שלו ר' יונתן אייבשיץ בן דורו, שכן ר' יעקב עמדין נלחם בזה האחרון בשצף-קצף ובכישרון רב, מה שאיפשר לרי"ק להפיץ את כתביו באין מפריע ואפילו לעשותם מומלצים, שכן, כמו ר' יונתן אייבשיץ מרבה גם רי"ק לקלל ולגדף את הנוהגים אחרי ש"ץ, וכך הצליח להסיר לעז מעצמו ולהטעות, בהתחפשותו המתוחכמת, את חכמי דורו ושל הדורות הבאים, אלא שאין תחבולתו זו עומדת בפני הביקורת המדעית של ימינו. עד כאן תשב"י. גם גרשום שלום טוען כדברי תשב"י, ** ואילו חוקר החסידות והקבלה אברהם רובינשטיין (בספרו, "בין חסי-דות לשבתאות") שולל דעה זו, מכל וכל והוא מפריך אותה בנימוקים משלו.

* בהוצ' מגנס — הוצאת אוניברסיטאיות, מהדורה ב' תשמ"ב, 363 עמ'.

** ראה מאמרו של גרשום שלום, "החסידות בשלב האחרון" בקובץ, "פרקים בתורת החסידות" — הוצ' מרכז שו"ר.

מז'יריטש-גדול
מרכז תורה וקבלה
עוד לפני תנועת החסידות

ואשר לאישיותו של רי"ק בהקשר לעיירת-הולדתו מז'יריץ: ממחקרו של תשב"י עולה

נייע ביכער וועגן וואלינער-יידנטום

עפאפייע פון אומקום,
פון קאמף און פון גבורה

יצחק לודען

„ווי סאָסנעס זענען זיי געוואָקסן“ — וועגן יידישן פאַרטיזאנער קאַמף אין די
וועלדער פון וואַלין רעדאָגירט פון נתן ליבנה

איינע פון די אומצאליקע אכוריותדיקע סיטור-
אַציעס, אין וועלכע עס האָבן זיך געפונן די
יידישע פאַרטיזאנער אין קאמף קעגן די נאַציס
און די אומגליקלעכע און אומבאַהאַלפֿענע יידי-
שע אומבאַוואָפנטע משפחות, וואָס זענען אַנט-
לאָפן פון פייער וואָס האָט פאַרצוקט זייערע
שטעטלעך און האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון די
דייטשע האַרדעס אין די וועלדער, אונטערן שוץ
פון די האַלב-באַוואָפנטע קעמפער.

דער קאמאנדיר קרוק, וועלכער ווערט דער-
מאַנט אין דער דאָזיקער שילדערונג, איז גע-
ווען אַן אוקראינישער פויער, אַן אנשטענדיקער
מענטש, ווי עס דערציילן אַ טייל פון די פאַר-
טיזאנער — אַבער ווי אַ האַרטגעקיקער קאמאנ-
דיר, וואָס האָט אַדורכגעמאַכט אַ סאַוועטישן
קאמאנדירן-קורס אין קיעוו, האָט ער נישט
געוואָלט פון קיין סענטימענטן, נישט גערעכנט
זיך מיט מענטשלעכע געפילן — אין נאָמען
פון דעם ציל, אין נאָמען פון דער דיסציפלין.
(אַנדערע פאַרטיזאנער באַצייכענען אים אלס
פשוטן רוצח).

אַבער נאָך אכוריותדיקער איז געווען — די
איינזאַמקייט פון די יידישע קעמפער, וואָס
האַבן אויסער דער בעסטיאַלישקייט פון די
דייטשן און פון זייערע אוקראינישע העלפערס
אויך געליטן פון דער פיינטשאַפט מצד זייערע
קאַמפס-חברים, די אוקראינישע פאַרטיזאנער.
זיי האָבן געליטן פון דער שטייפער פרעמדקייט
מצד די רוסישע אַדער אוקראינישע קאמאנדירן,
וועלכע האָבן ניט געוואָלט פאַרשטיין און ניט
געוואָלט זיך רעכענען מיט דער ספּעציפישער
לאַגע פון די יידן, פון די אומבאַוואָפנטע אומ-
גליקליכע בשמות, וואָס זענען גערודפט געוואָרן
מיט ווילדן חיהשן סאַדיום און האָבן נישט געווען
פאַר זיך קיין רעטונג.

*

וועגן די העלדישקייטן פון די יידישע פאַרטי-
זאַנער אין קאמף קעגן די נאַציס איז שוין אַ
סך געשריבן געוואָרן — און דאָך ווייסן מיר
זייער ווייניק וועגן זיי, דאָ או דאָרט זענען

...דאָס לעבן אינעם משפּחה-לאַגער האָט
זיך געפירט לויט אַ סדר, וואָס איז באַשטימט
געוואָרן דורכן מיליטערישן לאַגער. אַן אר-
בעטס-פאַרטיילונג, אַרדענונג און דיסציפלין. אַ
געוויסן טאָג איז באַוואָסט געוואָרן, אַז די דייט-
שן, זיכער מיט דער הילף פון די אוקראינער,
פירן דורך אַן אַבלאַווע אין דעם וואַלד, אין
וועלכן מיר געפינען זיך. דאָן איז געשן אַ זאָך,
וואָס איך וועל קיינמאַל ניט פאַרגעסן. יאָג-
קעלע וואַלפער, אַ יינגל פון 12—13 יאָר, אַ
קרוב פון די דריי ברידער און פון דער שוועס-
טער וואַלפער, האָט געוואָלט זיך אַנשליסן צו
דער קעמפנדיקער איינהייט, וועלכע האָט אָנגע-
הויבן צוריקצוטערען.

יאָנקעלע איז צוגעגאַנגען צום קאמאנדיר
קרוק און געבעטן ער זאָל אים דערלויבן צו-
צושטיין צו די פאַרטיזאנער. איך האָב אַליין
געהערט ווי קרוק האָט אים באַפוילן זיך אַפ-
צוטראָגן און האָט אים געוואָרנט, אַז אויב ער
וועט וואַגן בעטן נאָכאַמאַל, וועט ער אים דער-
שיסן. און ווירקליך, ווען יאָנקעלע איז צו אים
ווידער צוגעגאַנגען מיט אַ געבעט, ער זאָל
אים לאָזן זיך אַנשליסן צו זיינען קרובים, האָט
קרוק אַן וואַקלענישן געשאַסן אויף אים פון
דעם אויטאָמאַט, וואָס ער האָט געהאַלטן אין
האַנט. יאָנקעלע איז געבליבן ליגן אויסגעצויגן
אויפן שניי, מיט איין האַנט אונטערן קאַפּ,
און מיט אַן אויפגעהויבענעם פוס...

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין וואַלד
אריין נאָך דער אַבלאַווע, האָבן מיר געפונען
דעם טויטן קערפער פון דעם יינגל אין דער
זעלבער פּאָזע, באַדעקט מיט שניי. נאָר די
אויגן זענען געווען אויסגעפיקט פון די קראַען...
דער דאָזיקער פאַל האָט אופגעטרייסלט יעדן
איינעם פון אונדז און איך קען דאָס בילד נישט
פאַרגעסן ביזן היינטיקן טאָג.

*

אַט די קורצע דערשיטערנדיקע שילדערונג
פון אַשר מירוששניק ברענגט צום אויסדרוק

רה"מעים פון די קעמפער, ווערט דארט אויך ארויסגעברענגט די עקזיסטענץ פון די ארגאניזירטע אַזוי-גערופענע משפחה-לאגערן אין די וועלדער — גאנצע קאנצענטראציעס פון יידישע משפחות, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער אונטער דער שוץ פון די פארטיזאנישע קאמפס-איינהייטן. „ינגלעך אין וואלד“ איז א באזונדערער טייל פון דעם בוך, און אין אים שילדערן די מחברים זייערע אומגעקומענע חברים און אויך זיך אליין, ווי אזוי זיי זענען אויפגעוואקסן אין די וועלדער, ווי אזוי דער קאמף פארן לעבן האט זיי פאר-וואנדלט אין גיבורים, מיט וועלכע דאס יידישע פאלק וועט זיך גרויסן אין זיין גאנצער געשיכטע.

בערך 25 מחברים באטייליקן זיך אין דעם דאזיקן אינטערעסאנטן און וויכטיקן זאמלבוך, וואס עפנט זיך (נאכן אריינפיר-ווארט פונעם רעדאקטאר) מיט א גרעסערער שילדערישער ארבעט פון זאב רוה (ווערבע), א. א. נ. „מיט אן אויפגעהויבענעם קאפ“, וואס אנטהאלט אויך א רשימה פון 30 יידישע קעמפער פון קרוקס אטריאד, וועלכע זענען געווארן אויססגעצייכנט מיט הויכע ארדערס דורכן העכסטן סאוועיעט אין מאסקווע און פארענדיקט זיך מיט דער קורצער ארבעט פון יהודה מערין א. נ. „שטעטלעך אין די וועלדער — נאך דארט ווו עס זענען געווען טעטיק יידישע פארטיזאנער“. נאך די דאזיקע טעקסטן פון די 25 מחברים, איז דאס בוך פארזען מיט א גרעסערער צאל פאטא-בילדער און מיט אן אויספירלעכער מאפע פון דער פארטיזאנער-באוועגונג אין צפון-וואלין און פאלעסיע אין די יארן 1941—1944.

דאס דאזיקע בוך קאן דינען ווי אן אויסגעצייכנטער לייען און לערן-מאטעריאל צו באקענען דאס אומפארגלייכלעך העלדישע קאפיטל פון וואלינער יידנטום, און פון מורח-איראפע-אישן יידנטום בכלל.

עס איז נאך א שאד — און א ווונדער — וואס דאס דאזיקע באלערנדיקע אנדענק-בוך איז דערשינען נאך אין עברית, נאכדעם וואס די רעדאקטארן האבן א גרויסן טייל פון די אריינגעשריבענע מאטעריאלן במילא געמוזט איבערזעצן פון יידיש. ווי עס זאל אבער נישט זיין איז דאס בוך „כאורנים גבהו“ א וויכטיקער אויפטו פאר דעם פאראייניקונגס ווערק פון דער עפאפייע פון אומקום און גבורה.

דערשינען פארשידענע פראגמענטארישע פארשונגען, באשרייבונגען און שילדערונגען וועגן יידישער גבורה, וועגן דעם יידישן פאטיזאנער-קאמף אין די וועלדער און וועגן יידישע גיבורים. אבער עס איז נאך נישט געשאפן געווארן דאס גרויסע ווערק, צו וועלכן די דאזיקע טעמע איז ראוי. עס איז נאך נישט אויפגעשטעלט געווארן קיין פילזייטיק בילד פון דער קאלא-סאלער עפאפייע, וואס רופט זיך יידישער פארטיזאנער-קאמף.

אן ערנסטן ביישטייער פאר אט דער וויכטיקער אופגאבע שטעלט מיט זיך פאר דאס נאך-וואס דערשינענע בוך א. נ. „כאורנים גבהו“ — ווי סאסנעס זענען זיי געוואקסן — וועגן די יידישע פארטיזאנער אין די וועלדער פון וואלין, (ארויסגעגעבן אין עברית דורך דעם וועלט-פארבאנד פון די וואלינער לאנדסמאנשאפטן אין ישראל און דער פעדעראציע אין דער פאר-אייניקטע שטאטן), רעדאגירט פון נתן ליבנה.

לויט דער כוונה פון די ארויסגעבערס — דעם וואלינער פארבאנד אין ישראל און אמעריקע, און באזונדערס דעם פארבאנד פון די אפשטא-מיקע פון מאניעוויטש און דער ארומיקער סביבה — האט דאס געדארפט זיין א יזכור-בוך, א ליטעראטישע מצבה נאך די טויזנטער וואלינער יידישע יונגעלייט, וואס האבן אפגעגעבן זייערע לעבנס אין קאמף קעגן דעם נאצי-שישן מאנסטער-עמלק. ארויסגעקומען איז אבער אן עפאפייע פון קאמף און פון גבורה, געבויט פון אוממיטלעכער שילדערונגען, גבית-עדות פון דירעקט באטייליקטע אין אט דער אומבאש-רייבלעכער דראמע, וואס רופט זיך: קאמף פארן לעבן.

*

דאס בוך, א זאמלונג פון דערמאנונגען פארן לעבן. דאס איז געווען א קאמף פאר דער יידישער נאציאנאלער ווירדע, א קאמף פון נקמה פאר די נאצישע בעסטיאלישקייטן; דאס איז געווען אן אויסזיכטלאזער קאמף, מיט דער איינציקער אויסזיכט, אז אפשר וועט, נאך דעם אלעם, וואס איז געשען, מקוים ווערן כאטשיג דער „זכור את אשר עשה לך עמלק“.

דאס בוך, א זאמלונג פון דערמאנונגען און באשרייבונגען, וואס שאפן צוזאמען א ברייט בילד און שפיגלען אפ דעם פעכער פון די אומצאליקע סיטואציעס פון יידישן פארטיזאנער-לעבן. אויסער די אומגעוויינלעכע גבור-

דניאל כץ

די יידישע פארטיזאנער פון קאלק

בערט: מען דארף אוועק! נישט צוליב לעבן, נאר בלויז אויס נקמה, כדי דערמיט אפהיטן דעם דרך-ארץ צו זיך אליין. איך האב זיך איינגעשאפן א רעוואלוציע. דערמיט האט מען געקאנט: אדער שיסן אין רוצחים, אדער, לכל-הפחות, זיך אליין אריינשיסן א קויל אין קאפ. זישע כייטשיק האט גיך זיך גענומען ארומ-טראגן מיטן געדאנק צו שאפן א קאמפס-גרופע און אוועקגיין אין וואלד אריין. מיט אים בין איך אוועק. דאס איז געווען אין סעפטעמבער 1941 יאר. די ערשטע אויפגאבע, וואס מיר האבן זיך געשטעלט, איז געווען: געפונען אן ארט, וואס וואלט געקאנט דינען אלס באזע פאר א גרעסערער גרופע קאלקער יונגטלעכע. מיר האבן בשעת-מעשה נישט געטראכט וועגן אינגאנצן איבעררייסן מיטן געטא.

א גרופע האבן מיר געשאפן. דאס איז געווען דער קערן פון די שפעטערדיקע קאלקער פאר-טיזאנער. עס האבן צו איר געהערט: זישע כייטשיק, איך, כייטשיק יוסף, כייטשיק רחל, חיים כאסיס, האדל כאסיס, ישראל קוז, יאקל בערנבלום, אברהם בוסליק, בעריש עקבער, סענ-דער שלייען, בערל קאלאן, וואווע וויינמאן, חיים זאלצמאן, יצחק טשארטאריסקער, די בריי-דער און שוועסטער קאגוט.

אט די זענען געווען די ערשטע. מיט זיי האבן מיר זיך געלאזט אין וואלד אריין. אייניקע האבן זיך שפעטער אומגעקערט אין געטא, אבער אלץ נייע זענען צוגעקומען. גאנץ גיך האבן מיר זיך איבערצייגט, אז מיר זענען נישט די איינציקע אין די ארומיקע וועלדער. עס זענען געווען גרופעס אויך פון אנדערע שטעטלעך. מיר האבן אנגעטראפן אסא-ווער. פון זיי האבן מיר זיך, למשל, דערווסט, אז ביי א פויער אין א כוואר איז פאראן א ביקס. מיר האבן געפאדערט, און דער פויער, נישט לאנג דינגען זיך, האט אונדז געגעבן די ביקס, און פאראיינוועגס אינפארמירט, אז אין אסאווע געפינט זיך איצט דער סטודינער פאליציי-קאמענדאנט און זיין געהילף, וועלכע טרינקען שוין עטלעכע טעג נאכאנאנד.

ס'האט אונדז פיל מי נישט געקאסט זיך צו דערוויסן, אז די „הוליאנקע“ פראווען די „הויכגעשטעלטע לייט“ אין שטוב פונעם גולן פון די אסאווער יידן, א געוויסער האלוב.

ד.י. (1983), איז דערשינען אין ווארשע א בוך פון דניאל קאץ (כ"ץ), ארויסגעגעבן פון יידישן היסטארישן אינסטיטוט אין פוילן / ציטלניק „פון אש ארויסגעגעבן“. (400 ז.). א קאמפאקט בוך וועגן וואלינער יידישע שטעטלעך, בפרט קאלק. און וועגן יידישע פארטיזאנער און קעמפער. ניט ריכטיג זיך איז דאס בוך דערשינען פאר אונדזער ילקוט, דאך ברענגען מיר א קורצן פראג-מענט פון אים. אן אפהאנדלונג וועגן בוך — קומט.

איך האב זיך אין ווארשע געטראפן מיט וויקטארן, וועלכער איז געווען דער אנפירער פון דער אוסשפיר-גרופע פון דער פארטיזא-נישער בריגאדע פון „דיאדיא פיעטיא“; ער איז אויך געווען אין דער בריגאדע „גרונוואלד“. ער האט מיר דערציילט וועגן פיל יידישע בחו-רים וואס האבן געקעמפט אין קליינע גרופעס אין די וועלדער פון וואלין און פאלעשיע. ער האט נאך געהאט פארהיטן אלטע רשימות פון צוויי פארטיזאנישע אטריאדן אויף די נעמען פון קויבישעוון און בודיאנין. אינעם ערשטן אטריאד זענען געווען: 30 אוקראינער, 48 יידן, 21 רוסן, 2 פאליאקן און איין טאטער. אינעם צווייטן: 65 אוקראינער, 21 יידן, 17 רוסן, 1 ווייסרוס און איין טאטער. דאס זענען געווען ארטיקע פארטיזאנער.

אן ארטיקע גרופע פארטיזאנער. האבן אויך געשאפן צוויי קאלקער: זישע (סימאן-זיגמונט) כייטשיק און אברהם (אדאם) קיפער.

פון גביית עדות פון אברהם קיפער (ישראל): יינגע מענטשן האבן זיך אין די געטאס געשעמט קוקן איינער דעם אנדערן אין פנים אריין. מיר האבן געפילט, אז מיר מוזן עפעס טאן, און נישט, שווייגנדיק, איבערטראגן די דערנידער-קונגען, די שיקאנעס, דעם טויט. מיר האבן ניט געווסט, וואס מען דארף טאן. וועגן פארטי-זאנער איז נאך קיין רייד נישט געווען. ווער האט דען געקאנט לכתחילה טראכטן, אז עטלעכע יידישע יונגעלייט, וואס קענען נישט איבער-טראגן דעם בזיון פון פאסיווקייט און געהארכ-זאמקייט לגבי דעם בלוט-שונא, זאלן זיך וואגן ארויסטרעטן קעגן פאלקן אוקראינישע פאלי-ציאנטן, גאנצע באנדעס קוילערס און דייטשישע זשאנדארמען? ! און דאך האט אין מוח געעג-

מיר פארשטאנען, אז מען דארף עוקר צו זיין פונעם אקציע-ארט, כדי די פארשפילטע זאלן נישט וועלן נעמען „רעוואנזש“. מיר האבן זיך געלאזט אין די ראדושיוילער וועלדער. די לאגע איז געווארן אלץ ערגער. וואס מער געטאס עס זענען ליקוידירט געווארן, אלץ מער היימלאזע יידן האבן זיך גענומען ארומבלאנקען אין די וועלדער און אלץ אפטער זענען אויף זיי איינגעארדנט געווארן אבלאוועס. נישט זעלטן זענען געדיכטע אבלאוועס איינגעארדנט געווארן דריי-פיר מאל א טאג. ווער עס איז אלץ נישט געגאנגען אויף „יאגד“ אויף די אויס-געמוטשעטע, על-פי-נס דערווייל ניצול געווא-רענע יידן: פאליצאנטן, באנדעראוועס, דייטשן און סתם כל המינים באנדעס?...

מיר האבן געוויסט ווי יידן באהאלטן זיך אויס, און ווי נאר עס פלעגט אונדז געלונגען אריינצובאקומען אביסל שפיין, פלעגן מיר עס באלד איבערגעבן די אומבאוואפנטע יידן. זיי זענען באוואקסן געווען ווי ווילדע חיות; דעם מענטשלעכן אויסזען פארלוירן. מיר האבן גע-בראכט צו זיי א פרויזער, וועלכער האט זיי ארומגעשוירן די בערד, אפגעגאלט.

אין וואלד האבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף דריי פארטיזאנער פון מיעדוועדיעווס פאר-אייניקונג. זיי האבן באלד דערקענט ווער מיר זענען און נישט פארפירט מיט אונדז קיין קאמף.

זיי זענען געגאנגען אויף א ספעציעלער אויפ-גאבע און „אויסגעבארגט“ ביי אונדז יצחק קרייצערן. צו אונדז האט ער זיך שוין מער נישט אומגעקערט; געבליבן ביי מיעדוועדי-עוון. מיר פלעגן כמעט רעגולער באפאלן די אינטענדענטור-פונקטן פון די דייטשן, צוגע-נומען אלע שפיין-פראדוקטן און אויך פאשע; מיר האבן פארניכטעט די פאבריקלעך, וואס האבן געארבעט פאר זיי, און רעקוויירט אלץ וואס איז פאר אונדז געווען נייטיק: מיר האבן פארקאפט גאנצע טשערעדעס שאף, בהמות און קעלבלעך און זיך דערמיט געטיילט מיט די יידן, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן אין די וועל-דער. די טשערעדעס, וואס זענען רעקוויירט געווארן דורך די דייטשן ביי די פויערים, האבן מיר צוריקגעקערט די דערפער, נעמענדיק בלויז א פראצענט מעשר פאר זיך.

מיר זענען מיד געווען פונעם אייביקן וואגלען און באשלאסן: איין טייל פון דער גרופע אי-בערלאזן אויפן ארט, און די צווייטע — שיקן

מיר זענען אריין, און די שיכורים האבן באלד פארשטאנען, אז קיין צייט צו שטעלן א ווידערשטאנד וועלן מיר זיי נישט געבן. דער איבערפאל איז פארגעקומען בליץ-שנעל. דעם אורטייל אויף האלובן גופא האט אויסגעפירט אברהם בוסליק, אים מיטטיילנדיק פאר וועלכע מעשים-טובים ער מוז באצאלן מיטן לעבן.

אין וואלד האבן מיר, נאטירלעך, געוואגלט פון ארט צו ארט. נישט זעלטן האט מען געמוזט וואס גיכער בעלם ווערן און דורכמאכן א מאראטאנישן לויף אין איין אטעם צוואנציק-דרייסיק קילאמעטער. פיל מאל איז אונדז אויפ-געצוונגען גווארן א שלאכט מיט באנדעראוו-צעס און פאליצאנטן, אבער אזא שלאכט איז באשטאנען אין וואס גיכער אפרייסן זיך פונעם שונא און פארשווינדן... מיט אונזערע פאר ביקסעלעך, האבן מיר נישט געהאט קיין גרויסע שאנסן מיט אונדזערע קעגנער... דער עיקר איז געווען באוואפענע זיך.

פון איינעם א וואלד-אויפזעער האבן מיר זיך דערוויסט, אז אינעם דארף נאואסיליק, ביים „לעסניטשי“ (וואלד-אויפזעער), שטייען תמיד איין א צען-צוועלף באוואפנטע וועכטער. זיי זענען נישט קיין דייטשן און נישט אוקראינישע מיט-שותפים, און שטארבן פאר היטלערן האבן זיי דעם מינדסטן חשק נישט.

מיר האבן באשלאסן זיי נעמען מיט געפיל-דער, ווייל באוואפנט זענען זיי געווען בעסער פון אונדז.

מיט געשריי האבן מיר זיך אריינגעריסן אין שטוב. די ביקסן זענען געשטאנען אנגעשפארט ביי דער וואנט. איידער זיי האבן באוויזן זיך א קער צו טאן, זענען שוין די ביקסן געווען ביי אונדז, און פונקט אזוי גיך ווי מיר זענען געקומען, אזוי גיך זענען מיר אוועק.

מ'קאן זאגן: א פינטל מיטן אויג, און מיר זענען „נגידים“ געווארן אין ביקסן, קוילן, א רעוואלווער, זעק מאכארקע, ווי אויך — לעבע-דיקע „ממתקים“...

איצט זענען מיר שוין געווען א באוואפנטע גרופע — „קאלקער פארטיזאנער“, ווי מ'האט אונדז טאקע אנגערופן. דאס געלט האבן מיר צעטיילט צווישן די יידישע פליטים, וואס האבן זיך לרוב געפונען אין וואלד, און דער עיקר האבן מיר באקומען א וויכטיקע דערפארונג, אז צומלייכטסטן פארשאפן זיך געווער איז גע-ווען — אנפלאן אויף די וואלד-וועכטער.

נאך יעדער געלונגענער אפעראציע האבן

שן, וועלכע האבן זיך ווארשיינלעך אויף אונדז געריכט, זיך גוט פארפעסטיקט און ארומגע-שאנצט; אונדז צוגעלאזט נאענט צו זיך און געעפנט אויף אונדז א הוראגאן-פייער פון פארשידענעם שיס-געווער און מינעווארפער. דער קאמפס-שטח, וואס מיר האבן אליין נישט אויסגעקליבן, נאר איז אונדז אנגעווארפן גע-ווארן דורכן שונא, איז געווען פאר אונדז נישט קיין גינסטיקער. מיר האבן זיך געפונען אויף אן אפענעם געביט, און זיי, דאקעגן, האבן אויסגענוצט אלץ, וואס קאן באשיצן. א ווידער-שטאנד האבן מיר געשטעלט א שארפן, ליידיג-דיק פארלוסטן, האבן מיר געמוזט איבערלאזן א פאר וואגנס, א שווערן קוילנווארפער און זיך צוריקציען וואס שנעלער פון דער אנגע-ווארפענער שלאכט.

פאר אונדז קאלקער, טראכענבראדער, איז עס געווען דער ערשטער קאמף אין די רייען פון א גוט-ארגאניזירטן פארטיזאנישן טייל. דאס איז שוין נישט געווען קיין ליבהאבעריי, קיין „אמאטארשטישע“ — דאס איז געווען אונדזער ערשטע פייער-פראבע, צוזאמען מיט אנדערע דערפארענע שלאכטלייט און מיר זענען גאר נישט-שלעכט ארויס פונעם דאזיקן עקזאמען. פון אונדזערע איז אין דער דאזיקער שלאכט געפאלן א בחור פון סאפיוווקע — וויקטאר.

ווען מיר זענען אנגעקומען אינעם דאָרף גלושקעוויטש, אויף פאליעשיע, ווו עס איז דאן איינגעשטאנען דער שטאב פון די קאוּפא-קאוּצעס, זענען מיר אויפגענומען געוואָרן ווי אייגענע. אט די שלאכט איז געווען אונדזער צייגעניש, אז מיר זענען ראוי צו געהערן צו אזא בכבודיקער און שוין דאן פארדניסטפולער מחנה פאלקס-נקמה-נעמער, ווי עס איז געווען קאוּפאקס פארטיזאנישער חייל.

בעת א געשפראך אינעם שטאב האבן מיר דערציילט מכוח דעם מצב אין וואָלין און אין די וואָלינער וועלדער, ווו א גרויסע צאל קליינע גרופעס פירן אן אומאויפהעריקע מלחמה קעגן די דייטשן, באנדעראוועס און כל המינים אנ-דערע פארזענען.

איך האב א גרונט זיך משער צו זיין, אז אונדזערע דערציילונגען האבן געמאכט א גוטן איינדרוק. דעם 7-טן דעצעמבער 1942 יאר איז אין דער ריכטונג פון קאוועל-צומאן, וואָס איז געווען 250 קילאמעטער פונדאנען, איז ארויס-געשיקט געוואָרן א גרויסע גרופע אויסשפירער, פעסטצושטעלן אין וועלכע ערטער געפונען זיך דארט גרעסערע דייטשישע טיילן, און אויף צוריקוועגס, באקומען די אויפגאבע: צענויפאמ-

אנקניפן א קאנטאקט מיט די פארטיזאנער. שווער איז געווען דאָס צעשיידן זיך, און גאר טרויעריק זענען געווען די, וואָס זענען איבער-געבליבן. זיי האבן געדארפט זיך אויסבאהאלטן ביז מיר וועלן צו זיי שיקן שליחים מיט דער גוטער בשורה, אז מיר האבן זיך דערשלאגן צו דעם, צו וואָס מיר האבן געשטרעבט — פטור ווערן פון דער פריווילעגיע פון „אויטאנאמיע“ און זיך איינגלידערן אלס א טייל פון עפעס גרויס, וויכטיקס, באדייטיקס...

דער אָנפירער פון די איבערגעבליבענע, בע-רנבלום, איז געווען א יינגער בחור פון אונדזער שטעטל. די, וואָס זענען אוועק, האבן זיך וויי-טער צעברעקלט, כדי לייכטער זיך ארויסבא-קומען דורך דער געדיכטער קייט פון אונדזערע פארפאלגער. מיר פלעגן זיך באוועגן בלויז ביינאכט. אין אונדזער גרופע האבן זיך גע-פונען, חוץ מיר, זישע כייטשיק, אדאם (אב-רהם) קיפער, אברהם בוסליק, יוסף גארנשטיין, יצחק פאָקוס, רחל פאָקוס, בעריש עקבער און ישראל קוז.

אויפן וועג האבן מיר אנגעטראָפן א יידישע פארטיזאנער-גרופע, וואָס איז באשטאנען פון יינגע מענטשן פון סאפיוווקע-טראכענבראד. די גרופע איז אנגעפירט געוואָרן דורך גד ראָזענ-בלאט און חיים וואטשין. אין די וועלדער האט די גרופע ארומגעוואגלט אזוי לאנג ווי מיר, פארמאָגט באדייטנדיקע-דערפארונגען, און פונ-קט ווי אונדזער גרופע געשטרעבט צו ווערן איינגעשלאָסן אין סאָויעטישע פארטיזאנישע טיילן. מיר האבן זיך פאראייניקט און צוזאמן זיך געלאָזט, שוין א היפשע און באוואָפנטע גרופע, אינעם ווייטערדיקן וועג צו אונדזער געמיינזאמען ציל: ווערן אן ארגאנישער טייל פון דער מעכטיקער פארטיזאנישער באוועגונג פון ראטנפארבאנד.

אין קורצן האבן מיר אנגעטראָפן אויף א פארטיזאנער-ראטע פון קאוּפאקס פאראייני-קונג, אונטער דער אָנפירונג פונעם קאפיטאן ביעריעזשנאי. ער האָט זיך מיט אונדז זייער דעפרייט: אזא היפּשער, א גוט-באוואָפנטער, אין קאמפן דערפארענער און פארהארטעווע-טער פארטיזאנער-טייל, און דערצו — צו דער ריכטיקער מינוט. ער האט נישט בלויז באקומען א גרעסערן כוח דורכצופירן די אויפגאבע אויפ-צורייסן צוויי גרויסע בריקן אויפן טייך סלוטש, נאר ער וועט צוריקקומען צו זיין דיוויזיע א בארייכערטער אין קאמפס-כוחות.

נישט ווייט פונעם דאָרף גרינאע, האבן מיר אנגעטראָפן אויף א שטארקער גרופירונג דייט-

זענען שוין געווען אויסגעמאָרדעט.

מיר זענען שוין נישט געווען אזוינע ווי דאן, ווען מיר זענען אנגעקומען — א יידישע גרופע. מען האט אונדז צוגעטיילט צו פארשידענע ראטעס פונעם ערשטן באטאליאן. מיר זענען אלע בחורים פון קאלק און פון די ארומיקע שטעטלעך, נעווארן זעלנער פון דער לעגענדארער פארטיזאנישער מחנה פונעם גענעראל קאוואפאק. זינט דעצעמבער 1942 יאר האבן מיר שוין נישט געהאט קיין אנדער לעבן ווי דאס לעבן פון אונדזער טייל, אין וועמענס רייען מיר האבן געקעמפט, געפאלן אין שלאכט און געזיגט.

לען די קליינע גרופעס און יחידים, וואס רייסן זיך צום קאמף און זיי צושטעלן אין דער דייוויזיע. מיט דער גרופע איז אויך אוועק זישע כייטשיק פון קאלק, הערשל ניידין פון סאפיוווקע און א בחור פון אסאווע, ליאווע, וועמענס פאמיליע-נאמען איז האב פארגעסן.

די דאזיקע אויסשפיר-גרופע איז בעת די כסדרדיקע צוזאמענשטויסן אין וועג כמעט אינגאנצן אומגעקומען. אומגעקערט האבן זיך בלויז דריי: צוויי אלטע קאופאקאוועס און אונדזער קאלקער — זישע כייטשיק. אין די וועלדער האבן זיי שוין נישט געפונען די קליינע יידישע ווידערשטאנד-גרופעס — זיי

העלען בורקא

אויף קבר-אבות

(דערציילונג)

ימים טובים מיט אזויפיל פרייד. יעדער יום טוב מיט זיין באדייט. מיט זיין טרויער און פרייד. מיין מאמע פלעגט באקן פארשידענע געבעקסן צו די ימים טובים. צו ראש השנה פלעגט זי באקן „פייגל“, משמעות די „פייגל“ וועלן פליען ביז די עולמות עליונים, דאָרט אויסבעטן ביים כסא הכבוד א גוט יאר. צו יום-כיפור פלעגט מיין מאמע באקן א „קראָפּ“ — צוויי אופגעלייגטע הענט און אין יעדער האנט פינג פֿינגער, וואָס באדייט דאס אויסשטרעקן די הענט צום רבונג של-עולם ער זאל מכפר זיין אויף די חטאים. צו שמחת-תורה האָט זי געבאקט א גרויסן קוילעטש וואָס האָט באדייט, ווי מיין ברודער פלעגט זאָגן: אזויווי דער קוילעטש איז געפלאַכטן אזוי איז געפלאַכטן און געאייניקט דאָס יידישע פֿאָלק. איסער דעם פלעגט מיין מאמע אויך באקן פֿאַר-שידענע פלאַדגס געפילטע מיט עפל, קיכלעך בא-שאַטן מיט צימרינג, ווין אויך אנדערע געבעקסן, וואָס האָבן פארשפרייט א באזונדערס געשמאקן ריח איבער שטוב און גאס. דערצו פלעגט מיין מאמע מיר אויפנייען צו די ימים-טובים א שיין קליידעלע.

הא, וויפל פרייד ס'איז געלעגן אין דעם אלעם!

איך זע ווי לעבעדיק מיין טאטן. ער איז אנגעטאן אין א ווייסן קיטל, און א ווייסע יארמולקע. זיין באָרד איז שיינ-צעקעמט. ער שטייט פארן עמוד. דער שליח-ציבור. זיין פנים לויכט מיט קדושה. דוכט זיך די שכינה אליין רוט אויף אים...

איך זע זיך גיין מיט מיין טאטן האנט-ביי-האנט

אט איז שוין ווידער א ניי יאר. שוין ווידער חודש אלול. ווי א טויב האָט אנגעקלאפט אין די שויבן פון מיין הויז און מיר אנגעזאגט, אז עס דערנענטערן זיך שוין די ימים נוראים. ווי יעדעס יאר הויבט אן דאס הארץ שטארקער נאָגן. א נאָגנדיקע בענקשאפט כאפט ארום מיין גאנצן וועזן. עס בענקט זיך נאך יענע צייטן וואס זענען פארשוונדן געוואָרן און וועלן מער קיינמאל-קיינמאל זיך נישט אומקערן. עס בענקט זיך נאך די קינדער-יארן. דוכט זיך ערשט נעכטן געווען א קליין מיידעלע. נישט מער ווי זעקס-זיבן יאר. שטיפעריש, פריילעך און פלינק ווי א פלאטערל. אן זאָרג.

ווי אויף א פילם-טאשמע שוועבט אדורך איצט אלץ פאר מייע אויגן. אט זע איך מיין שטאט סאַרגי. די שולן. קופיעצקע-שול; בערעזנער און סטאַלינער שטיבלעך, און נאך און נאך. אין די אויערן קלינגען די ימים-נוראים-תפילות. דעם חזנ'ס קול קלינגט אן אפהער אין מייע אויערן. זיין שטים איז אזוי טרויעריק-מתקתדיק. דוכט מיר די הימלען שפאלטן זיך...

די דאזיקע טעג ווייען אן תמיד א שווער געמיט און שטימונג. עס הויבן זיך אן די ימים נוראים מיט זאָגן „סליחות“, הזכרות, כפרות-שלאָגן, הושע-נות, הקפות. אין די דאזיקע טעג פלעגן זאָגן אונדזערע מאמעס, אז אפילו די פיש ציטערן אין וואסער...

און דאָ: מיר קינדער האָבן אויפגענומען די

קיסלען ווי מלאכים לויפן שוין אין שול אריין. מען איילט זיך כדי נישט פארשפעטיקן צו כל נדרי. אין גאס פילט זיך א מין קדושה און פחד. שרעק פאר די זינד וואס האבן זיך „אנגעזאמלט“ אין משך פון יאר.

די שול איז איבערפולט מיט מתפללים. אלע שטייען אין די טליתים און הערן זיך צו מיט יראת הכבוד ווי מיין טאטע שטייט ביים עמוד און פארגייט זיך אין כל נדרי מיט א טרוי-עריקן ניגון, וואס רייסט מיט צו די עולמות עליונים... מיין טאטנס קלינגענדיקע שטים איז טיף. פול מיט רחמים-געבעט צום רבנו של עולם.

ווי דורך א נעפל שוועבט ארויס אזא טאג אין מיין קינדערהייט. דער יום-כיפור איז דוכט מיר, דער לענגסטער טאג פון יאר. ער ציט זיך ווי אן אייביקייט, אבער אט איז שוין ענדליך אן הפסקה. איך לויף צו מיין טאטן און פאל-צו צו אים. עד נעמט מיך ארונטער אונטער זיין טלית און באשיט מיך מיט קושן. איך בין גליק-לעך. קינדעריש גליקלעך. איך פיל זיין פאטער'ישע ווארעמקייט. זיין ליבשאפט. ליבשאפט און זארג פאר זיינע קינדער.

אט איז שוין נאך דער הפסקה. מען גייט אריין ווידער אין שול. מיר קינדער בלייבן אינדרויסן. מיר שפילן זיך אין „זשמורקע“ — איך מיט מיינע חברטעס. פלוצים דערהערט זיך א רוף פון אייניקע מאמעס צו זייערע טעכטערלעך, אז זיי זאלן אריין אין שול. מיינע חברטעס חנציע און לאהקע לויפן אויפן רוף פון זייערע מאמעס אין שול אריין. בלויז איך בלייב אין גאס. פארוואס רופט מיך נישט מיין מאמע אין שול אריין, ווונדער איך זיך. פארוואס? איך לויף אליין אין שול און בלייב שטיין נעבן מיין מאמען וועלכע שטייט איצט מיטן אפענעם מחזור און זאגט עפעס א תפילה אויף א קול, אבער מיט א שטיל געוויין. ארום איר שטייען ווייבער און זאגן איר נאך ווארט-ביי-ווארט. מורמלען פאר זיך און וויינען אויך אויף א קול. פלוצים באמערקט מיך מיין מאמע ווי איך שטיי נעבן איר און באמי זיך ארונצו-קוקן אין מחזור. זי טוט א זאג צו מיר: קינד מיינס, גיי שוין ארויס! אבער איך וויל נישט ארויסגיין. פארוואס? פרעג איך דער מאמען מיט א טרערנדיקער שטים, אבער מיין מאמע צעשרייט זיך אויף מיר: איך זאג דיר גיי ארויס! איך האב זיך צעוויינט און ארויס אין גאס. איך בין צוגעפאלן צו דער וואנט פון בית-הכנסת און זיך שטיל צעכליפעט. לאנג-לאנג בין איך אזוי געשטא-נען און געוויינט. פלוצים האב איך באמערקט ווי אייניקע מענער און פרויען שטייען גאר בעת די תפילות אויפן גאנצן פון דער שול און דאוונען

און מיט מיין מאמען אין שול אריין. מיין מאמע איז געקליידעט אין א ווייסן לאנגן פיניאר. אויף איר קאפ א זיידענער ווייסער שארף. א דיקער מחזור אונטער איר ארעם. מיינע צוויי ברידער גייען מיט מיין טאטן אין שול און איך מיט מיין מאמען אין עזרת נשים. די שולן זענען איבערפולט מיט מתפללים. עס ברענען הונדערטער חלבנע ליכט, וואס טריפן ווי טרערן און פארשפרייטן א דעמפיקן ריח אין גאנצן חלל. אין בית-הכנסת איז דושנע און הייס. אויך די ווייבערשע שול איז איבערפולט מיט פרויען און קינדער. און איך — צווישן אלע. א צופרידענע, א צעשטראלטע.

אט הער איך ווי מיין טאטע דאוונט מיט זיין טיפער שטים מיט אזויפיל מתיקות, אז עס נעמט אזש ארום ביי מיין קינדערישן הארצן. מיט יעדער בפרט ביים זאגן דעם „ונתנה תוקף“, ביים „אבינו מלכנו“ און ביים שלאגן זיך „על חטא“.

עד היום קלינגען די דאזיקע תפילות אין מיינע אויערן און איך הער ווי מיין טאטע ברעכט פלוצים אויס אין א שטיל געוויין. אזא שלוכצנדיקער גע-וויין, וואס באנעמט מיר ביים קינדערישן הארץ. איך שטיי אין „עזרת הנשים“ און קוק ווי מיין טאטע דאוונט און וויינט און שלאגט זיך „על חטא“ און ס'דוכט מיר ווי דער טלית אויף זיינע הויכע פלייצעס שאקלט זיך מיט אזויפיל יראה און אפשיי. מיינע אייגן לאזן ארויס א טרער נישט-ווילנדיק. איך באמי זיך קיינער זאל עס נישט באמערקן און דערשטיק דאס געוויין אינזיך.

ס'שווימען אויף פסח-טעג. די סדרים בעת איך אלס יינגסטע קינד אין שטוב פלעג פרעגן דעם טאטן די פיר קשיות און דער טאטע פלעגט ענט-פערן מיט א פארצויגענעם ניגון: אוי עבדים היינו אצל פרעה במצרים. קנעכט זענען מיר געווען ביי פרעהן, קנעכט! און צום סוף פון „סדר“ פלעגט ער ווי זיין שטייגער צוגעבן מיט א געבעט: „לשנה הבאה בירושלים“.

יום-כיפור. דער טאג ווען כלל ישראל טוט תפילה צום רבנו של עולם ער זאל פארגעבן די זינד. יידן מיט לאנגע בערד גייען אין באד אריין. מען גרייט זיך צום פארפאסטן. עס איז שוין בין השמשות. מיר זיצן שוין אלע ביים טיש און עסן די לעצטע סעודה. מיר גרייטן זיך צום תענית. אויך איך גרייט זיך פאסטן גלייך מיט אלע. מיין מאמע ווארנט מיר, אז איך בין נאך צו-יינג צו פאסטן, אבער איך פאלג נישט מיין מאמען און פאסט. יא, איך מוז היינט פאסטן! איך מוז! — זאג איך אויף א קול.

איך קוק דורכן פענצטער און זע ווי יידן אין

ס'איז שוין באלד סוכות. שמחת-תורה! — די פריילעכסטע ימים טובים. דער טאטע פוצט די סוכה. ער מאכט אויף דעם גרויסן פליגל, דעקט מיט סכך און מיר קינדער העלפן אים באפוצן די סוכה. צו סוכות האבן מיר אויך באקומען אן אתרוג פון ארץ ישראל, וואס מײן שוועסטער די חלוצה האָט געשיקט. דער טאטע האט צוגעגרייט אן לולב און אויך געבראכט פון ברעג טייך הושע-נות. מיט ציטערדיקע הענט נעמט ער ארויס דעם אתרוג פון דער שיינער פושקע איינגעהילט אין וואטע, שמעקט אים צום וויפלסטן מאל, באטראכט אים פון אלע זייטן צי איז חלילה דער אתרוג נישט געשעדיקט געווארן אין וועג. מיר כאָפן דעם אתרוג פון טאטנס הענט, שפרונגען פאר גרויס פרייד, אבער דער טאטע לאזט אים נישט באדירן. זיינע אויגן גלאנצן פאר גרויס פרייד. א קליי-ניקייט, אן אתרוג פון ארץ ישראל. קיינער האט נישט באקומען אזא אתרוג פון דארטן נאר מיר! דער טאטע לאזט אנדז א שמעק טאן פון דער שיינער פריי. אזא באטעמטן ריח פארמאגט אט דער אתרוג. אנדזערע קינדערישע אויגן לויכטן פאר פרייד. דער טאטע באטראכט צום וויפלסטן מאל דעם אתרוג און אין זיינע אויגן טוט א גלאנץ א טרער. ער טוט א מורמל: איך זאל כאָטש זוכה זיין נאך ביים לעבן צו זען דעם כותל המערבי, זען די מערת המכפלה! די קברים פון די אבות אברהם יצחק און יעקב, און אויב נישט ביים לעבן — מורמעלען דעם טאטנס ליפן — זאל איך כאָטשבי זוכה זיין צו תחיית המתים ברענגען די ביינער צו קבר ישראל אינעם הייליקן לאַנד.

ביי די ווערטער שטיי איך ווי א געפלעפטע. איך פארנעם מיט אומעט דעם טאטנס ווערטער. זיין איינציקער חלום איז נאָר קומען אדער זען ארץ-ישראל, דאָס לאַנד פון די אבות. דאָס איז אוודאי דער טרוים פון נאָך הונדערטער און טויזנטער טאטעס און מאמעס, וואָס ווונטשן זיך צו זען ביים לעבן דאס הייליקע לאַנד.

יידן קומען בענטשן אתרוג צו אנדז אין סוכה. ס'איז דאָך א מצווה בענטשן אתרוג וואס איז גע-שיקט געווארן גלייך פון ארץ ישראל. דער טאטע האט מורא ארויס לאזן דעם אתרוג פון שטוב און ער לאדט אלעמען איין בענטשן אין סוכה. ער האט מורא, אז א שוואנגעריקער פרוי זאל זיך חלילה נישט פארגלסטן אפצובייסן דעם פיטום אלס סגולה צו א גרינגן געבורט...

איך זיץ אין סוכה מיט טאטע-מאמע און שוועס-טער-ברידער. די ליכטלעך בלענצלען פון ווינט, וואָס רייסט זיך אריין דורכן סכך. די מאמע שטייט ביי די ליכטלעך געהילט אין איר ווייסן זיידענעם שאַרף און בענטשט איבער די ליכט מיט אזויפיל

נישט איצט, נאר רעדן צווישן זיך. איך פארשטיי נישט פארוואָס אט די מענער און פרויען שטייען גאר איצט אינדרויסן בעת אנדערע דאוונען אינ-ווייניק מיט א שטיל געוויין.

פלוצים קומט צו מיר צו א מיטליאָריקע פרוי, טוט א גלעט מיינע בלאַנדע צעפעלעך און פרעגט מוטערליך: וואָס וויינסטו מיידעלע? איך ענטפער מיט א וויינענדיקער שטים: מײן מאמע האָט מיר ארויסגעטריבן פון דער שול. אלע מיינע חברטעס שטייען און דאוונען מיט זייערע מאמעס און איך... בין איך זיך פארגאנגען אין געוויין. די פרוי בויגט זיך איבער צו מיר, טוט מיר ווידער א גלעט און זאגט מיט אן אומעטיקער שטים: וויין נישט קינד, דו דארפסט נישט וויינען. איך סאר-שטיי, אז דיין מאַמע האָט נישט קיין שלעכטע כוונה. מסתמא דארפסטו נישט זיין דארט מיט זיי צוזאמען. אָט זעסטו, אויך איך בין ארויס פון שול.

אין דעם מאמענט זענען מיינע צוויי חברטעס חנציע און לאהקע ארויס פון שול און א זאָג געטאן צו מיר: „וויינסט גאר? נאָרעלע איינע וואָס וויינסטו וואָס, הא? דערפאַר וואָס דו ביסט נישט געווען צוזאמען מיט אנדז אין שול? זיי גליקלעך וואָס דו האָסט א טאטן און דארפסט נישט זאָגן קיין יזכור. הלוואי וואלט איך געהאט א טאטן! — האט חנציע געזאָגט אומעטיק, — וואלט איך נישט געדארפט...“ זי פארענדיקט מיט טרערן אין די אויגן. איר קול פארשטיקט זיך. א פארשעמטע הלמאי זי וויינט טרעט זי אָפּ פון מיר. ערשט איצט האָב איך פארשטאַנען פארוואָס מײן מאמע האָט מיר ארויסגעטריבן פון שול...

פארוואָס וויינט אזוי מײן טאטע בעתן דאוונען? פאר וועלכע זינד שלאגט ער זיך „על חטא“? וועלכע זינד האָט געזינדיקט מײן טאטע? מיט וואָס האָט ער געזינדיקט? דוכט זיך מיר, ער האט קיינמאל קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאָן, קיינעם נישט באעוולהט און נישט באליידיקט. נישט איינמאל הער איך אויך מײן טאטן ווי ער לאָזט ארויס א קרעכץ אפילו בייט זאָגן די פריי-מאָרגן-ברכות וועלכע ער פארענדיקט מיט א ווינטש: אוי, רבוננו של עולם, גיב אנדז גאָט א גוט יאָר! און בעתן מאכן די הבדלה פון דער וועקסענער געפלאַכטענער ליכט נאָך צוגעבן: גיב גאָט א געזונטע וואָך מיט געזונט און פרנסה... נאָך „נעילה“. מענער און פרויען קערן זיך אום מיידע פון שול. קינדער אדער אייניקלעך פירן עלטערע זיידעס-באָבעס אונטער די ארעמס. מען האט שוין אויסגעבעטן א גוט יאָר. מען ווינטשט זיך און מען קושט זיך מיט א גמר חתימה טובה. יא, גאָט האָט שוין פארגעבן אלע זינד...

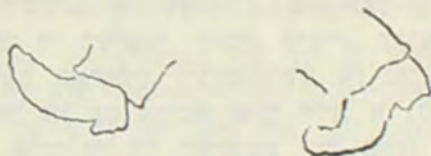
מיט נאך קינדער, גייען נאך און קושן די ספר-
תורה און ווינטשן: דערלעבט באריאר! דערלעבט
באריאר! און די בעלי-הקפות ענטפערן: גם אתם!
גם אתם!

די גרעסטע הנאה מיינע איז בעת מיין טאטע
גייט מיט דער ספר תורה. ער גייט נישט נאר
ער שוועבט. ער דריקט די ספר-תורה צו זיין
הארצן און טאנצט מיט אלע זיינע חושים. איך
גיי צו צום טאטן מיט פיל ליבשאפט, קוש די
ספר-תורה און ווינטש אים: זיי געזונט טאטע!
האב א גוט יאר! און דער טאטע ענטפערט גאטס-
פארכטיק מיט פאטערישער געטריישאפט: הלוואי
מיין קינד, צוזאמען מיט אייך אלעמען!

איך גיי נאך די הקפות מיט דער פאן אין
האנט און פארשטיי נישט די גרויסע שמחה פון
אונדזערע טאטעס און מאמעס. אזויפיל באגייס-
טערונג! זייערע פנימער זענען צעשטראלט. דוכט
זיך אלע שוועבן אין די עולמות עליונים. אזויפיל
זיך משמח זיין מיט גאטס תורה!

אלץ-אלץ מישט זיך איצט פאר מיינע אויגן.
ווי אין א קאליידאסקאפ. די ימים נוראים. מיין
אלטע היים. די קינדערייט. די בתי-כנסת. די חסי-
דישע שטיבלעך.

איך זע זיך גיין פון „זאפאליעסקיע“, די צווייטע
זייט שטאט נעבן דעם באנהויף. איך שפאן איבער
די רעלסן און לאז זיך גיין. דער זיגער איז אכט
אינדערפרי. עס דערהערט זיך דער פייף פון לאקא-
מאטיוו. בלייב איך שטיין נעבן די רעלסן און
ווארט איבער די באן וואס פארט אן פון ראווניע.
די רעדעד קלאפן צום טאקט טוק-טאק טוק-טאק.
מענטשן שטייען ביים וואקזאל און ווארטן אפ די
אנקומענדיקע פאסאזשירן. עס קוקן ארויס פנימער
פון די וואגאנען. הענט פאכען און... די באן
בלייבט ראפטום שטיין. די בעלי-עגלות לעבן אויף.
די פערד זענען געשפאנט אין פייטאנען. אט איז
יידל דער בעל-עגלה. ער גאלאפירט מיט זיין בולאך-
פערד. דער גאנצער ברוק הילכט אפ פון די פער-
דישע פידקאוועס. נאך אים פארט שמערל קריווא-
רוטשקי. זיי שמייען איינער נאכן אנדערן, ווילן
איבעריאגן איינס ס'אנדערע. יידל פארויס און
שמערל נאך אים מיט זיין גאנצן אימפעט, כדי
פארכאפן די פאסאזשירן. יידל איז א פעסט-געבוי-
טער בעל-עגלה. זיין פנים איז צעפלאמט. ער זעט
אויס צו זיין אויפגערגט הלמאי שמערקע וויל
אים איבעריאגן. ער כאפט זיך אראפ פון זיין
פייטאן, כאפט אן שמערקען פאר די קלאפן און
שרייט אויס: היי, שמערקע, זיי נישט אזא צעליי-
גער! זע נאר איך זאל נישט צעשמעטערן דיינע
ביינער! ווילסט אויסכאפן דאס שטיקל ברויט
פון מיין מויל אבער... אבער נישט ביי יידלען!..

יראת הכבוד. זי פארשטעלט איר פנים מיט די
הענט און זאגט די „תחינה“. דוכט מיר ווי איך
הער בעת איר ליכט-בענטשן איר געוויין. מיין
מאמע וויינט אין דער שטיל. שטערן לייכטן אריין
אין סוכה מיט לאקנדיקע ליכטער דורכן אפענעם
פליגל.

הא, וויפל פרייד און הנאה בעת דער טאטע מאכט
קינדעס. מיר קינדער ענטפערן אמן. אזויפיל הנאה
בעתן עסן אין סוכה, בעתן בענטשן אתרוג, בעתן
שלאגן „הושענות“. אט באלד וועלן קומען די
„אשפיזין“ און די פרייד איז אין לשער.

דער גאריגאר פריילעכסטער יום-טוב שמחת-
תורה! די טאטעס גייען מיט די ספר-תורה צו
הקפות. איך גיי נאך נאך די הקפות מיט א פאן
אין האנט, אנגעשטעקט מיט אן עפעלע, אויסגע-
היילט אינדערמיט און אריינגעשטעקט א ברענענדיק
ליכטל. יידן זענען זיך משמח מיט גאטס תורה.
גייען טאנצנדיק אין די הקפות. איך, צוזאמען

איבער א גלאז. מזל טוב! מזל טוב! מען קושט זיך און מען ווונטשט זיך „מזל טוב“. ס'איז לעבעדיק-פריילעך. מחותנים לאזן זיך אין א „פריילעכס“. איינער פון די מחותנים שטעלט א פלאש בראנפן אויפן קאפ און לאזט זיך דערמיט אין טאנץ. ער שרייט: שפילט, כלומרים שפילט! מיט לעבן און געפיל! — ער פארגייט זיך אין געזאנג און פאכעט מיט א טיכל אין דער לופט. די שמחה אין אין לשער... די שטאט איז אויפ-געלעבט.

איך פארלאז די חתונה און קום ארויס אויף דער צענטראלע-גאס. קרעמערס מאכן שוין אויף די לאדנס. א טראסק פון די אייזערנע שטאנגען און שלעסער. אט אין שוין אפן גליקס געשעפט. נעבן אים בארזאמ'ס גרויסע אפטייק. קאנטאר-אויט-שעס שיד-געשעפט. צודיק'ס מאנופאקטור-געשעפט. קלייד'ס שיד-געשעפט. פאסמאנס פריזעריי. הער-מאנס קאוויארניע. מיאסניקס שפייז-געשעפט. גאדלס געשיר-געשעפט. און קעגנאייבער די רונדקעס. זאבראנסקיס און פלאטניקס רונדוק. די רונדקעס האבן א באזונדער יידישעלעך אויסזען. נידריקע. פארחלומטע. שטייען און קוקן אויס א קונה. איך גיי אריין אין זאבראנסקיס רונדוק און קויף א „מאראזשינע“. איך לעק די מאראזשינע און גיי ווייטער. גאס-אין גאס-אויס. איצט גיי איך אין דער ריכטונג פון סאכאלין. פונדאנען פירט דער וועג צו די דערפער. ליזשן, לישיץ, קארפילאווקע, סטרילסק, קאראסין, ליביקאוויטש און נאך און נאך דערפער ווו עס וויינען אויך יידן. א גלות בתוך גלות. אויך זיי די דארפישע יידן האפן פארלאזן א מאל אט די גלות-היימען. אייניקע יידן פון די דערפער זענען אריבערגעפארן אין סארנע און אין אנדערע שטעטלעך. אנדערע פארלאזן די דערפער און פארן מעבר לים. ווער קיין אמעריקע, ארגענטינע, קאנאדע און ווער קיין ארץ ישראל דורך פארשידענע וועגן און אומוועגן. זיי ווילן נישט וויינען צווישן גוים. כמעט גאנץ סארנע באשטייט פון אזעלכע יידן, וואס זענען אריבער פון דער סביבה אין שטאט אריין. אט איז משה דער טינער. אהרן טייך דער לישיצער. יענקל דער קארפילאווי-קער. משה און יחיאל פון קארפילאווקע. זישע דער סטרילסקער. זעליק קליגער פון טינע און נאך און נאך. ווער קען אויסרעכענען אט די אלע לויט זייערע נעמען!

באזונדערס די יוגנט. זי רייסט זיך אין דער וועלט. אנדערע לעבן מיט פארשידענע אידייען און ווארטן אויף א בעסערער וועלט. אייניקע גייען אויף הכשרה קיין קלאסאווי, באראכאווי און אנדערע הכשרה-פונקטן, און זענען עולה. א סערטיפיקאט איז דאס גרעסטע גליק. מען פארבינדט זיך מיט

שמערקע שפרונגט אראפ פון פייטאן און ביידע כאפן זיך שלאגן. „געדענק שמערקע, וועסט בא-צאלן טייער!“ שרייט יידל. עס פארט אן א דריטער בעל-עגלה. מישט זיך אריין אין סיכסוך און דערלאזט נישט זיך שלאגן. יידל כאפט זיך ארויף אויף זיין פייטאן. די בייטש טוט א פייף אין דער לופט. ער טוט פעסט א צי פאר די לייצעס און „וויא, שקאפע!“... א צעפלאשעטער פארט ער איצט פארויס. ביי דער באן איז רוי-שיק. טרעגער כאפן אויס ביי די פאסאזשירן די וואליזקעס און דער גערודער וואקסט אן. די בעלי-עגלות שלעפן די טרעגער מיט די וואליזקעס און ווארפן ארויף אויפן פייטאן. נאך זיי גייען בלית ברירה די פאסאזשירן. זייערע פנימער צעשטראלט, משמע מען שלאגט זיך איבער ווי...

אט זע איך צוויי בחורים. זיי טראגן וואליזקעלעך אין די הענט. זיי זענען יום-טובדיק געקליידעט אין שווארצע אַנצוגן. זייערע קעלנער געשטייפטע און די פנימער ראזירט. דאס זענען אנגעקומען חתנים זיך אנקוקן מיט כלות. ס'איז דאך חול-המועד סוכות, סאמע סעזאן ווען חתנים קומען זיך אנקוקן מיט כלות.

איינער פון די בחורים האט זיך אריינגעזעצט אין יידלס פייטאן: פאר צו בארמאנס אכסניה! יידל טוט א שמיס איבער זיין שקאפע און היידא. איך באמערק ווי צוזאמען מיטן בחור זיצט אויך דער באקאנטער שדכן נוח. דער פערד גאלאפירט און איך נאך זיי. איך פארשטיי אז בקרוב וועלן אויך פארקומען חתונות אין שטאט. יידישע טעכטער וועלן געבן גדן. עלטערן האבן געשפארט א לעבן אויף צו געבן גדן זייערע טעכטער, און טאקע א ביסעלע נחת.

א חתונה אין שטעטל. דער מחותן איז אנגעטאן אין אן אטלאסענער קאפאטע און זיידענער היטל. די מחותנתטע אין שווארץ-זיידענער קלייד מיט א פארוק אויפן קאפ. א גאלדענע קייט אויף איר האלדז. כלומרים שפילן. די שדכנים און בדחנים שמייען ארום. עס פעלן נישט דא אויך גענוג ארעמע לייט, קבצנים וואס זענען געקומען טועם זיין פון א שטיקל גוטן טארט און גאלדענער יויד. די כלה איז געקליידעט אין א ווייס קלייד מיט א ווייסן שלייער איבערן קאפ. זי זיצט אויף א ווייס-צוגעדעקטער שטול. די כלומרים שפילן. דער בדחן שטייט נעבן דער כלה און זינגט איר צו: „אוי כלהנא כלהנא וויין... דו ביסט דאך מלא חן... אין א מולדיקער שעה זאלסטו צו דער חופה גיין...“ די כלה זיצט און לאזט א טרער. די כלומרים הערן נישט אויף צו שפילן. אונטער-פירערס פירן די כלה צו דער חופה. זי קרייזט זיבן מאל ארום דעם חתן. „הרי את“ און א טראסק

נאָ. דא ביי אים האָט מיין ברודער געלערנט אין זיין תלמוד תורה. גלייך נאך נאכאזשניס שטוב געפינט זיך חיים גליק'ס אלייניצע. א הויכער שיינער ייד איז חיים גליק. ער שמייסט אים נאך פון פארטאג צוזאמען מיט זיינע זעקס טעכטער צווישן די אנגעשטעלטע פויערישע וועגנער געשפאנט אין אַקסן און פערד. דער הויף איז פארשטעלט מיט אַן אַ שיעור פויערישע פערדלעך. דאס זענען געקומען די פויערים אין דער אלייניצע צו קלאפן אויל פון סימיע. איך הער דאָס געקלימפערן פון דער אלייניצע. פויערטעס שטייען ביי די „באלייען“ און רייבן מיט די הענט די געמאלענע סימיע פון וועלכער עס טריפט ארויס דאס אויל און גיט ארויס מאקובע. דער אויל פארשפרייט א ספעציפישן ריח ביז דער סטאלאווע וווּ די פויערטעס רייבן די סימיע. אויך דא פילן זיך די שפורן פון אויל. די פאדלאגעס גלאנצן ווי מען וואלט זי אויסגע- גלאנצט מיט פאסטע. אפילו די ווענט האבן איינגע- זאפט דעם ריח פון אויל. איך זע חיים גליק'ס דריי זין, יינגען ווי די דעמבעס. זעקס טעכטער און דריי זין פארמאגט חיים גליק אַבער בלויז איינע פון זיי שרהל, איז אוועק אויף הכשרה און עולה געווען, מיט עליה ב'. ערשט אין יארן ארום איז אויך געקומען די צווייטע שוועסטער נאך פיל וואנדער-יארן.

איך פארלאז די אלייניצע און לאז זיך גיין צו דער „ברייטער גאס“. איך גיי פארביי נעבן קראמערס שטוב. די פרוי קראמער, א דיקלעכע פרוי מיט אַ גאלדענער קייט אויפן האַלדז און א ליטווישער אויסשפראך, גייט צו קאראסקן איינ- קויפן זעמל צו פרישטיק.

איך גיי ווייטער. אט זע איך משה בער דעם גלעזער. ער טראגט מיט זיך א קעסטל גלאז. משה בער דער גלעזער גייט שוין מיטן פרימאָרגן זוכן פרנסה. און נישט ווייט פון אים, גייט יענקל דער וואסער-טרעגער. ער טראגט אויף זיינע אַקסל אַ קאראמעסל מיט צוויי אַנגעהאַנגענע העמער וואסער. ער גייט געבויגן. איך הער זיין קרעכץ. די העמערס וואסער גרייכן כמעט דעם ערד-באָדן און דאָס וואסער גרייכן כמעט דעם ערד-באָדן און דאָס ווערן כמעט האַלבליידיק. יענקל דער וואסער-טרעגער פילט אַבער נישט. ער גייט און הערט נישט אויף צו קרעכצן פאר זיך. זיינע הויזן זענען נאָס אַבער ס'האַרט אים נישט. דער עיקר — פרנסה! איך בלאַנדזשע נאך אלץ איבער גאסן און געס- לעך. עס טראַגט מיר אן אומבאוועגליכער אומר. איך גיי איצט פארביי שניפערס שניידער-ווארשטאט. די פענצטער זענען מיטן אלולדיקן פרימאָרגן קיל- צעפראלט. די טשעליאדניקעס זיצן ביי די אפענע פענצטער, נייען און זענען פארטיפט ביים צווינגען א ליד.

א „פיקציע“ און מען פאַרט! אבי אוועק! אוועק קיין ארץ-ישראל! דאַרט אהין. אהין! עס קומען אַן בריוו פון הייליקן לאַנד. מען בויט דאַרט דעם ישוב. מען טריקנט זומפן און מען ליידט פון קדחת. מען קעמפט מיט די ענגלענדער מיט גייסט און שטאַרקן ווילן כדי אייסצוקעמפן אן אייגענע מדינה און זיין גלייך מיט אלע פעלקער. נישט זיין מער נע-יבד.

מיין שוועסטער איז איינע פון אט דער יוגנט. זי איז אוועק אויף הכשרה צוזאמען מיט נאך יוגנט. יוגנט פון סארגע, וויסאצק, דאמבראוויץ, זדאלבנאו, סטאלין, וולאדימירעץ און אנדערע שטעט און שטעטלעך, פון וואָלין און פאליעסיע. נישט איינמאַל זאָגט מיין טאטע מיט בענק- שאַפט: אַך, ווי דאָס האַרץ מיין גארט צו זען דאָס לאַנד פון די אבות!... איך געדענק ווי מיין טאטע פלעגט ביי די ווערטער פארענדיקן מיט א ליד: ווען איך וואלט געווען א פריגל פון וואלד / וואלט איך צו דיר מיין קינד אוועקגע- פליגן... / איך וואלט דיר אזוי ארומגענומען / און אויסגעקושט דינע שיינע אויגן...

איך שפרייט לאנגזאם איבער סאכאלין. ס'פאַרן אן פויערישע פורלעך. זיי פארן פון דאָרף אין שטאט. פירן זייערע סחורות צו פארקויפן. גענדז, תבואות, קארטאפּל, און האַלץ. יידן ציען דערפון חיונה. יידישע גלות-פרנסות!

איך קער זיך אים פון סאכאלין און קום אריין אין סאדאווע-געסל. דער זיגער איז שוין גיין. איך גיי לאנגזאם נאך מיין רוף, פארפירט אין מיינע טרוימען... איך גיי איצט מיט מיינע ביכער אונ- טערן אַרעם. איך גיי אריין דורך דער ספאָזשיוו- טשע-קראם צו מיין לערער משה יוז. איך באגריס זיך מיט זיין מאמע. אַ מיטלווקסיקע, גוטמוטיקע שיינע פרוי. מאמישע גוטע אויגן. איר פריזור איז געקעמט אין א „קובליקל“. פינף זין האט זי געבוירן: שלמקע, יאָסקע, דודל, חיים און מיין לערער משה יוז. דאָ אין א באַזונדערן צימער גיט ער אַפּ לעקציעס. ער נעמט מיר אויף מיט זיין גוטמוטיקן שמייכל. ער איז געקליידעט אין ווייסן ווי תמיד. זיין קאַפּ אין מיט אַ געקרייזלטער בלאַנ- דער טשוּפרינע און אויף די אויגן ברילן גערעמלט אין א טונקלער רעמל. משה יוז איז באקאנט אין דער גאנצער שטאט און סביבה אלס א גוטער לערער. ער באמייט זיך כסדר ארויסהעלפן זיינע תלמידים אין יעדער פארלעגנהייט בעתן לערנען. איך פאַלאז מיין לערערס שטוב און גיי ארויס אין גאס. אנטקעגן איז די שטוב פון אלתר פרץ. א קליין שטיבעלע. א פארווארלאזטער הויף. אַן גראַז און אַ בוים. נאכאזשני איז אַ דאָר יידל וואָס טראַגט תמיד קליינע ברילן אויף דער שפיץ

און סביבה. ער מאכט די בעסטע טשעטשאט-מעבל. איך פיל זיך מיד און בלייב שטיין נישטוונדיק ווהין ווייטער צו גיין. מיינע אויגן זענען ווי פארמאכט, אבער ווען איך קום צו זיך דערנעבן איך זיך גאר פלוצים שטיין ביי אן אלטן טויער.

גאר אן אנדער ווירקלעכקייט. חלום און ווייזע מישן זיך צוזאמען מיט אט דער ווירקלעכקייט. איך זע זיך שטיין ביים חולונער בית הקברות. איך בין צעטומלט. אין קאפ מישט זיך אלץ אין א געווייבל. וואס טו איך דא? הא, דערמאן איך זיך פלוצים, איך בין דאך געקומען אהער אויף קבר אבות...

נאך איידער מיינע פיס טרעטן ארויף אויפן הייליקן ארט דערהער איך דעם, „אל מלא רחמים“, וואס דערטראגט זיך צו מיר פון צווישן די מצבות. פאר מיינע אויגן נעמט שווינדלען. ארום און צווישן די מצבות פלאטערן דא פארשידענע געשטאלטן. זיי זענען מיר אזוי באקאנט. זיי הויערן אויף די קברים באוואקסענע מיט גראזן. אין חלל הערט זיך דאס טרילן פון פייגעלעך גלייך ווי זיי וואלטן באגלייט עמיצן צו אייביקער רו...

ערגעץ אנדערש ווייט-ווייט, זע איך הנעוודיקע יידישע טעכטער, מיט לאנגע צעפ און פינקלדיקע שווארצע אויגן. יידישע יינגע שיינע בחורים. יידן אין טליתים. מאמעס מיט תחינות אין די הענט. רבנים מיט הדרתדיקע פנימער און סתם עמך, גוטע יידן וואס בלאנדזשען איצט ארום דא אין דער אייביקער שטילקייט. אלע מיט אויסגעבלייכטע פנים מער. אנדערע האלטן זיך אויף שטעקנס. שלייכן ארום מיט לעצטן אטעם-ציג. זייערע אויגן זענען אויסגעלאזשן פון תפילות און טענות צום רבונ' של-עולם. דאכט זיך מיר אז איך הער ווי זיי רופן אים, דעם רבונ' של-עולם, צום בית-דין-של-מעלה...

מיינע פיס ציטערן. מיט שטרויכלדיקע טריט זער-גענטער איך זיך צו א גרויסע מצבה. דאס הארץ פלאטערט מיט שטומען וויי. הייטכן? גאט מיינער, ווהין האב איך פארבלאנדזשעט? איז עס גיט קיין טעות? קיין חלום?

איך לייען די ברענענדיקע אותיות אויסגע-קריצטע אויף דער מצבה, אז דא... דא זענען גע-בראכט געווארן צו אייביקער רו סארנער יידן און פון דער סביבה. איך פאל-צו צו דער מצבה. איך בלייב שטיין מיט א געבויענעם קאפ ביז... ביז איך ברעך אים אין א שלוכן-געוויין. מיינע ליפן מורמלען שטיל: רבונ' של-עולם! הייטכן? נאך דער גרויסער שריפה וואס האט ארומגעכאפט גאנץ וואלין או פאלעסיע איז געבליבן גיט מער ווי נאך אט דער שטיין? הייטכן? — דא זענען צוזאמען מיט זייער געדעכעניש אויך געבראכט

איך בלייב שטיין. איך הער ווי זיי זינגען אזוי מעלאדיש-נאסטאלגיש. איך פארנעם יעדעס ווארט פון די לידער: „מיט שווערע פארהארעוועטע הענט / איז דער האמער ווי פון אייזן געשמידט... אונדזער רינג... אונדזער רינג / איז דער ארביי-טער-רינג...“

די געזאנגען זייערע צעטראגן זיך העט ווייט איבער שטאט און דאך. איך גיי ווייטער. איך בין ביי דער שניידערקע בעגון. דא זיצן מיידלעך און נייען. א געקלאפעריי פון די גיי-מאשינען. די מיידלעך זינגען: „איך גיי בייטאג, איך גיי ביינאכט / קיין חופה-קלייד זיך נישט געמאכט... / וואס קומט מיר ארויס וואס איך גיי?...“

נישט ווייט געפינט זיך צופריקס שוסטער-ווארשטאט. גיט קיין פשוטער שוסטער איז צופריק. ער שרייבט אויך לידער און טרוימט וועגן פרייהייט, וועגן „גלייך אויף גלייך...“. צופריק זיצט ביי דער אפענער טיר, כמעט ביים טראטוואר און ברומט אונטער שטיל א לידל. עס פארכאפט מין אויער און איך בלייב ווידער שטיין. ער זינגט: „אי העמערל, העמערל קלאפ! / דער איינציקער שפייזער ביסטו!... / אי העמערל, העמערל קלאפ גיך! / ביז מארגן מוז פארטיק שוין זיין / דער גבירינטעס טאכטערלס שיד!...“

איך קום ארויס אויף דער טשעציעגא-מאיא-גאס. דער מארק איז דא איבערפולט מיט פויערן. ווייבער זוכן ביי די וועגענער מציאות. גייען פון פורל צו פורל. איך גיי לאנגזאם צווישן זיי, טריט ביי טריט און גיי פארביי כיילעס שניט-געשעפט. כיילע שטייט מיט אויפגעלייגטע מאמישע הענט און קריגט זיך ארום מיט א שכנה וואס האט אויסגעכאפט איר'ס א קונה...

אט דערהערט זיך דאס געקלימפערדי פון א קוזניע. כמעט אינמיטן דער גאס שטייט א קליין שטיבעלע און דערנעבן א קוזניע. דער שמיד ווושטשינא שטייט און שמידט אן פידקאוועס צו א פערד וואס דער פויער האלט בייט קאפ.

נעבן דער קוזניע געפינט זיך בערלינסקיס שטוב. אן אלט רואנירט שטיבל. דאס שטיבל איז פאר-דינגען צום „החלוצ הצעיר“. מיר, יוגנטלעכע קומען אהער יעדן אונט טאנצן הויראס און זינגען „אנו עולים ארצה“.

הא, וויפל פרייד און האפנונג גיבן אונדז צו אט די ווערטער! די מדריכה פון החלוצ רחל גראווער קלערט אויף דעם באדייט פון הכשרה און פון עליה. האפנונג און טרוים!

איך קום כמעט צו דער ענדע פון דער שטאט. דא געפינט זיך שניידער'ס סטאלעריי. שניידער רעכנט זיך אלס דער בעסטער טישלער אין שטאט

טרוימען, זייער טרויער און פרייד, זייערע גישט אויסגעלעבטע חלומות געבראכט געווארן צו אייבי-קער ר' איך הער דעם אפקלאנג פון צווישן די מצבות, אדער ווי א בת-קול פון הימל ענטפערט מיר: יא, יא, אז וויי איז צו אונדז, זייער טרוים איז פארווירקלעכט געווארן! — — —

פון סארנער פאלקלאר

זיך געדרייט הושנא רבה מיט די אתרוגים און לולבים, און ביי „אנא ד'“ פלעגן זיי טרייסלען אין אלע זייטן און דערנאך אופהויבן די אויגן צום ריבונן של עולם.

א נייגעריקער צו וויסן וואס זענען די כוונות פון דעם, בין איך צוגעגאנגען צו ר' יוסל משיח, וועלכער איז געווען אונדזער שכן און מיט וועמען איך האב זיך געפילט גאר היימיש און אים א פרעג-געטאן וואס איז די כוונה פונעם טרייסלען אין אלע ריכטונגען דעם לולב.

א קניפ טוענדיק מיר אין באק האט ער שמייכלענדיק געזאגט:

„דעם רבי'ס און אנדערע חסידישע כוונות ווייס איך נישט, אבער מיין כוונה איז: איך קום בערלען געלט און כ'קום שמערלען געלט, כ'קום פייבישן און כ'קום געצלען, כ'פארהאפן אבער צו דיר, גאטעניו — זיי אלעמען אפ-געבן!“

★

נאר פון דעם שטעטל... יענקל דער מוליאָר, וועלכער איז געווען באוואוסט אלס ווערטל-זאגער אין שטאט, ווען ער האט חתונה געהאט צום פערטן אדער פינפטן מאל און גענומען א יידענע פון צווייטן שטעטל, האט נאך דער חופה זיך געווענדעט צו זיין גייער באשערטער און איר געזאגט:

„אז דו וועסט זיך האלטן גוט, וועל איך אלעמאל נעמען נאר פון דיין שטעטל!“

★

צווי געריכטן. אין א טארנער מש-פחה איז דאס ווייב געווען באוואוסט פאר א גישט געהויבענער באלעמאסטע.

איינמאל איז געווען ביי זיי אן אורח אויף שבת און אין דער יוד זענען ארומגעשווימען א פאר פעדערלעך. נישט ווילענדיק באליידיקן זיין פרוי אבער דאך איר אויפמערקזאם מאכן, האט דער מאן זיך געווענדעט צו איר בזה הלשון:

„כ'בעט דיר, שרה לעבן, אויף ווייטער דער-לאנג מיר דאס עסן אין צווי געריכטן: פעדערן באזונדער און יוד באזונדער!“

געווארן צו אייביקער ר' זייערע טרוימען און חלומות? די חלומות פון אזויפיל טאטעס און מאמעס, יינגע בחורים און טעכטער? פרייד פון קליינע, אומשולדיקע קינדער?

יא, זייערע טרוימען זענען פארווירקלעכט גע-ווארן!... דא אינטער דער מצבה זענען זייערע

משה יוד

מלקות, אין סארנער, „סטאלינער שטיבל“ פלעגן די חסידים זיך נוהג זיין ערב יום-כיפור — מנחה צייט און נאכדעם ווי זיי פלעגן צעטיילן אין די „קערות“ — זיך אויסשפרייטן אויף היי, וואס אין געווען אין צפונ'דיק ווינקל פון שול (כי מצפון תפתח הרעה) און דער שמש האט „מכבד“ געווען מיט „ארבעים חסר אחת“ (39) מלקות.

דער איינציקער וואס האט אויסגעמייסט די מלקות איז געווען ר' יהושע דער מילכיקער, א ייד מיט אן הדרת פנים, וואס איז געווען אין אמעריקע עטליכע יאר, און צוריק קומענדיק האט ער צום צווייטן אדער דריטן מאל חתונה געהאט מיט א יינגער בתולה.

אויף דער באמערקונג, אז ער האט נאך נישט מקבל געווען קיין מלקות, האט ער געענטפערט: „ס'איז מיר שווער אויסהאלטן פול מיין איין פסח'דיקע מלכה, איז דארף איך נאך דעם שמש'ס 39 מלקות?“

★

ביים-באם. אין סטאלינער שטיבל האבן נישט געפעלט קיין שמחות, ווי ס'פאסט פאר חסידים, און ס'איז געווען שמחות בעת וועלכע מען פלעגט זיך משמח זיין און מיטהעלפן מיט א זמר'ל יעדן מאל העכער און שטארקער — ביים באם, ביים באם, בא-א-א-ים.

דער איינציקער וואס איז געשטאנען אין א זייט און נישט מיטגעריסן געווארן מיטן ניגון איז געווען דער מתנגדישער מלמד ר' מרדכי איידלשטיין, א יודע זמר, און זיין זון בנימין, וואס איז אין סארנע געווען באוואוסט אלס א יודע ניגן.

איינמאל, ארום חצות, בין איך צוגעגאנגען אים פרעגן וואס איז די סיבה פון זיין שווייגן, האט ער מניה וביה א זאג געטאן: „זיי, די חסידים, דארפן נישט מיין ביים-באם, ס'איז דאך דא, קינד מיינס, א בפירושער פסוק: זה השער לה' צדיקים יבואו בו ופושעים יכשלו בו...“

★

פארוואס מען טרייסלט דעם לוי-לב. א. שטארקן רושם פלעגן מאכן אין שול, סוכות צייט, די חשובע בעלי-בתים וואס האבן

יעקב עלבירט

א בריוו פון ניו-יורק

דיקע" אויב שוין קריטיק — איז נאך זעלבסט-קריטיק.

אביעקטיוו גערעדט איז דער צוזאמענקום אין היכל געווען וויכטיק און אפילו אימפא-זאנט, ווייל אין דער צוקונפט וועט עס משפיע זיין אויף די באציאונגען צום היכל יהדות ווהלין אין גבעתיים, ווייל עס איז עפעקטיוו ארויס-געבראכט געווארן די וויכטיקייט פון פארשי-דענע אקטיוויטעטן אינעם היכל. צווישן אנדע-רע, דאס פארוואנדלען אים (דעם היכל) דורך „יד ושם" אין א אקאדעמיע פון לערנען און פארשן די געשיכטע פון דער שואה.

יא, וועגן דער רשימה פון חברים וואס האבן זיך באטייליקט אין דער אמעריקאנער דעלע-גאציע. אויף אונדזער אינציאטיוו זענען גע-קומען דעלעגאטן פון מאנטרעאל מיט יצחק סיגעל פון טארטשין בראש; דעלעגאטן פון לאס אנדזשעלעס מיט זייער פארזיצער סעם און פרוי ליטוואק בראש. די דעלעגאציע פון דער ניו-יארקער פעדעראציע איז באשטאנען פון 41 פערזאנן. א חוץ ד"ר אברהם גודמאן מיט זיין פרוי און אהרון זיגעלמאן מיט זיין משפחה, האבן אין אונדזער דעלעגאציע זיך אויך באטייל-ליקט וויצע-פרעזידענט נתן און גיטל איגר; וויצע פרעז, פאל און בעלא זאפראן (אגב, בעלא איז גיזבר פון דער פעדעראציע); וויצע פרעז. אברהם און שרה קאטער; פינאנס-סעק-רעטאר משה און העלען בעלל; רעקארדינג-סעקרעטאר מאיר און צילה ראטמאן; רעוויז-רערן רחל און ראליף אקסעלראד (מיט 2 קינדער); אדוו' אברהם און קלער אקסעלראד מיט זייער אייניקל אביבה; רעוויזערין סאגיא און משה רעזניק; אננא און לואי בערנשטיין; גערטרוד און לעאן צירולניק; אידא אלפערין; אסתר קעסלער (אהרן זיגעלמאנס מוטער); ווערא און וויקטאר ליכטמאכער; סאפיא און חיים ריימאן; שריתה און קארלוס טענענבוים; פערל און גינדל סאפאזשניק; רוינע שנול; בעסי און סידני קראוסער מיט זייער אייניקל קענעט און מיין ווייניגקייט.

רות, כוועל דיך בעטן איבערגעבן דעם בריוו פריינט ליבנה, אפשר וועט ער אים נוצן ווי א „בריוו אין רעדאקציע".

א גרוס אלע ידידים פונעם איגוד און היכל.

טייערע רות,

א דאנק פאר דיין בריוו אין וועלכען דו ביסט מיר מבשר אז איר האט באשלאסן ממשיך זיין ארויסגעבן דעם ילקוט. און אז דו שרייבסט „היום קצר והמלאכה מרובה" — ענטפער איך „ברוך אומר ועושה". דאס דער-שיינען פון א נייעם ילקוט וועט זיין פאר אונדז א דערפריינג. מיר באטראכטן דאך כסדר דעם ילקוט ווי א ווירקזאם פארבינדונגס-מיטל צווישן וואלינער יידן ווו זיי זאלן ניט זיין און אז מיר זאלן זיך געפונען איינער דעם צווייטן. איז זאל זיין מיט מזל. איך פערזענ-ליך בין דאנקבאר יעדן איינעם וואס ליגט צו א האנט דערצו, און ווי א זעלבסטפארשטענ-דליכקייט, אין דעם מאמענט טראכט איך וועגן חבר נ. ליבנה.

ביין דער געלעגנהייט וואלט איך געוואלט מאכן עטליכע באמערקונגען וועגן אונדזער צו-זאמענפאר אין דעם נאך-וואס פארגאנגענעם זומער (יוני). ליידער פארשטייען מיר זיך ניט א ביסל אין עטליכע הינזיכן. דאכט זיך, מיר רעדן נאך אלע דעם זעלבן וואלינער יידיש, דאך מאכט זיך אז ס'שווער זיך צענויפ-רעדן. ווייזט אויס אז די ספעציפישע באדינונגען פון אונדזערע וויין-ערטער, צייט און לעבנס-שטייגער זענען גורם דערצו. איך וויל גלייך צוגעבן אז ס'געווען א טעות פון מיין זייט באשטיין דווקא אויף אן אזכרה פונעם אלטן שניט. אין ניו-יארק, ווי אויך אין אנדערע גרויסע יידישע קהילות אין אמריקע ווי אין אנדערע לענדער, אויסער ישראל, זענען די און-כרות פאר די קדושים פון דער שואה, די שטארקסטע און וויכטיגסטע געשעעניש וואס פאראייניקט יידן און איז אויך די בעסטע ווירק-זאמע אנרגעגונג פאר הילף פאר מדינת ישראל. עד היום. אבער ווייסט אויס אז ווי גוט און וויכטיק זענען אזכרות אין גלות — אין ישר-אל זענען זיי ניט קיין „סחורה". אפשר דער-פאר ווייל אין ישראל לעבן א סך איבער טראג-געדיעס פון פארלירן כסדר יינגע לעבנס, זינט דער צייט פון אויסקעמפן די מדינה און די כסדרדיקע קאמפן פאר פארטיידיקונג. די טעכ-נישע צוגרייטונג האט א ביסל אונטערגעהינקט און איך נעם זיך ניט ארויס פונעם כלל „שול-

ישעיהו קיפניס

א בריוו פון לאס אנדזשעלעס

אונדז אלעמין? מיר דא, יעדנפאלס, זענען זייער פאראינטערעסירט אין זיין אויסגאבע און מיר וועלן טון מיט אלע כוחות כדי אים אונטערשטיצן.

ביטע, שרייב אונדז באלד אויב אזא פראג-
יעקט איז אויפן טאג-ארדנונג. מיר ביינקען
ממש נאך אזא אינפארמאציע. ניט נאר מיר
וואלינער און וואלינער שארית-הפליטה; מיר
דארפן עס אויך פאר אונדזערע קינדער. פאר
די קומענדיקע דורות. מיר ווילן ניט אז דאס
אויסמארדן א עלפט פון אונדזער פאלק זאל
ווען ס'איז פארגעסן ווערן. פאר אונדז, יעדער
נייער ילקוט פלעג זיין א הייסער רוף טון אין
דעם הינזיכט.

מיר זענען זיכער אז דו וועסט ווייטער
אנגיין מיט דיין שיינער ארבעט פאראייניקן
דאס וואלינער יידנטום וואס איז אומגעקומען
על קידוש השם, אבער איבערגעלאזט רייכע
גייסטיקע אוצרות פארן יידישן פאלק.

און פאר דאס אלץ — אנהארציקן יישר כוח!

ליבער פריינד ליבנה,

די יארן לויפן שנעל. אין אמת'ן געזאגט
געדענק איך ניט דאס יאר ווען כ'האב צו דיר
געשריבן. עס טוט מיר באמת לייד. אין לעבן
קומען פאר אזויפיל סיורפריזן! טרויעריקע זכר-
רונות, געזונט, מלחמה-דאגות... גיי מאך א
קאנטראקט מיטן ריבונ-של-עולם!

די וואך זענען צוריקגעקומען די חברים פון
אונדזער וואלינער פארבאנד אין לאס אנדז-
שעלעס, וואס האבן גענומען אנטייל אינעם
צוזאמענפאר-יזכור דעם 5טן יוני ד.י. אין היכל
והלין אין גבעתיים. אויף דער פארזאמלונג
וואס מיר האבן אפגעהאלטן האבן מיר, צווישן
אנדערע, באשלאסן זיך אנפרעגן ביי אייך וועגן
ווייטערדיקן דערשיינען און עקזיסטענץ פונעם
ילקוט ווהלין. מיר פארשטייען אז די פינאס-
סיעלע באדינגונגען זענען געווען די הויפט-
סיבה פון אפשטעלן דאס ארויסגעבן פונעם
שיינעם, טייערן פאר אונדז, זשורנאל. פאר-
וואס, באמת, זאל ער ניט דערשיינען אויך
ווייטער? צו איז עס באמת אזוי שווער פאר

דברים שנאמרו בכנס העולמי של יוצאי ווהלין בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים (כ"ב-כ"ג בסיון תשמ"ג — 5-6.6.83)

מדברי יו"ר האגוד, עו"ד נחום פלדמן

אחד מאתנו זוכר את בית אבא הישן, ואת המ-
סורת היהודית ומוכן, לפיכך, לתרום רבות ל-
הנצחת המורשת המפוארת הזאת.

כל שאנו מבקשים מכם הצעירים, זו הבנה
לפעולות שאנו עושים והמשך הקשר, שאם
לא כן — למי אנחנו עמלים?

אנו מצפים אפוא מדור ההמשך לא לנתק
את השרשרת ולראות עצמו כחלק בלתי נפרד
מהמורשת המפוארת של האבות. זה יעזור גם
שלא להיטמע בין הגוים, זה יחזק את הקשר
לעם היהודי ולארץ ישראל וזה יוסיף לנו בטחון
שעמלנו לא היה לשוא.

אנו מתכוונים להשיג מטרה זו ע"י הקמת
קרן למפעלי תרבות ומלגות והוצאת ריבעון
וספרים. הקרן תעודד מחקרים על חיי היהודים
ברחבי ווהלין, על תקופות הפריחה והכליון.
הקרן גם תעניק סטיפנדיות לתלמידים מוכ-
שרים שהנושאים הללו קרובים לליבם ומוכנים

אני שמח וגאה, בשם הנהלת האיגוד לארח
את כולכם בבית הזה ששם קדושי ווהלין ויהדות
ווהלין כולה נקרא עליו לארח את אורחיו ה-
נכבדים והיקרים מארצות-חוץ היושבים אתנו
כאן ואת חברינו הישראלים מכל הארץ. קהילות
ווהלין הקדושות והטהורות היו עריסות הינקות
והילדות והנעורים של כולנו ובוודאי שהן חקו-
קות בלבנו לעד. והנה, מה טוב ומה נעים
להפגש לעתים מזומנות ולשבת אחים גם יחד.
ואין זו מליצה כלל.

...תרשו לי גם לומר כמה מלים לצעירים
שבינינו שלא עברו את כור ההיתוך של הגולה
ורואים עצמם מנותקים מההיסטוריה שלנו
אפילו זו הקרובה ביותר, שבסך הכל 40 שנה
מפרידות בינינו לבינה.

איננו יכולים לדרוש מהם שהנושאים הקשו-
רים בהנצחת יהדות ווהלין יהיו קרובים לליבם
כפי שהם קרובים לליבנו אנו, ההורים, שכל

להעמיק חקר בהם, בכל שפה שהיא.

אנו מזמינים אתכם להמשיך בקשרים עמנו לבוא להתארח בבית הזה ולהתייחד עם זכר יקיריכם.

אנו מודים למשפחת זיגלמן מלובומיל שתרמו ביד נדיבה להשלמת אולם ההתייחדות ומקדמים בברכה את ילדיהם שהגיעו במיוחד מאנגליה להשתתף עמנו באירוע זה. את מר גודמן שמוצאו מהעיירה הקטנה ריצב, שזו לא הפעם הראשונה שהוא בא להתארח אצלנו ולקחת חלק פעיל בפעילותנו הציבורית. מר גודמן נענה בעין

יפה לכל קריאותינו ועדיין ידו נטויה לבוא לעזרתנו. ואני מעלה על נס את פעילותו הציבורית הברוכה של מר יעקב אלברט שעשה ומוסיף לעשות רבות למען המטרות המשותפות שלנו. עומד אתנו בקשר מתמיד וחי את כל הבעיות המעסיקות אותנו ואף מבקר אותנו לעתים מזומנות.

ולכל האורחים שבאו אלינו מרחבי ארצה וקנדה — ברוכים תהיו. מי יתן ונראה אתכם בתוכנו הן כאורחים, הן כתושבים עמנו, ב"מדינתנו ישראל.

מתוך דברי השר אליעזר שוסטק

אלה ששיננתי אותם בצעירותי, מלווים אותי לאורך דרכי.

הגהירה לתנועה הציונית ברחבי ווהלין היתה נחלת הכלל, ובני גוער מערים ועיירות מרחבי ווהלין היו מאוגדים בתנועות ציוניות על כל גוני הקשת כשמטרה משותפת אחת היתה להם — הגשמת האידיאלים הציוניים.

חבלי הקליטה של בני ווהלין בישראל, שרובם עלו מנימוקים אידיאולוגיים כשהשפה העברית שגורה בפה, היו יחסית, קלים, שכן הם הכשירו עצמם בקיבוצים שהיו פזורים ב"ערים ובעיירות בווהלין לעבודת כפיים ועמל. אינני מקורב במיוחד לפעולות האגוד של בני ווהלין, כי עיסוקי האחרים גוזלים ממני את רוב זמני, וזו היתה הזדמנות בלתי חוזרת בשבילי לשמוע, ולו במעט, על פעילותכם. חוויה מיוחדת היתה לי לבקר בהיכל זה, המשמש בעת ובעונה אחת את מטרות יד ושם באיזור זה ומהווה גם מוזיאון בועיר אנפין.

שמעתי על הקרן ומפעלי התרבות ומלגות שאתם עומדים לייסד ולא נותר לי אלא לברך אתכם על יוזמה ברוכה זו שמטרתה להקנות תורה ולהרבות דעת, וכלום יכולה להיות מטרה חשובה מזו בימים אלה?

...אינני יודע אם לדורות הבאים של בני ווהלין, שלנו כאן בישראל ושלכם בפזורה, תהיה שפה משותפת כפי שהיא קיימת בין יוצאי ווהלין על קהילותיה השונות והמגוונות, וכשאני אומר „שפה משותפת" אינני מתכוון דווקא לשפת היידיש שהיתה שגורה ועדיין שגורה בפי כל בבית הישן, כי אם למנהגים, ליחסי אנוש, לחמימות ולנכונות לבוא לעזרת הזולת. במילים אחרות, לאופי המיוחד שהוא נחלתם של בני ווהלין, למרות שמרחק של שנים מפריד בין הבית הישן לבין ימינו אלה, שבמרוצתם הגיעו רבים לבינה ולגבורה ולהם בנים, נכדים ונינים. אף על פי כן נותר חוט השני הזה המחבר בין יהודים שמוצאם מחבל ארץ זה.

אכן, הרבה מאוד מגדולי עמנו, תלמידי חכמים מפורסמים, משוררים, סופרים ואמנים מוצאם מווהלין: המהרש"א, ה"ט"ו, הש"ך, ה"מגיד ממזריץ', בעל התולדות, ר' פנחס'ל מ"קוריץ, ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב ועוד ועוד מזה, והריב"ל, גוטלבר, גולדפאדן, ביאליק, פייר-ברג, למדן, סיגאל, לוצקי מזה. ועוד ועוד.

אני כשלעצמי רכשתי את הגירסה דינקותא שלי בישיבה של העילוי מפולטבה — וווהלין שבעיר קוריץ ויצקתי שם מים על ידיו של רבי פנחס'ל הידוע. אין תימה, אפוא, שנכסי רוח

(המשך דברי יתר המשתתפים יבוא)

נחום פלדמן

על נעדרים ז"ל

משה בורקו איש הרוח, היוזמה והביצוע

רועים בהיכל ווהלין היה מופיע בהם ומשכנע ומרשים את הקהל בנושאים שונים ומגוונים. וכך, כל אימת שהיה מופיע לשירות האיגוד בהיכל ווהלין היה מביא עמו ציוד רוחני בין אם מפרי עטו שפורסם אי פעם בעבר בין אם מדברי אחרים, שסבור היה שמעניין הכלל הם. גם בדיחות היה מחבר, בעיקר בדיחות פוליטיות, שסיפר אותן במומחיות ובלהט.

גם בקרב ציבור הקשישים שבבית האבות הוא הפיץ תורה, בין בשיעורים בתלמוד בערבי שבת וחגים ובין בשיחות מענייני דיומא. היה דואג להוציא את הקשישים להצגות תיאטרון וקונצרטים והיה מביא לפעמים אמנים לתוך בית האבות.

בפתיחת הכנס של יוצאי ווהלין ביום ה-5 ביוני דהאידינא, כשישב על במת הכבוד, החליף דברים עם שר הבריאות ואתי, התבדח כהרגלו ואף הכין נאום קצר מאולתר, אולם לא היתה השעה כשרה לכך. כשהיו מזמינים אותו לבמה, היו מכנים אותו זקן חברי ההנהלה וחששנו שמא ייפגע מכך, אך הוא קיבל את זה ברוח טובה: „וכי מה יש לדבר, הרי זו האמת!“

האתגר האחרון שלו שהוא היה אחד מיוזמי, היה הקמת קרן למפעלי תרבות וסטיפנדיות וחידוש הוצאת הילקוט כרבעון. למטרה זו הוא ביקש לתרום חלק מרכושו ולייחד קרן הנצחה על שם רעייתו ועל שמו, אולם הוא מת מיתת נשיקה ולא זכה להוציא את הרעיון לפועל בחייו. חבל על דאבדון ולא משתכחון.

בקרב הנהלת האיגוד של יוצאי ווהלין ביש-ראל התרגלנו במשך עשרות בשנים לראות במשה בורקו ז"ל חלק בלתי נפרד מהמוסד הזה. האדם הפעיל והמפעיל והמתמודד באתגרים ולוחם על עקרונותיו. יכולת שלא להשלים עם דעותיו והיו דברים מעולם, אולם דבריו, שבי-הגיון, היו נשמעים תמיד בנחת גם אם לא תאמו את דעות האחרים. הוא היה אדם נשוא פנים ונמנה עם הנושאים בעול האיגוד. במשך תקופה מסויימת היה יו"ר האיגוד ועשה רבות כדי להשלים את ההיכל וכדי לצקת בו תוכן.

משה היה איש משכיל ומעמיק חקר במקור-רות היהדות. היה שופע אמרות מדברי חז"ל ו-אנשי תורה ורוח בכל הדורות. היה ציוני נלהב ועשה רבות בשירות העם במולדת בין אם בהפצת הרעיון הציוני ובין בסלילת הדרך ליהודים לקראת עלייתם וקליטתם בישראל. הוא גם לא משך ידיו מחינוך ותרבות ואפשר לומר עליו שהפיץ תורה ברבים. כל אימת שהיו אי-

הדודה חיה זמיר, הישראלית האידיאלית

בשחר ילדותי התחנכתי בגן הילדים, מוסד לתפארת, שהיא יסדה וטיפחה בעיירה. בימים ההם לא קראו לגננת בשמה הפרטי ואף לא בתואר גננת כי אם „דודה“ וכך דבק בחיה התואר „דודה“ לכל ימי חייה.

את כל מרצה הוציאה לטיפוח המוסד החינוכי שלה שהתנהל על טהרת העברית והחליף בראשית שנות השלושים את „החדר“ המיושן. המ-עטים מבין תלמידיה וחניכיה שנותרו לאחר ה-שואה זכרו לה חסד נעוריה והתיחסו אליה בכבוד ובדרך ארץ.

השאיפה לשלמות, לא לעשות חצאי דברים ולעשות הכל בלב ונפש, תכונות אלו ליוו את חיה כל הימים.

הדודה חיה הקנתה לי את ערכי החינוך ה-ראשונים.

חיים ולהוקרה. וכך גם בעת ששרתה בחיל הרפואה במלחמת העולם הראשונה... חיה אהבה את הארץ בכל מאודה והיתה שייכת ל"איכפתיניקים". היה איכפת לה אם הדברים התנהלו שלא בצדק והתמרדה כנגד אנשים המנצלים מעמדם לתועלתם הם או שאינם ממלאים ביושר את תפקידיהם וגינתה אורח חיים בזבזני שראתה בו סכנה למדינה ולחברה. דעותיה ורעיונותיה אלה העלתה בכתב. ואלה דברים שיש בהם הגיון רב ותבונה הנובעת מנסייון-חיים עשיר.

יהודה (לייבוש) רבר, האיש שמשכמו ומעלה

חיל האקציה, אשר בשביל רבים, שלדי אדם מויר-רעב ומושפלים, היה זה אולי המוצא האחר-רון מהסבל הרב שהיה מנת חלקם.

לא יפלא, אפוא, ששוב לא היה כוח התנגדות אצל רוב האנשים שרוכזו בקסקטין הצבאי ורובם ביקשו לעצום עיניהם כדי לחטוף תנומה אם כי לא היה להם ספק מה יקרה בבוקר, עם הגץ החמה.

אולם לא כן יהודה. הוא סרב למסור את נפשו לשטן. הוא חיפש דרך איך למלט את נפשו, איך לקפוץ אל מעבר לגדר התייל הגבוהה, לכך היה דרוש גב. פשוטו כמשמעו, גב של אדם שיתן לו לעלות עליו, כדי להגיע לחופש. והנה נמצא לו "גב". גבו של משה-אייזיק מהכפר ביסטריץ.

...שאלתי את משה-אייזיק אם יתן לי לעלות על גבו והוא הסכים במנוח ראש, וכבר הייתי על גבו. רגלי האחת היתה מעבר לגדר כשהתחילו המיליציונרים לצעוק עלינו. הרוצחים ראו הכל לאור הלבנה שלמרבה הצער והכאב האירה פניה למרצחים והאירה את כל הסביבה והם התחילו לירות, ומשה אייזיק הנמיך קומתו ואני נשארתי תלוי על הגדר, כשרגלי האחת מעברה השני והרוצחים יורים — שמעתי אנשים צועקים: "לייבוש תלוי על הגדר ואינו יכול לקפוץ!" התחלתי בכל כוחותי להתנדנד והצלחתי להעביר גם את הרגל השנייה, אך קרש שבגדר נתפס בחגורת מכנסי ונשארתי תלוי מעברה השני של הגדר. עד היום נבצר ממני להבין מהיכן בא לי הכוח לקרוע את החגורה תוך שניות ספורות תחת מטר יריות. עלו בליבי הרהורי חרטה על שלא נפרדתי לשלום מיקירי או שלא נשארתי עמם. אך הרצון להימלט והתקווה להישאר בחיים לא הותירו לי זמן רב לחשוב וכשהרגשתי עצמי חופשי, התחלתי לרוץ בשארית כוחותי..."

לייבוש היה בזמנו פעיל בתנועת גורדוניה,

אשה קטנה זו נראתה לי תמיד כענק רוחני. אורח חייה הצנוע, נועם הליכותיה, כנות ויושר ויחס חם לזולת — היו מסימני ההיכר שלה — ונר לרגלי תמיד.

גורלה לא שפר עליה, לא הצליחה להקים משפחה, חייה היו חיי עמל קשים אך בכל ילד שטיפלה בו ראתה כאילו היה ילדה היא, וכך היו לה ילדים הרבה שאהבה אותם בלב ונפש. אך בזה בלבד לא סגי. היא עבדה גם בחקלאות, בחלוקת חלב, כאחות בבית חולים, כפקידה, ועוד כהנה וכהנה ותמיד זכתה לשב-

קשה להשלים עם המחשבה שיהודה (לייבושקה) שוב אינו בתוכנו. הלך מאתנו אחד שהיה משכמו ומעלה מכל השרידים של הקהילה הקטנה שלנו, קהילת יוצאי לודוויפול בישראל. ראוי יהודה-לייבושקה שישמש דוגמה ומופת לרבים מאיתנו באישיותו, ביחסו הלבבי לזולת ובמסירותו ובדבקותו במטרות נעלות, אותן טיפח מאז שחר נעוריו.

אוד מוצל מאש התופת היה. לעולם לא נשכח כיצד הוא בא אלינו מגיא ההריגה, פשוטו כמשמעו, זו עובדה שאין להכחשה והיא חקוקה בדם ליבו בספר הזכרון של לודוויפול שיצא לאור לפני כ-17 שנה.

במבוא לסיפור המזעזע על הינצלותו מגיא ההריגה כותב יהודה בין השאר: "אני מרגיש מועקה בנפשי שנמלטתי ואת יקירי השארתי בגיא המוות. חלומות זוועה פוקדים אותי מדי לילה עד היום. רוב החלומות הם מתקופת הכיבוש הנאצי, כשמרצחים גרמנים ואוקראינים מ'קיפים אותי ללכדני, אולם אני מצליח להמלט'."

בלילה שקדם להשמדת יהודי העיירה (י"ב באלול תש"ב — 1942) רוכזו כל יהודי העיירה בקסקטין הצבאי, התכנית השטנית של הרצח מוצגת כבר היתה בתהליך ביצוע, הבורות היו מוכנים. עם הגץ השחר אמורה היתה להת-

פחת רבר כברת דרך ארוכה, החל מלדיספול
באיטליה, בכל אותה תקופה בה הם התגוררו
באזור ועד הלום.
חסרוננו בקרבנו יורגש עוד הרבה זמן. ידידנו
ובני עירנו שוב לא יהיה להם עוד עם מי
להיוועץ בצר להם. וחבל. כיתומים היינו.

ממייסדי בית הספר „תרבות“ בעיירה, קרן
קיימת, ועוד כהנה וכהנה. הוא זכה להגשים
את משאת חיו — לעלות ארצה ולהקים בה
משפחה לתפארת, כשרעייתו המסורה דבורה,
משמשת עור כנגדו.
יכולני להעיד על עצמי שלוויתי את מש-

סא"ל פנחס אוסטרובסקי — החלוץ לפני המחנה

קרובים שזה מקרוב יצאו ממחבואיהם שבורים
ורצוצים. ואכן, פנחס ממחר לעזור להם במצו-
קתם, משקם אותם ומכשירם לעליה לישראל.
בדרכו לישראל במחנות העקורים בגרמניה
ממלא פנחס, כרגיל, תפקידים אחראיים רבי-
חשיבות. הוא עוזר לגבש את הגרעינים החב-
רתיים של היהודים העקורים ומשכנעם לעלות
ארצה ולא לגלויות אחרות. הוא מתחבר אל
אנשים חדשים יוצאי מחנה פרנולד ומסייע, בעי-
קר, מוסרית. במחנה פרנולד הפך פנחס לשם
דבר ורבים מאותו מחנה שבאו והשתקעו ביש-
ראל נמנים כיום עם ידידיו ומעריציו.

עם עלייתו השתלב פנחס בשורות הצבאי.
הודות לאומץ לבו והיותו עשוי לבלי חת הוא
מצטיין בפעולות קרביות ומתקדם בסולם הדרוג
הצבאי.

אך בצד הקריירה הצבאית המופלאה הוא
אינו נוטש ידידים, חברים וסתם מכרים. ביתו
פתוח לרווחה לכל דורש, בעיקר בעת שעסק
בשטה החינוך המקצועי במסגרת הצבא. פרש
בדרגת סגן-אלוף.

מה שפנחס עשה בשביל אמו החורגת רוזה —
מצלצל בימים אלה כאגדה. ספק אם נמצא בן
שהקדיש כל כך הרבה אהבה ומסירות להוריו,
כפי שעשה זאת פנחס.

בעת התאונה שבה נפגע, בימים הקשים, כא-
שר שכב בבית החולים, כל אימת שהייתי בא
לבקרו, היה כובש כאבו בחיוך על שפתי
ומפטיר כלאחר יד: זה יחלוף, אל תדאג, וכש-
לא מזמן הזכרתי לו את התאונה אמר: „מה
אתה סח? חלפו כבר 20 שנה ויותר מאז.
שכחתי בכלל!“

פנחס טיפל במסירות ללא גבול באשת נעו-
ריו שושנה ששכבה על ערש דוי. הימים היו
ימי מלחמת ששת הימים והטיפול בשושנה
היה בנוסף לעומס התפקידים הרבים במסגרת
שרותו הצבאי, אך הוא מעולם לא התלונן.

לפני פחות משנה חגגנו ברוב עם, ידידים,
חברים ובני משפחה עם רעייתו גליה בראש,
להסב לו קצת קורת רוח. והנה הלך מאיתנו
בטרם עת במיתת נשיקה. היה זה בבוקר יום
י"ט באלול תשמ"ג (27.8.83).

יליד העיירה לודוויפול. למדנו יחד בבית-
הספר תרבות כשהוא מקדימני בכתה אחת.
ידע לחבב את עצמו על חבריו וידידיו ועל
הבריות בכלל, ותכונות אלה אפיינו אותו ל-
אורך כל הדרך ועד ימיו האחרונים.

כבר משחר נעוריו היו לו תכונות של מי
שעומד בראש המחנה ואף הגיע לכך. ולא
משום שנדחק לשם, כי אם בדרכי נועם, בנימוס,
בטוב לב. היה בעל תושיה מאין כמוהו, ואם
מישהו נקלע לצרה ידע פנחס כיצד לחלצו
ממנה.

התבלט תמיד בפעילותו הציבורית והחבר-
תית בתנועות הנוער בעיירתנו ותרם רבות
לגיבוש חברות בני הנוער, שהרעיון הציוני
היה בראש מעיניהם.

פנחס הלך תמיד חלוץ לפני המחנה, כשבשנת
1938 נסע ללמוד חקלאות, תמחו רבים: מה
לזה ולחקלאות? אך תשובה ניצחת אחת לכל
המשתאים היתה בפיו: מי שרוצה לעלות ארצה
חייב להכשיר עצמו לכך והחקלאות הריהי ה-
יסוד לתחיית העם היהודי במולדתו ההיסטורית,
שכחתם?

בתום המלחמה מצאו את פנחס חוזר לעיירת
מולדתו החרבה לודוויפול, כדי לפגוש את שא-
רית הפליטה ולנסות לשקם אותם. העיירה חרבה
עד היסוד ומעט היהודים שנותרו מתרכזים
בכפר מצ'ולנקה. מיד מקבל פנחס תפקיד אח-
ראי מטעם השלטונות הסובייטיים, דבר שמאפ-
שר לו להגיש עזרה לבני העיר לודוויפול ול-

באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל

לודוויפול, רובנה, לוצק, אוסטראה, מז'יריץ, קובל, סרני, קוסטופול, רפלוברקה, מנייביץ, לוד-מיר, קולק, ברסטצ'קה וברזניצה. המועצה תטפל גם בתיכנון מחקר תולדות יהדות ווהלין והיא הסתעפה לוועדות פעולה שונות (ועדת תיכנון, ועדה משפטית, ועדת הכנס ועוד). ל-בקשתה של הפדרציה של יוצאי ווהלין בני-יורק הוקדם הכנס לכ"ד בסיוון תשמ"ג (5.6.83).

עם סיום האולם ע"ש ד"ר אברהם גודמאן ב-היכל ווהלין, העסיקו את הנהלת האיגוד סיום ועיצוב אולם ההתייחדות, יצירת קרן למפעלי תרבות ומילגות לסטודנטים חוקרי השואה ותלמידי תיכון מצטיינים או נצרכים, שנושאי השואה ותולדות יהדות ווהלין קרובים ללבם וכן חידוש הוצאת ה"ילקוט". לשם כך התקיימה פגישה של נציגי האירגונים (ביום 8.3.1983) ונבחרה מועצה של ב"כ האירגונים

היכל יהדות ווהלין

תבנית העם הגדול שהוא שהיה ונשרף ודברי ימיו בוכים בכ. אתה קרב ונוגע ונצרב ונסוג ואובד בחדריו בין הפנים והשמות והתמונות והפסלים ודגמי הערים היהודיות ובתי הכנסת שעלו באש. וזה הכל שלך. כמו קשר וגורל. כמו אב ואם. כמו אח ואחות. כמו ילדך.

אברהם גל

על אם הדרך בית גדול וסגור עומד. כמו נציגות. כמו מלון-אורחים. ושובל לו — ככר קדושי ווהלין. והוא רומז לך. כמו יד מונפת. כמו אצבעות קוראות. ואתה נכנס אל תוך הבית פנימה — והנה אינך כאן. אתה שם. אתה סגור. אתה אסיר מחנה ואלה הם חייך. ואין אתה רק תבנית מולדתך בלבד. אתה גם

(ביוזמתו של הח' אליהו מגדל). מזנון-כיבו-דים מגוון נוהל ע"י הח' רות ברנר. האורחים וישראלים רבים ערכו טיול משותף לירושלים, בה ביקרו, בין היתר, ביד ושם וברחבת הכותל.

*

כ-10 ימים בלבד לאחר הכנס (ב-16.6.83) נפטר בפתאום חבר הנהלת האיגוד מיום היוסדו ויו"ר שלו בעבר, משה בורקו ז"ל, בשיבה טובה. ערב זכרון ביום השלושים לפטירתו נערך בהיכל בהשתתפות ח"ה י. טבצ'ניק, זאב אביתר (אפטר), הגב' צביה וילדשטיין, אחי המנוח מר אלכסנדר בורקו ומר נ. ליבנה. הנחה מזכיר האיגוד, כותב שורות אלו.

חיים פינקל

בכנס השתתפו צירים ואורחים מניו-יורק, לוס אנג'לס ומונטריאול וכן מאות מיוצאי ווהלין בישראל. כאורחים הגיעו ח"ה ויקטור רבין, משפחת זיגלמן, מוטי גייר מברזיל וכן ד"ר אברהם גודמאן ורעייתו. בין היתר נשאו דברים והרצאות ד"ר יצחק ארד יו"ר יד ושם; יו"ר האיגוד בישראל עו"ד נחום פלדמן; יו"ר הפדרציה בניו-יורק מר יעקב אלבירט; יו"ר האירגון המאוחד בלוס אנג'לס מר סם ליטבק; מר זיגלבוים; ד"ר אברהם גודמאן; השר אלי-עזר שוסטאק, ד"ר שמואל ספקטור; מ.ד. בל ומר קרן-פז ממועצת עיריית גבעתיים, ועוד.

סודרה תערוכת ספרי יזכור של אירגוני ווהלין, ילקוטי ווהלין וכן תצוגת צילומים ותמונות מחיי יהודי ווהלין ומפעולות האירגונים

בארגונים

המצבה לקדושי קובל

והיבה לדפי הנצחה הותקנה.

מכל קצות הארץ באו והתכנסו יוצאי קובל ושרידי השואה, אבלים ודואבים, להתיחד עם זכר יקיריהם הקדושים שנספו ולא הובאו לקבר ישראל.

היה זה ביום שני בשבוע, ו' באלול תשמ"ג (15.8.83) בבית העלמין בחולון, בו נערכה עצרת הזכרון וטקס גילוי המצבה.

כמוזכיר הארגון עלה בחלקי לומר כמה מילות פתיחה. וכי מה יכולתי לומר כאשר עיני הנאספים כולם דומעות, כאשר הכאב צורב ואף קולות בכי ברמה נשמעים.

קובל היתה עיר ואם ליהדות ווהלין, שורקת חיים יהודיים. עם כל מה שכל קהילה יהודית גדולה בגולה בורכה: מוסדות עזרה בכל התחומים, מוסדות חינוך ותרבות, קייטנות חינוך לילדי מצוקה, קופות גמ"ח — ומה לא? ואתה הולך ומונה ומזכיר את כל אלה — וקולך נחנק מדמעות והבכי החרישי גובר. ובוכים לשמע קריאת המכתב של ארגון הפרטיזנים אשר דאג להביא את האפר מתוך הבורות (ע"י החברה אסתר הוטמן) ולמראה הטמנת האפר ע"י חבר הוועד של ארגוננו, שמואל ויקוס, וכאשר החזן מר גרינבלט אומר פרקי תהלים ותפילת „אל מלא רחמים", וכשכל ה"משתתפים" אומרים אחריו „קדיש" בציבור.

עוד מזכירים את שמות הנופלים מבני עירנו במערכות ישראל ושמות הנפטרים.

אכן, יוצאי קובל לא איכזבו. הרגשנו בעליל כי „כל ישראל חברים".

צבי רוניק

תבליט בית הכנסת הגדול חרוט על המצבה. ביהכ"נ אשר „עשה" היסטוריה במאות הכתובות על כתליו, מהן חרוטות בציפורנים, מהן כתובות בדם, וכולן מספרות על שעותיהם האחרונות של יהודי קובל לפני לכתם להיירות בבורות. ורובן ככולן קוראות לנקם, „נקמו נקמת דמנו הטהור!" חרוט על המצבה. אחת מהכתובות ההן, וכן קינת הנביא: „מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי".

מיפגש פרטיזנים

באירגון מנייביץ' — פובורסק והסביבה

בירושלים. היא הוזמנה להדליק נר לזכר הקדוֹ-
שים כשדמעות נוצצות בעיניה ובעיני רבים.
הגב' גוֹז-סוביסאק הוזמנה ע"י הנהלת „יד-
ושם" להעניק מדליית חסיד אומות האולם לבעלה
המנוח (מקס) וכן לשתול עץ לזכרו בשדרת
העצים לחסידי אומות העולם שליד „יד ושם"
בירושלים. כן היא נפגשה כאן עם הרבה מכרים
וידידים, בני-עיר ומהיער.

מסיבה שניה רבת משתתפים ורושם נערכה
לכבודה בבית ידידיה, הפרטיזנים לשעבר איר-
קה וסימון חייצוק בצהלה. בכל מקום נשאה
האורחת את דבריה בידיש יפה ורהוטה בהט-
עימה, שתקומת מדינת ישראל השפיעה לטובה
על המוראל, על גאוותם ואף על בטחונם ה-
עצמי של רובם הגדול של יהודי כל מורח
אירופה. י.מ.

מפגש מרגש של כ-150 פרטיזנים מישראל
ומחו"ל התקיים בהיכל יהדות ווהלין במוצ"ש
8.10.83, ביוזמת אירגון יוצאי מנייביץ', פובור-
סק והסביבה ע"י שולחנות ערוכים, בו השתתפו
גם נציגי כנס הלוחמים, „יד ושם" ואיגוד
יוצאי ווהלין, חולקו מדליות למשתתפי המפגש-
הכנס והועלו זכרונות שהיוו תשובה הולמת
להתעלמות לא מובנת של מארגני הכנס, מהל-
חימה היהודית בווהלין. רושם עז השאירו דברי-
הם של פרטיזנים רבים שסיפרו על מיבצעי
גבורה עילאיים.

תשומת לב מיוחדת משכה הפרטיזנית אירנה
סוביסאק (רבקה גוז) אלמנתו של „מקס" —
מפקד הפרטיזנים — הגנרל יוסף סוביסאק ז"ל,
שהספיקה להגיע רק למפגש זה מאחר שה-
שלטונות הפולניים מנעו ממנה להשתתף בכנס

בריוו אין רעדאקציע - מכתבים למערכת

פשוטע יידן אין וואלין

יידן האבן צעפלאקערט דעם בונט אין טוט-
שינער געטא, און אין אנדערע מקומות, יחי-
דים און צוזאמען. אין ילקוט ווהלין זענען א
סך מאהל געבראכט געווארן שילדערונגען פון
אזעלכע יידן. זיי זענען שטענדיק געווען א
אינטעגראלער טייל פון אונדזער „עם סגולה"
(אויסדערוויילט פאלק).

גוט וועט טון דער רעדאקטאר פון ילקוט
אויב ער וועט ממשיך זיין אין דער ריכטונג.

רות ברענער (תל-אביב)

חשובע פערזענליכקייטן, סיי פון דער רבניש-
חסידישער וועלט, סיי אין ליטעראטור, קונסט
און וויסנשאפט האבן געלעבט און געשאפן
אין וואלין. ביי יעדער פייערליכער געלעג-
הייט דערמאנט מען זיי. פיין און גוט. אבער
פארוואס דערמאנט מען נישט אויך וואלינער
פשוטע יידן, האנדווערקער און בעלי-מלאכות,
הארעפאשנע יידן וואס האבן פארדינט זייער
שטיקל ברויט מיט שווייס או מי, יענע „מעליקע
יידן" ווי ס'באציגט זיי דער דיכטער סיגאל?
די יידן, אלט און יינג, זענען געווען פון די
וואס האבן זיך קעגנגעשטעלט די נאציס. די

בית אבא-אמא

יותר קשים לא אמר נואש: יש בטחון שאדם
ישיג את מבוקשו, ולכן — אל דאגה! ניגונים
חסידיים היה אבי מפזם. הרגשתי — מאוויים
עזים מתחוללים בו, כמיהה ואמונה בנצחון ה-
צדק והטוב.

היו רגעים בהם היה אבי מרים ראשו ל-
מרומים. אז קרנה דמותו מאושר והתייחד עם
בוראו. היו אלה רגעים של התרוממות הרוח,

סבור אני שהילקוט צריך להביא סיפורם
של יוצאי ווהלין כל עוד בחיים-חיתם על בית
הורים, כי אין בכלל אלא מה שבפרט.

משפחתי, הענפה והמסועפת, כולם מלאי
אהבה וחדוה, ערגה ותקווה, אמונה שניגאל
וניוושע. באלה גם אני חונכתי, כי היו אלה
קווי-אופי של אבי ז"ל, ולכן היה לו מצב-
רוח מרומם בכל עת וזמן. ואפילו במצבים ה-

והנעלה ותכונות אבי היו נר לרגלי.
והנה חלפו, עברו עשרות שנים. נשארתי
ללא אב וללא אם, לא אח ואחות, לא גיס ולא
אחד מילדי אחיות...

אסור שאלה ימושו מזכרוננו. ספרו על בית
הוריתכם כמיטב יכולתכם, גם אם אנשים פשו-
טים ועניים היו. זה גם יקרב את ילדינו אלינו.
ילקוט ווהלין הוא כלי יקר לשם כך.

ישראל בין (קיבוץ עינת)

בשבתות ובחגים, לאור הנרות שעל השולחן,
נרות שבת וחג. אבי, עם בניו וחתניו ונכדיו
היו חוזרים מבית-הכנסת כשמלאכי השלום,
מלאכי עליון, מלווים אותם. ואז, אכן, רוח עליון
היתה שורה בבית. כל בני-המשפחה מסובים
לשולחן, אמי לצד אבי... מי יכול היה להידמות
או אליהם, עת אבי עם כל המסובים היו
מזמרים ומירות השבת.

חשתי אז, כילד, ואחר-כך כנער מתבגר, את
רוח ישראל-סבא. ספגתי לתוכי את כל הטוב

הפרטיונים היהודים ביערות ווהלין ובביצות פולסיה – יוק

בעניין זה הגיבה הגב' שרה נשמית, מקיבוץ
לוחמי הגיטאות וכך כתבה בין היתר:
„יהודה מרין היקר, מצטערת אני מאוד על
כי הרצאתי בכנס הלוחמים גרמה לך עגמת
נפש, אולם לא בי האשם. בהרצאתי המקורית
כפי שהכנתי ישנם קטעים אחדים על פלוגת
לוחמי ווהלין... המנחה צבי עציוני עמד מולי
ואותת לי כל הזמן להפסיק... זה הפריע לי
מאוד ואילץ אותי לקצר, לקטוע ולהפסיק...
גם בבליגיה היו פרשיות מאבק נהדרות וגיבו-
רים יהודים שמסרו נפשם על הצלת יהודים...
כן לא הזכרתי פרטיונים יהודים מיוגוסלביה...
אני מקווה כי ההרצאות תופענה בדפוס ואז
תינתן לי האפשרות לפרסם את הרצאתי ב-
מלואה.

בברכה, שרה נשמית

הערת העורך: ה„אתות“ של המנחה תמוה
באמת, שכן אין „במסגרת הזמן“ משום תירוץ,
כי רוב ההרצאות הרי הוכנו מראש ובכתב –
וגיתן היה למדוד את הזמן ביתר עדינות ויעי-
לות. מאידך גיסא, אין גם מקום ל„עגמת נפש“
של הכותב, שכהיסטוריון-חוקר הוא יודע ב-
וודאי, שאין באיתותו של מנחה פלוגי-אלמוני
כדי לשנות סדרי היסטוריה, גם אם הדבר
נעשה בכנס עולמי וברוב עם. עובדות היס-
טוריות לעולם עומדות ולא ישנו אותן לא
הזוממים מבחוץ להזימן ולשכתבן מחדש ולא
מנחים מבית, שמשום מה לא השכילו להכין את
שיעורי הבית שלהם.

ועוד: „הסטוריה נרקמת ממעשים ולא מ-
מלל“ – דבר דוד בן-גוריון.

שנת תשמ"ג הוזכרה ע"י ממשלת ישראל
כשנת גבורה – שנת ל"ה למדינה, ארבעים
שנה למרד הגיטאות וציון הלחימה היהודית
במלחמת העולם השנייה בצבאות בנות הברית,
לחימתם של הפרטיונים היהודים ושל יהודים
במחתרות ובמסגרות הצבאיות השונות.

בכנס רב-משתתפים שהתקיים ב-2–6 ב-
אוקטובר, בחסות ראש הממשלה, הועלתה הל-
חימה היהודית בתקופה הנדונה בפומבי באורח
נרחב ומפורט.

המרצים המלומדים הזימו בדבריהם את ה-
שקר שהעם היהודי הובל בהמוניו כצאן לטבח,
ולא היא. רבבות עמדו על נפשם בתנאים הק-
שים ביותר, ששום אומה ולשון דומה, לא
נתנסו בהם.

הופתעתי מאוד, כאשר בכל ההרצאות ש-
הושמעו, משום-מה כמעט לא הוזכרה הלחימה
ההירואית של הפרטיונים היהודים בוהלין, ש-
חלקם במאבק נגד הנאצים ביערות ווהלין וב-
פוליסיה היה נכבד ורב-משקל. מאות ואלפי
יהודים נטלו חלק במאבק. עם נשק ביד. הם
לחמו בחירוף-נפש ואף כמתאבדים בהכרה כא-
שר היה טעם וצורך בכך. זאת ועוד: הם הגנו
על מחנות משפחות לא-לוחמות ביערות, ש-
רובן ככולן נשארו בחיים. היתה זו משימה
עילאית ומעטים הלוחמים היהודים בשטחי כיבוש
אחרים שהצליחו בכך.

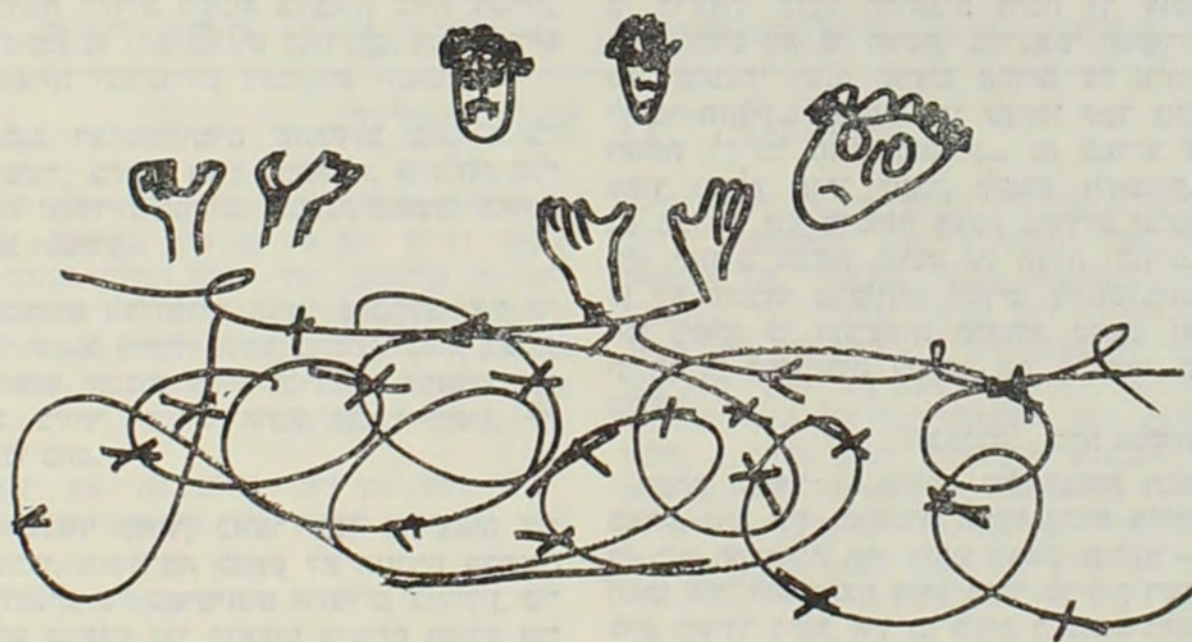
יהודה מרין, רמת-גן

Jewish girls, Faygeh Avrach and Chas-yah Blaustein, who perished after they had left the woods, when the train the two of them were travelling in to Kiev was bombed by Germans.

The two of them had worked tirelessly in the hospital that was set up in the camp. They would meet us joyfully and warmly when we returned from field operations. They especially gave attention to those youths who were lonely or without family.

And I remember David Blaustein and the slap he gave my cheek when I joined him in my flight to the woods, and I was just a youth. "Go home," he shouted "to father and mother!" And in spite of this, he took me to the woods with him and helped us as much as he could. He was dedicated to us and concerned with us, just like a father.

translated by ESTHER KLUGER

his last words. The major took out his mauzer and asked Kostin to shoot Siyomka. Kostin turned his head and shot him. Silence prevailed. Only his final words still echoed through the woods and, to this day, in my ears: "*Nemt Nikomeh*" (take revenge), *Shema Yisrael...!*"

We brought Siyomka to a burial place in the afternoon. We, his two friends from work were not allowed to take part in his funeral. We had to continue working. There was an urgent need for explosive material.

That same day a group of Jews from Trojanovka arrived at the camp. The major introduced us to a youth who was sixteen years old, tall, and of a strong character. His name was Payskeh. We became friendly. His entire family had been killed. His brother was killed in a battle with Germans and Ukrainian Police, and he joined us to revenge their blood.

The major ordered us to move the workshop a distance from the camp, so the spot wouldn't remind us of Siyomka. Volvish was meanwhile transferred to Sokolov's unit one of the tough and distinguished units.

We were again a threesome. Are'leh would prepare the boxes, and we went on with the shells. Time passed. We acted more carefully and never worked together. We made some improvements in the pouring of the material. The major would visit us every morning. One morning Payskeh was singing some song. When the major appeared, he stopped singing.

"Why did you stop singing, Payskeh?"

"My stomach hurts."

"I'll bring you a pretty girl," said the major.

In the afternoon, Are'leh and I released the heads, and Payskeh trans-

ported the material in the wagon hitched to horses. Suddenly, Payskeh appeared without the wagon and horses. There was an alarm, he says, and they took the horses from me. Just at that moment, I was releasing a bomb head.

"Let me. I too want to test my strength. I too have an account with the Germans. I, too am a Jew! They killed m-m-mine, too. All the Jews of Trojanovka and Manievich." Tears welled up in his throat, but he choked them back. No fighting man would cry.

I gave him a shell and moved away from him. Then all of a sudden, there was a thundering explosion! Without a moan or a groan. Silence. There wasn't a trace left of Payskeh. I managed to hear just one word from his mouth: "Revenge!"

Siyomka had been torn apart widthwise, and Payskeh, lengthwise. Together they were length and breadth as it were. The remains were collected and brought to the burial site.

The group continued on with its work. Yisroel-Hirsh Flash, twenty years old, from Manievich, was brought to us. They transferred me to Volvish's unit. I recall that before this, we had tried to remove explosive material from a German shell, and we were nearly poisoned; our faces turned a pale green like a lime, and our tongues turned completely blue. It was only with difficulty that we were saved from this poisoning.

★

Flash continued to direct the work in the workshop. He lived to see victory and died immediately afterwards from tuberculosis, which he had contracted at his job at the workshop.

I also remember two wonderful

around and called me, as he was accustomed to doing, by my Jewish family name, Rabinovitz. (In the camp, they felt that he was a Jew.)

"What a nice moonlight night — we need explosive material. Come, and we'll try to release one of the forbidden shells. Go by yourself so that if, heaven forbid, there'll be an accident, there will only one sacrifice, for the sake of the parents and for the sake of your people." (He always added "for the sake of your people.")

This was Passover eve. After about an hour, I returned and reported that I had in fact succeeded in releasing the "head" from one of the shells. The major was actually radiant from happiness.

"Go to the company, Rabinovitz. Tomorrow you will work and prepare whatever is possible."

The next day he came to visit us. He inspected the shells. He ordered us to put one of them, the rustiest one, aside and not to touch it. "That's an order!" This was on the second day of Passover. Siyomka said to himself "What a shame, we could extract about eight kilograms of explosive material from this shell. It would be possible to blow up an entire train with this, and perhaps also the Germans inside of it. What a shame to leave it. But the order was not to touch it.

The next morning Major Mahmed arrived with Kostin, the partisan commander from headquarters. Siyomka was humming a song. He stopped humming.

"Good morning boys! Siyomka, why did you stop singing?" he asked.

"My stomach hurts," Siyomka replied.

"O.K. I'll bring you a pretty girl!"

And to Kostin: "Look, they say that

Jews are cowards. But look at the dangerous work these Jewish boys are doing! Who else would do that?"

And to us:

"And for you, boys, I have news. A revolt broke out in Warsaw. Courageous Jews rose and struck at the Germans. They are standing bravely against many Germans. That's what they're saying on Moscow radio. Listen, don't touch this shell! That's an order!" Mahmed repeated warning us. The major and Kostin left our workshop, satisfied. Siyomka again walked around the shell, mumbling, "Eight kilograms of explosive material! Aren't we here to take revenge?" he says to us, a childish smile and serious adult expression mixing together on his countenance, and he left us. Not a lot of time had passed, when a loud explosion was heard. There was fire and smoke. I thought that the Germans were attacking. But then we heard Siyomka's voice, "Mama, Volvish. Ratevet." ("Mother, Volvish, Help me!").

All around, the explosive materials that we had extracted and were cooling in molds, were burning. The major came running, and shouted "Flee!" I shouted "What a waste of material!" "Do what you want," Mahmed Shouted.

Volvish ran to bring help. We removed the explosive material, turning over the cauldron of water we had used for extracting the material. We quickly removed the shells from the boiling pot. Only after this did we put out the fire.

Siyomka was lying on the ground with his guts spilled out. He was completely torn to bits and his eyes were blinded. He was just a lump of flesh without legs or hands. Only his mouth still pleaded, "Save me, shoot me, take revenge. *Sh'ma Yisrael*." ("Hear O Israel.") These were

Z'EV RABINOVITZ

I'm not going to tell about the heroic deeds of the Jewish partizans. I don't want to tell about the quantity of trains that were destroyed, nor to list, one by one, the bridges that were blown up. In my eyes, it was the millions of Jews who died for *Kiddush Hashem* (Sanctification of the Holy Name), including the small children, who were real heroes. And it was they, in their bravery, who brought us to the State of Israel. Anyone who says otherwise doesn't know what he's talking about; nor does know about the soul of martyrs.

I would only like to relate what happened to my two dear friends who fell, whose only thoughts, desires, and dreams were for revenge. They wanted revenge for their parents, relatives, and friends who were murdered; they wanted to revive their dreams for a nation among nations, living on their own soil, in our own State of Israel. We were youths then, and it is for our nation's youth and for Israel's youth that I'd like to tell my story.

I don't remember exact dates, as they have all gotten mixed together in my mind. It was around the spring of 1943. German planes flew over our woods and fired into them. The company scattered to find cover, when suddenly Major Mahmed appeared, calling out, "Stay where you are!"

Z'ev Avrach ("Volvish") and I continued running. "Stop!" the major shouted, "or I'll shoot!" He had a mauzer (a type of rifle) in his hand. We stopped and when the shooting stopped, the major called to us and said, "This afternoon we are going to start an interesting job. I will teach

you to look straight into the eyes of death."

The "interesting job" was, after several unsuccessful attempts, setting up a workshop for the extracting of explosive materials from heavy shells that the Red Army had left behind when it retreated. It was necessary to release the "head" of the shell, to heat the shell in a cauldron of boiling water, and to pour the explosive material into molds that each weighed five kilograms (about 11 pounds). The fighting otryad (detachment) brought the shells to its camp.

After we spent a number of days extracting explosive material, Siyomka Biderman, a twelve-year-old youth from Manievich, came to see us, saying: "I've had enough of working with Shimon and of taking care of horses. I'm staying with you. I know that another person is needed, and I will be that person, volunteering out of my free will!" And so our group of three youths worked. And there was more: Even Nechamka, the cook, treated us with great respect. Siyomka would laugh, "She's giving us better food, because she sees our going to the world to come and she wants us to request a good place for her in the Garden of Eden and to be a "champion in the right" for her before the Master of the Universe."

Eight shells were left, which the major forbade us to touch as they were too dangerous, in his estimation. He was an expert on these matters.

We prepared a new transport. Meanwhile, we were resting in the evening, sitting with the company, when the major arrived. He looked

THE HEROIC DEATH OF TWO YOUNG FRIENDS

AMIR GILBOA

Requiescat for Yossi My Sister Bronia's Son

*All trough the night stars fell to my breast ;
Weary of counting I laughed alone into the night, content.
Thus slumbering, envisioning skies my eyes colored and eagles
fell into valleys.
Then eyes opened to dream. Little Yossi came, redeemed the song.
He hovered and sang.*

*The voice of the dove is heard in the land. Upon
morning-shoots rain blues and falls.
At the feet of the dawn mountain I bow and remember and
remember and remember.
My head in water falls from heights in green melodies of full
heavy dream.*

*I hear all your songs, Yossi. Little Yossi, shining Yossi,
killed.
Your deer, wandering all the length of road, hunt echo
of your laughing voice.*

*God, God, all the plains filled then with water.
After rains green washed our drunken steps.
And a full handfull of mushrooms paled like a fable which
beckons to pupils of thousand eyes.
All trees lighted suns in upper branches in our honor.*

*Oh, Yossi ! Oh, Yossi ! My muttering at night's end I sent
over lake
And your whitish ducks sild ; crown rose over the wavelets.
But with the rising sun I too rise fully, burning with
yearning fire
To kiss the dust of love's minion.*

Translated by Robert Whitehill

YALKUT WOLYN
Quarterly

Edited by Natan Livneh
Secretary — Yehuda Merin

Published by the World Union of Wolynian Jews in Israel — U.S.A.
Givataim — New-York — Los-Angeles